

KÜRESELLEŞME ve DİN

İnsani Küresel Yönetişim

Richard Falk

Religion and Humane Global Governance, 2001
KÜRE YAYINLARI, Ekim 2003 – 202 Sayfa

Richard Falk

1930 yılında New York'ta doğdu- Pennsylvania Üniversitesi (Wharton School) Fen Fakültesi İktisat Bölümü'nden 1952 yılında mezun olmuş, sonraki çalışmalarını ise hukuk alanında sürdürmüştür. Bu sahadaki lisans eğitimini 1955 yılında Yale Üniversitesi Hukuk Okulu'nda, hukuk doktorasını da 1962 yılında Harvard Üniversitesi'nde tamamlamıştır.

1961 yılından bu yana Princeton Üniversitesi Uluslararası Hukuk ve Uygulama Bölümü'nde öğretim üyesi yapan Richard Falk, uluslararası hukukun temel meselelerindeki teorik katkıları yanında pratik uygulama alanlarındaki çalışmaları ile de büyük takdir toplamış bir bilim adamıdır. Son yıllarda kaleme aldığı *Law in an Emerging Global Village* (1998), *Predatory Globalization: A Critique* (1999) [Yırtıcı Küreselleşme Bir Eleştiri, Küre 2003], *Human Rights Horizons* (2000) ve *Religion and Humane Global Governance* (2001) başlıklı eserleri küreselleşme ve uluslararası hukuk alanlarında katılımcı bir uluslararası düzen fikrine dayanan tutarlı ve özgün bir çizgi ortaya koymaktadır. Richard Falk uluslararası düzenin bu kritik alanlarındaki teorik katkıları yanında Uluslararası Kosova Komisyonu ile BM Filistin inceleme Komisyonu'nda da yer almıştır. Özellikle Filistin raporu büyük yankı uyandıran Richard Falk, değişik dillerde yayınlanmış çok sayıda kitap ve makalesi ile uluslararası ilişkiler alanının öncü isimleri arasında yer almaktadır.

ARKA KAPAK

Küreselleşme ve din arasında iddia edildiği gibi bir gerilim gerçekten var mıdır?

Tanınmış uluslar arası hukuk profesörü Richard Falk, bu gerilimin, zaferini erken ilan eden sekülerizmin krizinden kaynaklandığını belirtiyor. Modernite ile birlikte sekülerizmin içine girdiği kriz, küreselleşme döneminde artık gizlenemez boyutlara ulaşmıştır. Uluslar arası sistemin küresel bir kaosa sürüklenmemesi için dine savaş açmak yerine, krizdeki sekülerizmin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yırtıcı küreselleşme kitabının yazarı Falk, uluslar arası sistemi muhtemel kaostan korumanın yolunun, küresel bir ahlak oluşturulurken 'yükselen din'den yararlanmaktan geçtiğini belirtiyor.

Küreselleşme ve din ilişkisine, alışılmış kalıpların dışına çıkarak, Vestfalya sisteminin seküler temellerini tartışmaya açarak çözüm arayışına giren çarpıcı bir eser.

Giriş

Durum Değerlendirmesi

Hiçbir şey, modern seküler duyarlılığı, dünya çapında dinin siyasi hayatın merkezine geri dönüşünden daha fazla sarsmamış, kızdırmamış ve şaşkırtmamıştır. Söz konusu dini diriliş, hem mazimizi aşma hem de geleceğimizi öngörme yeteneğimizle alay edercesine, benzersiz ve radikal bir teknolojik icat çağıyla buluşmaktadır. Bu teknolojik icat da ancak yeni yeni farkına varmaya başladığımız şekillerde modernitenin hayat alanını ve duyarlılığını sarsmaktadır. Yeni binyıl için böyle bir başlangıç, hem gezegenimizin sakinleri olan insanların maddi ve ruhani hayatını yükseltecek olağanüstü fırsatlar hem de insanoğlunun saadetine, hatta bekasına yönelik ciddi tehlikeler sunmaktadır. Çağımızın ironileri arasında, Aydınlanma'nın ihtişamlı vaatlerini aşan teknolojik dinamizm ile gerçeklik tasavvurumuzu şekillendirmede ilim ve aklın rolüne yönelik yeni bir şüphecilik dalgasının tuhaf bir karışımı bulunmaktadır.

Dini diriliş birçok biçimde ortaya çıkmaktadır; hepsi sevindirici değildir, ama kesinlikle hepsi müteessif olunacak bir vakia, hele tehdit hiç değildir. Yeni din dalgası, esas olarak negatif bir ruhani enerji tarafından, yani modernliği olumsuzlamaya yönelik kayıtsız ve aşırı hareketler tarafından canlandırıldığı oranda, beşeri imkânları yıkıcı olmaya, özgürlüğü inkâr etmeye, hakikate yönelik inhisarcı bir erişim iddia etmeye, kurtuluş vaatlerinde öte dünyacı olmaya ve insanlığa müspet ilerleme yolları sunmakta başarısız olmaya meyleder. Bu durum, ılımlı hassasiyetler katında, örgütlü dinin aşılması gereken bir engel olduğu şeklinde yaygın kanaati yeniden canlandırır. Ancak bu dini teceddüt içerisinde, şahsiyetin ruhani yönünün yeniden onaylanması, beşeri varlığın kalbinde yatan kutsal ve gizem arayışı ve beşeri dayanışmanın benimsenmesi ile irtibatlı olan daha müspet ve özgürleştirici başka enerjiler de bulunmaktadır; söz konusu enerjiler, ruhi özlem ve dini geleneğin birçok sahil biçim alabileceğine ve bunların bize hiçbir beşeri vasıtanın hatasız olarak anlayamayacağı hakikat ve nihai gayeye dair ilham verici sayısız metafor sunabileceğine dair bir kabul ile de irtibatlıdır.

Şüphesiz, bu son zamanlardaki dini cazibenin bir kısmı, kontrolden çıkmış tüketimciliğin (*consumerism*) ve sahte evrenselciliğin homojenleştirici etkilerine karşı bir panzehirdir. ... Yaratıcılık, türün intiharı ve dini uyanış arasındaki bu savaş gelecek on yıllarda muhtemelen Amerika'da vuku bulacaktır; çünkü biyoteknoloji, genetik mühendisliği, robot teknolojisi (*robotics*) ve moleküler elektronikteki devrimci dönüşümlerin muhtemelen ilk olarak kimlik ve varoluş hakkında derin ve dramatik soru(n)lar ortaya koyacağı sınırlarda bulunan odur. Kimlikler ve köklü meseleler hakkındaki böyle bir mücadele elbette, tüm dünyada yankı bulacaktır ve her ne kadar kuvvetli olsa da hiçbir bir

Ülkenin sınırları içerisine hapsedilemez, hatta orada merkezileştirilemez.

Biz kimiz? İcat ettiğimiz makineleri denetleyebilir miyiz? Hatta ömrü uzatmak, insanoğlunu tasarlamak, mutlak kudret ve ölümsüzlük rüyalarını (ve kâbuslarını) gerçekleştirecek şekilde software ve hardware'i indirmek gibi korkutucu güçlerin tasarrufumuzda olmasını istiyor muyuz? Araştırma ve uygulamaya sınırlar koyup böylece Aydınlanma mirasının en temel kaidesine, araştırma ve bilgi edinme özgürlüğüne meydan okumalı mıyız? Özgürlük ile kurallar arasında yeni bir dengeyi nasıl kuracağız? Geleceğin otorite yapılarını hangi sınırlarla tanımlayacağız? Hangi müesseseler kanunları tatbik edecek ve adalet dağıtacak?

Son derece dengesiz bir dünyada açık sınırlar, tarihi bir topluluğun hususi karakter duygusuna yönelik bir tehdit teşkil eder. Teritoryal olarak sınırlandırılmış bir topluluğun kendi kültürel kimliğini bir saldırıya karşı koruma seçeneği olmamalıdır. Bu saldırı öyle bir şeydir ki, söz konusu hudut ve kısıtlama olmazsa, dünyadaki daha başarılı toplumlar, ürkütücü ve istenmeyen göçmenler sürüsü içerisinde yutulur. Bu tür aynı zamanda demokratik yönetim biçimleri, insan hakları ve sosyal itidali tehlikeye atan ırkçı, sağcı, şiddetli tepkiler demetine yol açma riski de taşır. Benzer şekilde, ümitsizlerin "dışlanma"ları suça davetiye çıkarır. ... Meseleler çözümsüz olarak kalmaya devam ederken, kimlik siyaseti taraftarları ile şimdi para ve enformasyon dolaşımında olduğu gibi insanlar için de aynı dolaşım özgürlüğünü destekleyenler arasında, dünya çapında, tedirginlik verici uzlaşmalara varılmaktadır.

Milliyetin hukuki bakımdan devlete bağlanması üzerinde bir ısrar, egemen devleti, kafa karıştırıcı ve çelişkili bir kimlik ve bağlılık temeli içine koymaktadır. Devlet, efsanevi ve dışlayıcı olarak hususi bir milliyetle irtibatlandırıldığında bu durum, aşırı örneklerinde katliamı da içeren çok çeşitli tasfiye hareketlerini besleyebilir. Nitekim romantik ulus-devlet anlayışı, Alman mazisini berbat etmiştir ve son zamanlarda Balkanlar'ın güneyinde ve başka yerlerde de tahribata sebep olmaktadır. Ancak milliyet, tüm siyasi topluluğun insan haklarını koruyucu hukuki bir kuvvete indirildiğinde, devlet aynı zamanda bir hoşgörü ve çeşitlilik eğitimi de yayabilir. Böyle bir yönetim, vatandaşlık merasimleri yoluyla milliyet bahşeder ve ayrımcılık yapmamayı telkin ve tatbik eden çokuluslu bir toplum yetiştirir. ABD kamuoyu, azınlıklar tarafından çok kültürlülük biçiminde ifade edilen birleşik bir bütüne duyulan güvensizliğe rağmen, bu idealleri benimseyerek ırkçı geçmişini aşmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ulus-devlet, insani global yönetim projesine nispetle son derece müphem bir politik hayvandır. O, söz konusu küresel yönetişime ulaşılmasında aynı anda hem başlıca engel, hem de zorunlu vasıta durumundadır.

Güçü dengeleme ve yumuşatma ile ilgili bu meseleler, modern devletlerde, genellikle seküler süreçlere emanet edilmiştir, ancak farklı neticeler alınmıştır. Aydınlanma sonrası dönemde din ile siyasetin birbirinden ayrılmasının sorgulanmasının vakti gelmiştir ki böylece insan haklarına dair büyük hukuki metinler, hükümet düzeyinde gördüğü resmi kabulün yanı sıra medeniyet ve toplum düzeyinde de bir onay alabilir. Böyle bir süreç her şeyden önce, insan hakları ölçülerini formüle etmek için kullanılan evrensellik dilinin ve iddialarının sadece, baştan beri Batılı şahsiyetler, görüşler ve kültürel bakış açılarının hâkimiyetinde olan ve Batı dışındaki önde gelen medeniyetlerin sömürgeleştirildikleri veya tabii kıldıkları küresel bir ortamda başlatılan bir süreç üzerine çekilen ince bir perdeden ibaret olduğunun kabulünü içerir. Dini uyanışın yeni kimliklerin teşekkülüne katkıda bulunabileceği yer burasıdır; söz konusu kimlikler, mazi ile istikbalî birbirine bağlayacak, medeniyet esaslı inanç farklılıkları arasında köprü kuracak ve hepsinden öte, derin köklere sahip konumlardan yola çıkarak aşkın bir müşterek insanlık anlayışı ve takdisi geliştirebilecektir. Vestfalya çerçevesini insanileştirme, insani küresel yönetişim projesinin ayrılmaz bir parçasıdır.

İnsani Küresel Yönetişimin Dini Temelleri

Beşeri tecrübenin dini boyutu asırlardır genellikle yönetişimle ilgili ciddi inceleme ve uygulamaların haricinde bırakılmıştır ve durum özellikle Batı'da böyledir. Bu dışlama, açıkça Avrupa Aydınlanması'nın ve bu aydınlanmanın özerk aklı beşeri ilişkiler konusunda tek güvenilir rehber olarak kabul etmesinin ve ayrıca siyaseti, temel özelliği kilise ile devletin birbirinden ayrılması olan seküler bir *ethos* üzerine temellendirme yönündeki genel eğitiminin bir sonucudur. Tarihteki birçok sorgulanabilir harekette olduğu üzere bu gelişmenin de müspet yönleri vardı ve Avrupa'da modern devlet sisteminin teşekkül aşamasında özel tarihi şartlar dizisi üzerine temellenmişti. Söz konusu sürecin kökenini kesin olarak tespit etmek zordur; ancak biraz keyfi de olsa çoğunlukla, 1648'deki Vestfalya Barış Antlaşması ile çakışacak şekilde tarihlendirilir.

Bu karmaşık hikâyeye ayrıntılı olarak girmeksizin şu söylenebilir; dinin dışlanmasının gerekçesi, dini müesseselerin, bilimin yükselişine ve beşeri muamelelerdeki maddi ilerlemeye düşman olduğu şeklindeki algılamayla ve Hıristiyanlıktaki bölünmenin inkâr edilemez bir şekilde bir dizi korkunç harbe katkıda bulunmuş olması vakası ile alakalıydı. Dinin dışlanmasının daima belli bazı normatif bedelleri olmuştur; buna, dini bağlılıkların toplumda çok güçlü olması dolayısıyla, siyasi hayata ön kapıdan girmesi engellenen dinin, gizli sahne kapıları da olmak üzere başka girişler bulacağı gerçeği de dâhildir.

İktisadi Kürselleşmenin Dinamikleri

Küresel yönetişim hakkındaki bu yükselen ekonomist görüşün tesirleri şunlardır: 1) Sermayeden hızlı ve büyük getirilerin beklenebileceği şartların bulunduğu yerlerde ciddi yatırımlar (bu yatırımlar, nitelikli iş gücünün bulunduğu ama işçilerin ücret veya sendikalaşma bakımından yüksek beklentilere sahip olmadıkları yerleri tercih etmektedir). 2)

Asya/Pasifik bölgesinde yer alan ülkelerde etkileyici iktisadi büyüme oranlarının giderek daha fazla ülkede görülmesi. Bununla birlikte bu oranlar, 1997 ve müteakip yıllardaki Asya mali krizinin ortaya koyduğu gibi, çalkantılı inişlere de maruz kalmaktadır. İktisadi büyüme, fakirlik konusuna da etkileyici düzelmelere yol açmıştır; ancak işçi suistimallerinin vahşi biçimlerine, çevreye verilen zarar ve rahatsız edici sosyal etkiler konusunda genel bir kayıtsızlığa ve kitle düzeyinde fakirleşmenin yeni şekillerinin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. 3) Sermayenin getirisinin siyasi istikrarsızlık, niteliksiz işgücü veya yüksek derecede düzenleyici müdahaleler sebebiyle pozitif olmadığı ortamlarda yatırımları red. Bu faktörler genel bir değerlendirilmeye tabi tutulduğunda, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkeleri ile Karayiplerin çoğunun bir kenara bırakılmasına ve bunun yanı sıra Küresel Kuzey'in bazı bölümlerinde seçici olarak sanayinin tasfiyesine yol açmıştır. 4) Hükümet politikalarının piyasa ekonomisine uyarlanmasının bir neficesi olarak, askeri savunma sahası dışındaki kamu hizmetleri (sosyal yardım, yüksek öğretim, sanat, çevreyi koruma) üzerinde kümülâtif bir aşağıya çekici baskı bulunmaktadır. Bu, milli bir ekonominin ve onun önde gelen şirketlerinin, şirket bilançoları ve hisse senetlerinde sergilendiği üzere son derece iyi durumda olmaları halinde bile, bunun sıradan vatandaşlar için, hatta geniş orta sınıflar için dahi çok az faydası olduğu anlamına gelir. İktisadi büyüme, göz kamaştırıcı bir şekilde devam etmektedir; ancak insanlar hayat standartlarını ve sosyal vaziyetlerini idame için yaptıkları mücadelelerde giderek daha fazla ezilmekte, hayat kalitesi düşmektedir. 5) Kamu hizmetlerine yönelik desteğin azaldığı bu ortam, talebin oluşturulması ve açık bütçe konularındaki Keynes'çi fikirlerden uzaklaşarak, dengeli bütçe, bütçe açığının azaltılması ve iktisat politikalarına monetarist yaklaşımlar doğrultusunda gelişen mali yönelişteki bir değişim ile de desteklenmektedir. 6) Bu şartlar altında, bu tür kamu hizmetlerinin iktisadi küreselleşmenin kısa dönemli beklentilerine mühim bir katkısının bulunduğu dair herhangi bir algılamanın ya da destekleyici bir unsurun yokluğu göz önünde bulundurulduğunda, küresel kamu hizmetlerine (Birleşmiş Milletler gibi küresel ortak yapıların korunması, Güney'e iktisadi yardım) olan siyasi destek, karşıt neticelere yol açacak şekilde azalmaktadır. 7) Bu dönemin tartışmasız küresel lideri olan ABD'deki iç siyasi atmosfer, sosyal adalete zıt olan bu eğilimleri destekleyen muhafazakâr bir tavır takınmıştır.

İdeolojik Atmosfer

Belirsiz, kaypak ve bununla birlikte kendisinden vazgeçilemez olan küreselleşme terimiyle ilişkili bu muhtelif eğilimler, ikinci binyılın sonunda mevcut tarihi şartlarla bağlantılı olan bir takım gelişmelerle de desteklenmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi, kapitalizme karşı sosyalist ve sözde "sosyalistçe" ideolojik alternatiflerin itibardan düşürülmesi için uygun bir fırsat sunmuştur. Gerçekte, ciddi bir sosyalist tehdidin fiilen ortadan kalkması, iktisat politikalarının mimarlarını, artık "tehlikeli sınıflar"a karşı tavizler vermenin siyasi olarak zaruri olmadığına inanmaya teşvik etmiştir. İki ilave faktör de bu ideolojik vaziyeti teyit etmiştir: 1) Örgütlü işçiler tarafından demokratik devletlerde hükümet politikaları üzerine uygulanan siyasi baskının, şanayileşme sonrası dönemde azalması ve merkez siyasi partilerin milli seçim stratejilerinin örtüşmeye başlaması. 2) Küresel Kuzey demokrasilerinde kamuoyunun, aktivist bir devlet konusundaki yaygın hayal kırıklığı, sosyal devlet harcamalarındaki aşırılığa yönelik tenkitler ve siyasi liderlerin sorun çözme yetenekleri hakkında giderek artan bir şüphecilik.

Küresel Yönetişim Bakış Açısından Normatif Neticeler Yahut Niçin "Gayri insani"?

Yukarıdaki bölümler, iktisadi küreselleşmenin, açıkça milyonlarca insanın maddi ve sosyal hayat şartlarını düzeltmesine rağmen, niçin hala "gayri insani bir küresel yönetişim" doğrultusunda tehlikeli bir süratle ilerletilmesinin sorumlusu olarak görüldüğünü bir dereceye kadar açıklar. Başka tesirler de bulunmakla birlikte burada dört zıt normatif tesir zikredilecektir:

1. Kutuplaşma ve küresel ayrımcılık (*apartheid*): Küreselleşmenin artan bir gelir ve beceri uçurumunu beslediği inkâr edilemez bir olgudur; bu uçurumun sınıf, bölge, cinsiyet veya ırk esaslarından birine göre ölçülmesi fark etmez. ... Kutupların iki ucunda yer alan Küresel Kuzeydeki Avrupa-Amerikalı beyazların iktisadi şartları, iş becerileri ve siyasi üstünlükleri ile Küresel Güneydeki Sahra-altı Afrikalı siyahlar arasındaki zıtlık, şimdi tesis edildiği şekliyle dünya düzeninin, Güney Afrika'daki ırkçı yönetim döneminde uygulanan ayrımcılığa büyük bir benzerlik taşıdığı iddiasına makuliyet kazandırır; tabii, ikisi arasında bazı mühim farklılıklar da bulunmaktadır. Bu tahrik edici küresel ayrımcılık iddiası, aynı zamanda mülteciler, muhacirler, uyuşturucu, nükleer ve diğer ultra-tehlikeli atıklar ve silahlarla da ilgilidir. Beyaz Küresel Kuzey, giderek daha uyanık kontrolör halini alırken Küresel Güney'in daha koyu kısımları da giderek daha fazla, zenginleşenler tarafından istenmeyen veya onlar için tehlikeli olan şeylerin çöplüğü olarak görülmektedir. Şurası da kaydedilmelidir ki, Avro-Amerikalı Kuzey'in refahı, ne mutlak ne de izafi fakirliği azaltmada başarılı olmuştur.

2. İnsanlık dramının göz ardı edilmesi: Bu kutuplaşma dinamiği, ırk ve medeniyete dair imalarından ayrılrsa dahi, insani bir dayanışma ve topluluk *ethosunu* da yıkıcıdır. Çünkü kazananlar ve kaybedenler arasındaki ayrımı rasyonelleştirmektedir ve neticeler silsilesini, iyileştirilmesi gereken vakıalar değil, piyasa işlemlerinin meşru sonuçları olarak ele almaktadır. Devlet bu bakış açısına bulaştığı ölçüde, merhametli devletten zalim devlete doğru aşamalar halinde bir değişim bulunur.

3. Küresel kamu yararı (düşüncesinde) gerileme: Neo liberal ekonomi bakış açılarının eşlik ettiği küreselleşme, kamu yarar taleplerini desteklemek üzere özel sektör girişimlerine dayanır. Böyle bir yöneliş çeşitli şekillerde faaliyette bulunur. Buna, devletin sosyal bakımdan yetkisizleştirilmesi de dâhildir; bu yetkisizleştirme, onun kaynakları harekete geçirme yeteneğini sınırlamak ve kamunun, siyasi liderlerin kendi vatandaşlarını genel faydasına olmak üzere tarafsız

bir faaliyet girişme iradesine olan güvenini azaltmak suretiyle yapılır. ... Bu tür hadiseler, Birleşmiş Milletler içinde; orada hâkim konumdaki üyelerce yürütülen bir tepkiyi doğurdu ve piyasa kuvvetlerine düşman olarak görülen BM faaliyetlerini ortadan kaldıracak ya da kesin bir şekilde azaltacak reformlara yol açtı. "Küçültme", paradan daha ziyade teşkilatın, küreselleşmenin bekçilerinin taleplerini tatmin edecek ve Birleşmiş Milletlerin esas olarak neo liberal fikirlerin bir aracı olarak işlemesini ve iktisadi meseleler söz konusu olduğunda esas olarak pazar-eğilimli Bretton Woods müesseselerine (yani Dünya Bankası ve IMF) dayanmasını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmasıyla ilgiliydi. Manidar bir şekilde, Dünya Ticaret Örgütü, kasıtlı olarak, BM sistemini oluşturan resmi teşkilat ağının dışında bırakıldı. Bu kısmen, ABD Kongre'sinde hâkim olan BM karşıtı havaya verilmiş bir tavizdi. Birleşmiş Milletler bunun ötesinde, 1991 Körfez Savaşı'nın canlı bir örneğini teşkil ettiği türden durumlarda, küresel güvenliği tesis etmede seçici ve potansiyel olarak yararlıdır. Somali (1993) ile başlayıp Kosova'da NATO'nun yürüttüğü savaşla (1999) zirveye ulaşan sonraki gelişmeler, Birleşmiş Milletlerin geleceği konusunda, barışı koruma alanında dahi kuşkuya yol açmıştır.

4. Teknolojik ufukların karartısı: İçinde bulunduğumuz dönemin bir başka kafa karıştırıcı ve çehesi, beşeri varoluş ve hayatın anlamı konusunda radikal uzantıları olan teknolojilerle ilgili beklentidir. İnsan genleri projesi, biyoteknoloji, süper zekâli makineler ve korkutucu robotlar, hepsi ufuktur ve özel sektör önceliklerine göre geliştirilmektedir. İnsan gen tiplerini klonlama veya şekillendirme, 'zayıf' ve "güçlü" genetik karakterleri belirleme, süper insan kabiliyetlerine ve hassasiyetlerine sahip düşünen" bilgisayarlar üretme yeteneği, teknoloji mucitlerine kendi düzenleyici hikmetlerini hayli aşan ve insan hayatının idamesine ve medeniyet kimliği için büyük tehdit teşkil eden bir rol bahşetmiş görünmektedir.

Sonuç

Bu olumsuz gelişmeler bizi, üçüncü bin yılın, ciddi ekolojik ve sosyal felaket tehlikeleri taşıyan kalıcı bir gayri insani yönetim biçiminin şekillenmesine şahit olacağı ihtimaliyle yüzyüze getirmektedir. Böyle bir netice, Aydınlanma Projesi'nin beşeri meselelere köklü bir şekilde tatbikinin en son, en saf ve en-hırslı safhasıdır: Sermaye sahipleri için en büyük maddi avantajı sağlamak üzere sekülerleşmiş siyasi alana uyarlanmış daimi bir teknolojik icatlar akıntısı. Elbette, tabandan gelen küreselleşme ifadesi ile tanımlanan önemli zıt eğilimler, açık ve ilerici direniş çeşitlendirmeleri de bulunmaktadır; ama bu tür kuvvetlerin siyasi gücü mahallî çatışma alanları ile sınırlı kalacak görünmektedir ve bu tür eğilimler, dini bağlılıklar ve örgütlü dini cemaatin önemli kesimlerinin desteği ile takviye edilmedikçe, sıkıcı bir küresel nakarattan ileri geçemeyecektir. Sonuçta insani küresel yönetişimin gerçekleştirilebileceği veya en azından 21. yüzyıl başlarında bir zamanda alternatif bir gelecek olabileceği ümidini veren tek şey, adil bir dünya düzeni için dini temelli bir ulus ötesi harekete dair olan bu ihtimaldir.

Niçin Din?

Son birkaç onyılın sürpriz gelişmeleri arasında, beşeri konularda muhtemel bir kuvvet olarak dinin ki özel meseleler kadar kamusal meselelerle de ilişkilidir, dünya çapındaki çok yönlü dirilişi bulunmaktadır.

Bu dini diriliş hakkında, onu yeterli bir şekilde şimdinin çerçevesi içine yerleştiren bir değerlendirme sunmak elbette zordur; ancak söz konusu diriliş, özellikle siyasi sahada tecessüm ettiği şekliyle seküler duyarlılığın yaratıcı kabiliyetinin tükenişine yakından alakalı görünmektedir. Modernitenin, teritoryal egemen devletin üstünlüğüyle bu kadar yakından irtibatlı oluşu da elbette bu saha dâhilindedir. Bu üstünlük, uluslararası toplumdaki yönetimin örgütlenmesi açısından bu yüzyılda fiilen bir tehdide maruz kalmamıştır ve modern zamanların en güçlü ideolojisi olan milliyetçilik tarafından mükemmel olmasa da kuvvetli bir şekilde sağlamlaştırılmıştır.

Gücün meşru kullanımına getirilen sınırlamalar, insan hakları, insani müdahale, sığınma, liderlerin cezai sorumlulukları. Bu normatif fikirler, çoğu kere, çeşitli jeopolitik manipülasyonlara tabi kılınmışlardır, ama beşeri işlerde ilerleme fikriyle dolu liberal bakış açıları için bir miktar takviye de sunmuşlardır ve bu devletçi dünyanın barış ve uyum istikametinde tedrici bir evrimini öngörmüşlerdir. İnsani küresel yönetişime yönelik bu yaklaşım, "demokratik barış" hipotezi ile irtibatlıdır. Söz konusu hipotez, anayasal demokrasinin yayılışının demokratik devletler arasında barışçı ilişkilerin teminine yol açtığını, dolayısıyla dünya ölçeğinde demokratikleşme sağlanabildiği ölçüde barışçı bir dünyanın mümkün olacağını ve eğer insan hakları konusu etkin bir uluslararası hukukla desteklenirse, silahsızlanmaya veya siyasi otoritenin uluslararası müesseselerde merkezileşmesine gerek duyulmaksızın gezegende insani yönetişimin gereklerini yerine getirmiş olacağını ileri sürer.

İnsani yönetişime yönelik bu yaklaşım konusunda dünya düzeninin sıkıntısı, bu yaklaşımın, neo liberalizm tarafından şekillendirilen ideolojik bir atmosferde icra edildiği şekliyle iktisadi küreselleşmenin sosyal etkisini görmezden gelmesidir. ... Müspet yönlerine rağmen iktisadi küreselleşmenin topyekün kümülatif etkisi, dünya düzenini üçüncü binyılın gayri-insani küresel yönetim biçimlerine hazırlamaktır. Dahası, ekonomist dünya tasavvurunun yönetici siyasi elitler ve hâkim medya üzerindeki tesiri, devletin sosyal rollerini şartlandırarak ve kısıtlayarak şekildedir. Şimdi yönlendirildikleri şekliyle devletler, adil ve barışçı bir dünya düzeninin unsurlarını oluşturmak bir yana kendi özerkliklerini muhafaza etme irade ve kabiliyetinden mahrumdurlar.

19. Yüzyılda, kısmen işçi sınıfının hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırma veya en azından ılımlı hale getirmeye yönelik bir gayret olarak, piyasa-güdümlü sanayileşmeye karşı duyulan tepkiden sosyal bir denge ortaya çıkmıştı. Bu, esas

olarak seküler bir tepkiydi ve devrimci ifadesini, Marksizm/Leninizm/Maoizm öncülüğündeki komünist devrimci harekette bulmuştu; söz konusu hareket, alenen ateist ve saldırgan bir şekilde din karşıtı idi; kısmen, adaletsiz bir sosyal düzene boyun eğmeyi dini öğretinin ve akidenin öte dünyacılığına bağlıyordu. Tabii, dini müesseselerin genel olarak yönetici elitlerle ittifak halinde olmaları ve dahası öbür açılardan radikal olan dini liderlerin (mesela Luther ve Calvin) bir karakteristiği olarak, fakirlerin ve en alt sınıfların taleplerine karşı çoklukla düşmanca davranmış olmaları sebebiyle dinin rolüne saldırıda önemli bir kavrayış söz konusuydu.

Nereye Kadar Din?

Ayrıntıya girmeksizin ve medeniyetler arası ve medeniyet içi çeşitlilikleri göz önünde bulundurmaksızın, dinin yapabileceği bir dizi katkı belirlenip sıralanabilir:

*** Mahrumiyet duyarlılığı**

*** Medeniyet Yankısı**

* **Dayanışma ruhu:** Yakından ilişkili bir husus da dini bilincin birleştirici özelliğidir.

* **Normatif ufuklar:** İzdıraba duyarsız kalınmaması ve insani dayanışmanın tasdiki, beşeri potansiyelleri olumlayıcı ve ümitvar bir tarzda tanımlayan normatif ufuklara dair bir inancı işaret eder. Bu, ağır beşeri ızdırabın birçok biçimlerini görmezden gelen, cüz'ün veya parçanın taleplerini bütünün talepleri üzerine çıkararak ve tüketimci ve maddeci kaygılarla dolu olan mevcut şartlara zıtlık arz eder ve onları aşar. Din eğilimli normatif ufuklar, birçok açıdan, bir insan hakları kültürünün hümanist arzularıyla örtüşür.

* **İnanç ve iktidar:** ruhani enerji tarafından desteklenmiş olan bir fikrin dönüştürücü yeteneklerine olan inanç, şiddet içermeyen mücadele ve fedakârlık biçimlerinde kullanılabilir ve dolayısıyla -esas olarak yönetici elitler, harp ve yenilikçi askeri teknolojiye hâkimiyet tarafından şekillenen haliyle- daha seküler beşeri tarih görüşlerine meydan okur.

* **Sınırlar:** Beşeri düşünce ve fiil açısından duyulan derin bir tevazu, günah ve şerre karşı olmasa da beşeri hata yapabilirliğe karşı duyarlıdır ve hakikati tamlığı içinde kavrama veya dünyada yapılacak hususi bir yorumun haklılığını ve doğruluğunu iddia etme konusunda araştırmacı zihnin sınırlı bir yeteneği olduğunu görür. Böyle bir tevazu, kişiyi yabancılarla ve açık düşmanlarla -hataları düzeltmeye hizmet edebilecek- tüm diyalog aşamalarına ve ilah karşısında -beşeriyeti putperestlikten koruyacak- bir haşyet hissine açık kılar.

* **Kimlik:** Kimlik, birçok kaynaktan doğabilir ve beşeri tabiat ve tecrübenin çeşitli veçheleriyle örtüşecek biçimde varoluşsal olarak yeniden şekillendirilir. Bununla birlikte devlete sadakat beklentilerine sorgusuz itaat çağı, hem bütünün derinleştirici gerçekliğini yeniden tecrübe etmenin muhtelif tarzları tarafından hem de giderek yükselen henüz tamamlanmamış gelecek duygusu tarafından aşılacaktır. Bu, "vatandaş" fikrinin "kutlu vatandaş" (citizen pilgrim) fikriyle değiştirilmesi yoluyla dikkat çekilebilecek olan bir vurgudur; gaybi olan tarafından yönlendirilen ve bu hayat süresince tamamlanması pek muhtemel olmayan ruhani bir yolculuğa atıfla temel siyasi kimliğe dair farklı bir dini anlayıştır. Fakat onun değeri, devlet ve ulusa duyulan tüm ananevi sadakatleri kuşatan, ama geçici sadakatleri tüm insanlık ailesine adalet ve barış getirecek bir geleceğe bağlayan yoğun bir inanç ve adanma nesnesidir.

* **Uzlaşma:** Farklı bilme yolları, beşeri sonluluğun etkileriyle baş etmenin ve sınırları aşmanın alternatif saygın araçlarıdır; dolayısıyla ilim, akıl ve ruhaniyet arasında muhtaç olunan ve arzulanan bir uzlaşmanın önündeki engelleri azaltır. Bu uzlaşma sürecinin, resmi dinin sahası içinde mi yoksa dışında mı yahut her ikisinde birden mi vuku bulacağı, tali bir öneme sahiptir.

Küreselleşme Çağında Sekülerizm

Hareket Noktaları

Sekülerizmi, "Aydınlanma mirası" "modernite" akılcılık" ve 'Akıl Çağı' gibi akraba mefhumlardan çözüp ayırmak zordur. Yaygın olarak kullanılan bu terimler çerçevesinde müşterek bir dünyevilik ve bilimsel metot anlayışı, aşkın ve kutsal olana dair iddialar hakkında şüphe duygusu ve geleneğe bağlı kalmaya yönelik bir reddiye bulunmaktadır. Bunun yerine ilerlemeye, teknolojik icatlara ve Batı'nın üstünlüğü ve talihine dair bir inanç mevcuttur. Sekülerizm aynı zamanda tarihi ve ideolojik bakımdan, dünya nizamının başlıca örgütleyici birimi olarak egemen devletin kaderine de bağlıdır. Dolayısıyla tüm bu anahtar terimlerin şüphe ve muhalefete maruz kaldığı bir zamanda "sekülerizm"i dine nispetle ve başka açılardan konumlandırma konusundaki meydan okuma gerçekten müthıştır.

Devletin seküler karakteri, Batı Avrupa'nın bir icadıydı; bu icat, 17. yüzyılda Batılı siyasi tahayyülü zapt etmiş ve hususi tarihi faktörlere cevaben kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmıştı. Fikri ve daha sonra da ideolojik bir cereyan olarak sekülerizm elbette, devletin ideolojik kimliğinden daha geniş bir olguydu. Onun kökleri, bilgiyi ve toplum idaresini mümkün olan en üst derecede, bilimsel akılcılığın gayri-dini temelleri üzerine bina etme arzusunda yer alıyordu. Dolayısıyla sekülerizm ve modernite, ortaçağcılık ile karşı(t)laştırılabilir. Ortaçağcılık, her şeyden öte, siyasi ve dini müesseselerin kaynaşmasını ve müştak bir aşkın ve mutlak hakikate inanç temelinde yükselen bir otoriteyi gerektirmekteydi. Modernitenin kendisi şimdi, "küreselleşme" ile irtibatlı bir dizi gelişme tarafından kısmen aşıldığı ölçüde, sekülerizmin mahiyeti ve mevkii de çok farklı açılardan sorgulanmaya başlamıştır. Aynı kopuş hissi, çoğu kere post modernizm terminolojisini yerleştirmek suretiyle futuristik olarak da ifade edilebilir.

Ortaya çıkmakta olan dünya düzeni için bir mecaz olarak "ortaçağcılık" teriminin kullanılışı, din devletin canlılığını ifade etmek üzere genişletilmemiştir; ama bununla nitelenseydi olablirdi.

Birçok post modernizm türü bulunmaktadır; ama özelden ayırım, bilgi ve ahlak alanındaki modernist iddiaları radikal bir tenkide tabi tutan yapı-bozumcu post modernizm ile ortaya çıkmakta olan, kültür ve toplumun yeniden ruhanileştirilmesi hadisesini desteklemeyi hedefleyen yeniden inşacı (veya yeniden yapılanmacı) post modernizm arasındadır.

Modern devletin yönelişinin temeli olarak sekülerizm, dinin kamu düzeni üzerindeki etkisini sınırlama mücadelesi ile yakından irtibatlıdır; ancak belki daha fazla, ruhban sınıfının tesirini sivil topluma hapsedmekle ilişkilidir. Otuz Yıl Savaşları ile zirveye ulaşan Avrupa'daki din savaşları, devletin toplum üzerine hususi bir birleştirici din empoze etmemesi gerektiği konusunda geniş bir siyasi konsensüs meydana getirdi. Devlet, halkının dini yönelişiyle ilgili olarak yansız olmalıdır ve yönetici, bir hoşgörü *ethosuna* bağlanmak suretiyle tüm vatandaşların vicdan ve inanç hürriyetini muhafaza etmekle yükümlüdür. Gerçekte dini hürriyetin korunması anlaşması, hakiki anlamda uluslararası insan haklarının Batılı kökenlerini gösterir ve pratikte çoğu kere tatbik edilmese de en azından devletlerin davranışlarını, değerlendirmeye tabi tutmak için bir ölçü sunar.

Önceleri yaygın kabul gören, bir devletin istikrarının, yani muayyen bir ülke sınırları içindeki halkın sadakat ve itaatinin hayati bir şekilde bir kimlik ve dayanışma duygusuna dayalı olduğu ve bu duygunun da belli bir Hıristiyanı akide ve öğretiyeye öncelik tanımaktan kaynaklandığı şeklindeki ortak varsayım göz önünde bulundurulduğunda, bu seküler netice, kesin bir netice olmaktan uzaktır. Dahası, sivil toplumdaki dini ihtilafın, devleti kontrol altına almaya yönelik muhalif eğilimler arasında çatışmalara sebep olacağına ve hemen hemen kesin olarak, ya hâkim dinin baskısına veya devleti kontrol etmeye çalışan rakip dinler arasında periyodik iç savaşlara yol açacağına yaygın olarak inanılmaktaydı. Yöneticilerin ve devletin mezhebi bağlılığına dayalı dini önceliğin faydalarına olan bu inanç, *cuius regio eius religio* (yönetilenin dini yönetenin dinidir) kaidesini besleyen siyasi gerekçeyi sağladı. Bu dini yönelişli devlet *ethosuna*, dini bir müsamaha çağına yol açan seküler alternatif tarafından başarılı bir şekilde meydan okunması ancak birçok kargaşadan sonra oldu.

Devlet ve onun yöneticisinin dini kimliğine dair bu seküler reddiyenin meydana getirdiği boşluğu milliyetçilik ve yurtseverliğin doldurması ve dolayısıyla umumi harplerin ve müdahaleciliğin modern biçimlerine yol açması hakkında da bazı değerlendirmeler yapılması gerekir. Toplumun dış sınırlarının ülke sınırlarıyla aynı olduğu bu tür devletlerin, özellikle parçalanmış bir insanlığa dair "realist" dünya tasvirlerine olan zaafı, söz konusu seküler duruşla yakından ilişkilidir. Ortaçağ Batı âlemi, Hıristiyanlığın ülke sınırları esasına dayanmayan taleplerine ve buradan kaynaklanan kimliğe karşı çok daha duyarlıydı. Özellikle devletlerin statülerinin giderek zayıflaması göz önünde bulundurulduğunda, son zamanlarda medeniyet kimliğinin yeniden keşfiyle birlikte, devlet ve ulustan daha büyük ve medeniyet ve dünya diniyle bağlantılı olan bir cemaat hissi, bir kez daha yaygın olarak görülmektedir; ancak henüz tüm insanlığı kapsayacak kadar yayılmış değildir.

Dâhili olarak ve daha sonra harici faktörler bakımından güç temerküzünü meşrulaştırmak için egemenlik fikrine dayanma, devlet liderlerinin uluslararası düzeyde faaliyet gösterdiklerinde sadece kendi vatandaşlarına karşı sorumlu oldukları ve harbin egemen devletin takdirine bağlı olup, sadece sağduyu ve rasyonalite kayıtlarına tabi olduğu şeklindeki görüşü güçlendirdi. Harbi, düzenleyici kurallara bağlayan bir hukuk çerçevesi oluşturma yolundaki yavaş sürecin, çok taraflı anlaşmalar şeklinde ortaya çıkmaya başlaması ancak 19. yüzyıl sonlarında. Harici sorumluluk konusundaki ciddi bir yaklaşım ise, ancak çok daha sonra siyasi önem kazandı.

Bu bölümün ana ilgilerinden biri, özellikle, birbirinden farklı medeniyet şartlarında bir dizi çağdaş meydan okumayla karşı karşıya kalan devletin değişen ve farklılaşan rolüyle ilişkisi bakımından, sekülerizmin siyasi hayat üzerindeki etkisini araştırmaktır. Özü itibarıyla, Avrupa'da evirildiği şekliyle sekülerizmin mahiyeti, değişen sosyal ortamlarla birlikte değişmiş ve ayrıca, bu yüzyılda Avrupalı olmayan ülkeler tarafından yapılan bir dizi iktibaslar sürecinde çok farklı muhiplere de uyum sağlamıştır. ... Gerçekte, sekülerizmin giderek küreselleşen bir dünyada geleceği var mıdır?

Sekülerizmin yerini kaybetmesi hakkındaki bu araştırmanın bir başka vechesi daha bulunmaktadır. Son birkaç onyılıda uluslar arası insan haklarının zuhuru, hükümetler üzerine, hoşgörü anlayışıyla uyum içerisinde; dini özgürlüğü koruma yolunda bir dizi vecibe yüklemektedir. Bir anlamda sekülerizmin ananevi hedefleri, dini çoğulculuğu koruma veya devletin dâhili ve harici kilise otoritelerine karşı özerkliğini teminat altına alma şeklindeki eski gündem bakımından lüzumsuz hale gelmiş görünmektedir. Aynı zamanda, birçok ülkede gayretkeşlikle savunulmakta olan sekülerizmin faziletleri, hâlihazırda dini milliyetçiliğin veya etnik ifratın şu veya bu türüyle karşı karşıya gelmektedir; bununla birlikte meselenin odağı, önceki Avrupa tecrübesinden son derece farklı görünmektedir. Bu, din özgürlüğünü korumaktan ziyade baskıcı kuvvetlerini dini ortodoksiyi bir şekilde ihlal ile suçlanıp cezalandırılanlara karşı kullanan bir din devletinin baskıcı etkilerinden siyasi ve sosyal olarak korkma meselesidir. Bu açıdan, Batılı-olmayan böyle bir din devletinin tipik muhalifi, sekülerizm değil Batılılaşmadır. Batılılaşma, yozlaşmışlığıyla ve iddia edildiği üzere, dinle ya da daha hususi olarak "hak din" ile irtibatlı olanlar da dâhil olmak üzere yerli gelenekleri ve kimlikleri yıkışıyla temayüz eder.

Batı Avrupa ve Sekülerizm

Avrupa'da modern devletin ortaya çıkışını, siyasi liderler tarafından seküler bir bakış açısının benimsenmesinden ayırt etmek güçtür. Ernst Cassirer ve diğerlerinin ikna edici bir şekilde ileri sürdükleri üzere, devletin sekülerizmi benimsemesi, kendi başına zorunlu olarak, temel fikirlerde veya yaygın inançlarda din karşıtı bir atmosfer ortaya çıkarmadı. Seküler devletin ortaya çıkış hikâyesi, her ne kadar hâkim eğilim açık ise de, karmaşıktır, kafa karıştırıcıdır ve bir miktar çelişkilidir. 1648'de yapılan Vestfalya Barışı, din savaşlarına bir son vermesinin yanı sıra genellikle modern devletler sisteminin başlangıç noktası olarak kabul edilir. O dönemde devlet, kendi ülkesi içindeki din hürriyetini

koruma şeklindeki hukuki vecibeyi kabul etmiş ve hususi bir dini empoze etmek üzere diğer devletlere karşı harbe girmeme veya müdahaleye teşebbüs etmeme taahhüdünde bulunmuştur.

Aşkınlığı inkâr ve dünyevilik şeklindeki esas anlamında sekülerizm, devletin karakterini belirlemeye yönelik bu hareketin temelini oluşturdu. Sekülerleştirici saik, o dönemde diğer birçok ilgili fikir ile de irtibatlıydı: Dini olarak temellendirilmiş bir "mukaddes harp" ile ilişkili yıkıcı bir savaş yolunun yadsınması; bilhassa Katolik ülkelerde, Roma'ya nispetle belli bir ülkedeki merkezi devletin iktidarının sağlamaştırılması; hükûmetin faaliyetlerinde ruhbanların veya kilisenin rolünün asgariye indirilmesi. Ancak o dönemde dışarıda sekülerizmi, --ortaçağın, ticaretin ve daha sonra sanayinin yükselişine düşman olan unsurları olarak görülen- gelenek ve hurafenin yadsınmasıyla ilişkilendiren başka eğilimler de vardı. Bu önceki inançların yadsınmasına paralel olarak deneysel bilim ve akılcılığın "modern zihni" zuhur etti. Cassirer'in açıkça gösterdiği üzere, mesele yine, dini bir zihniyetle irtibatlı inançların reddedilmesiyle alakalı değildi; bu inançlar, modern zihnin ortaya çıkışını şekillendiren ufuk açıcı bilimsel zihinler tarafından genellikle tasdik edilmekteydi. Ana dürtü, dini, kamu faaliyetlerinin sosyal sahasından uzaklaştırmaktı. Burada dinin etkisi, sihir, tabular, ayinler, engelle(n)meler, hurafeler ve benzeri şeylerle irtibatlı olan modası geçmiş ve sınırlayıcı geleneklerle ümitsiz bir şekilde iç içe geçmişti. Gerçekte, harekete geçirici çabalar, düşünce ve fiil için vahiy veya inançtan ziyade akla ve deneysel doğrulama metotlarına dayalı yeni temeller ortaya koyma amacıyla olsa dahi, moderniteye doğru gidişte sarf edilen başlıca fikri çabalar, dini hakikati kabul ettiklerini ısrarla ifade etmeye özen göstermişlerdi.

Durum, Avrupa'da ülkeden ülkeye değişiklik arz etmiştir ve genelleme yapmak yanıltıcı olur. Fransa'da 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi açıkça, akılcı bir bakış açısından dinin baskıcı ve sömürücü siyasi yapılara hizmet etmek üzere örgütlenmiş bir hurafeler toplamından daha fazla bir şey olmadığı görüşüyle birleşmiş olan, ruhban sınıfı karşıtı bir bakış açısını benimsemişti. Fransız ihtilali ve ardından gelen Napolyon dönemi, açıkça, siyasi kimliği dinden milliyete nakleden önemli bir modern eğilimi başlattı. Din özelleştikçe, devletin kamu alanındaki ahlakılığı milliyetçilik temeline dayandırıldı ve bu durum, siyasi tahayyülün yeni bir kurgusal ürününü doğurdu: "ulus-devlet". Vestfalya sonrası dünyanın temel yapı taşı hakkındaki bu yeni tasavvur, yarı tanımlayıcı yarı efsane idi. Ulus fikri bugüne kadar son derece müphem kalmaya devam etmiştir; hem devletin milliyet bahşetme şeklindeki hukuki kuvvetini, hem de milliyetin, -ortak bir tarih, dil, adet ve giymiş tarzı tarafından tasdik edildiği üzere- müşterek etnik hatıralardan kaynaklanan ilk anlamını içerir. Pek çok çağdaş trajedi ve devam etmekte olan çatışma, ulus mefhumunun bu anlamından kaynaklanır ve şiddet içeren kavgalara yol açar; bu bilhassa, milliyetin ilk anlamı, hukuki milliyet iddialarının arkasında bastırıldığı ve suiistimal edildiği şüphesiyle uyarıldığında söz konusu olur.

Din harplerine ve zulme bir son verme ve bu neticeyi teminat altına alma yolundaki övgüye değer çabalarında sekülerizm, gerçekliğe yönelik bir tutum olarak, gelecek için rahatsız edici işaretleri olan diğer birçok özelliği de kendinde toplamıştır. İlk eğilim, sekülerleşmiş bir kamu nizamını, ruhi ve hatta ahlaki içerikten mahrum olan, ahlakla ilişkisiz bir rasyonellikle irtibatlandırmak şeklindeydi. Modern devlet erken bir safhadan itibaren, mahiyetçe sırf araç durumunda olan ve ahlaki bir endişe taşımayan bir tür teknokratik duyarlılığı kalbine yerleştirdi. Bu teknokratik şahsiyet, harp dönemi üst düzey Nazi idarecisi Albert Speer ve Vietnam Savaşı sırasında savunma bakanı olan Robert McNamara gibi prototip şahıslarda açıktır. Bu şahıslar, saf bir vicdanla kitlesel suçlar işlemelerini sağlayan, anlamdan arındırılmış akla aşırı derecede güvenerek, kayıtsız ve şartsız bir şekilde bağlı oldukları devletlere hizmet etmişlerdir. Bir anlamda bu iki şahıs prototip değildiler; çünkü ikisi de yaptıkları işlerin korkunç hatıraları tarafından sürekli rahatsız edilmişler ve çelişkili ve karmaşık ayrıntılar halinde kısmi bir nedamet ifade etmişlerdir. Onların hayranları, bu tür apaçık kalbi değişimleri olduğu gibi benimserler ve ahlaki bir kaygı hissi ile kendi geçmişlerine karşı koyma yolundaki iradelerini överler. Onları kötüleyenler ise çok daha şüphelidirler ve esas olarak kamuoyu vicdanında bir tür itibar yenileme amacıyla tasarlanmış geriye dönük bir bakış olarak görürler.

Thucydides'in büyük klasik eserini tercüme etmiş olan Hobbes, hayırhah ve etkin bir hükümet tarafından dâhili olarak kurulabilecek sivil toplum ve cemaatin ilişkilerinin aksine devletler arasındaki ilişkilerde sadece kuvvetin önemli olduğuna inanmaktaydı. Bu kritik noktada Hobbes ve Machiavelli'nin dünya görüşleri oldukça uyumludur ve niçin Hobbes'un görüşlerinin asla tam olarak diğerinin görüşlerinin yerini almadığını anlamamıza yardım eder. Hobbes, sosyal nitelikten tamamen mahrum olan bir uluslararası ortam resmetmiştir ve onu hukuki bir çerçeve, hatta bir dostluk ve nezaket kuralları dahi sunamaz hale koymuştur. Bu yönlerden onun bakış açısı, uluslar arası ilişkilerin tedricen insani ve ticari olarak yönlendirilen küresel bir sivil toplum şeklini alacağı şeklindeki evrimci bir görüşü ifade eden Immanuel Kant ile tezat arz eder.

Böyle sonuçsuz bir arka plan üzerine "sekülerizm" hakkında çağdaş bir değerlendirme yerleştirmek zaruridir. Sekülerizm, dünyeviliğin gerçeklik karşısında kapsamlı bir duruş olarak kâfi olduğu iddiası bakımından, esas olarak kendi başına mı ele alınmalıdır? Yoksa sekülerizmi, din bakımından, yeni bilimsel ufukların dini niteliğini kabul etmenin bir aracı olarak yeni bir bağlama yerleştirmek mi daha faydalıdır? Dolayısıyla, netice olarak, kilise ile devlet, kamu ile özel, akıl ile inanç arasındaki sınırları müphemleştirmek mi uygundur?

Liberal Sekülerizme Marksist/Leninist Meydan Okuma

19. Yüzyıl başlarında Alexis de Tocqueville tarafından iyi bir şekilde gözlemlendiği üzere "Amerika'da din toplumun yönetimine doğrudan iştirak etmez; ancak bununla birlikte din, bu ülkenin siyasi müesseslerin en önde geleni olarak

görülmelidir." Sekülerizm, kilise ile devleti birbirinden ayırmak, sivil toplum düzeyinde dini çoğulculuğun yeşermesine imkân vermek ve ek olarak dini ideallerin siyasi girişimlerdeki geçerliliğini canlı tutmak suretiyle iyi bir hizmet görmüştür. Ancak bu tür bir sekülerizmin kendisinin de nispeten kolayca gerici sosyal şartlara uyum sağladığı ileri sürülebilir.

Fakat saldırgan bir şekilde din karşıtı bir bakış açısı benimsemek üzere aynı tarihi arka plandan hareket eden güçlü bir sekülerizm türü daha bulunmaktadır. Bu bakış açısı elbette, Marksizm/Leninizm'e ilişkin ideoloji ve pratiktir. Marks'ın dine karşı "halkın afyonu" şeklindeki meşhur eleştirisi, devrim karşıtı etkiler ve ateizmin aşırı deneyselliği benimsemesi (bilimsel deney tarafından yanlışlanabilir olarak doğrulanamayan şey mevcut değildir) ile birlikte komünist düşüncenin konumu, devletin kendi sınırları içinde veya ötesinde herhangi bir hususi dini empoze etmekten kaçınması yolundaki seküler talepte mevcut olan radikal olarak din karşıtı potansiyelin olabirliğini örneklendirmiştir.

Sovyet halkları arasında dini bağlılıkların gücü, komünist yetkililerin, toplumun dini boyutunu yıkma hedefi başlangıçtaki güdüden geri çekilmelerine yol açmıştır. Gerçekte bazı Marksist yazılar, dini inancın sosyal adaleti gerçekleştirme yolunda makbul çabalara sebep olabileceğini itiraf etme noktasına gelmişlerdir ve belli bazı fakir ülkelerdeki, bilhassa Latin Amerika'daki hareketler, Marksizm'in unsurlarından birçoğunu içeren "özgürleşme teolojisi" biçimlerini benimsemişlerdir. Ayrıca sık sık, solun ruhban sınıfından olan temsilcileri, gerici düşmanları tarafından "kızıl rahipler" vb. şeklinde alaya alınmışlardır. Dahası, Sovyetler Birliği'nde Lenin'e gösterilen saygı, ölmüş liderin hafif ışıkla, hatta mumlarla aydınlatılan heykelleriyle bir kenara yerleştirilmiş mabetçikler açıkça dini bir nitelik kazanmıştır. Bu tür "seküler köktencilik" çoğu kere, şaşırtıcı yeni kişiler içinde "bastırılmışın geri dönüşü"ne yol açmıştır ve hükümet kararı ile dini inancın ortadan kaldırılmasına çalışmanın faydasızlığını ortaya koymuştur.

Batı-dışı Sekülerizm Pratikleri

Siyasi topluluk için devletçi modelin kabulüne paralel olarak Batılı-olmayan birçok devlet, bilinçli olarak kendi seküler kimliklerine vurgu yaparken bir kısmı bunu vurgulamamıştır. Bizatihi sekülerizm, bu ülkelerde, şimdilerde Batı'da olduğundan daha açık bir şekilde (bazen tartışmalı) bir nizam ilkesi olarak iş görür; burada, kültürel tartışmanın bir parçasıdır, ancak siyasi liderler tarafından kendisine nadiren başvurulur, hatta kamu yönetimi hakkındaki tartışmalarla doğrudan alakalı olarak nadiren telaffuz edilir. Batılı-olmayan ülkelerde sekülerizm kasıtlı olarak Batı'dan iktibas edilmiştir, bu ülkelerin yerlisi değildir; suni bir aşu olarak, bu toplumların kültürel hayatında pek de derin bir şekilde kökleşmemiştir. Tabii ki, bağlama göre ve zaman içinde değiştirilerek hususi amaçlara uyarlanmıştır.

Türkiye

Modern Türk devletinin kurucusu ve onun daimi idol lideri Kemal Atatürk için, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurulan ilk devlet projesi olarak Türkiye, Avrupa devletlerini örnek alan bir girişimin adıdır. Atatürk, ayrı dilleri ve kültürel gelenekleri bulunan büyük ve dağınık Kürt azınlık da dâhil olmak üzere, devletin sınırları içinde yaşayan herkese, Türk milliyetini empoze etmek suretiyle bir Türk kimliği inşa etti. Onun için sekülerizm modernitenin anahtarı olarak görünmüştü; modernite de; refah ve kuvvete götüren yoldu. Türk muhitinde sekülerizm, dini fikir ve uygulamaların özel alana hapsedilmesi ve orada dahi dini geleneğin önceliğinin tehdit edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu tehdit, erkeklerin fes giymelerinin yasaklanması ve kadınlar için eşitliğin kuvvetli bir şekilde desteklenmesi yoluyla sembolik olarak ifade edildi. Bu bakımdan Türkiye için sekülerizm, Kemalizm ile müteradif hale geldi; Kemalizm'in kendisi de, şeffaf bir anayasacı dış görünüşün ardına gizlenmiş sağcı eğilimleri olan militarist bir devletle ilişkiliydi. Ordu, bugüne kadar, hem Marksizm karşıtı hem de İslam karşıtı olan kendi seküler geleneğini korumak için, gerekli oldukça sivil hayata müdahale etmektedir. Bu ikilik, inşa edilmekte olan şeyin, dâhili bir sosyal yapı olduğunu ve sadece kamu sahasında İslam'ın tesir icra etmesine karşı bir duvardan ibaret olmadığını ortaya koyar. Bu yapının hususi bir veçhesi, Türk ordusunun ve onun özel sektördeki güçlü mütteliklerinin imtiyazlı rolleri, statüleri ve dünya görüşleridir. Atatürk'ün Türk devletinin kurucusu olduğu kadar askeri bir kahraman da olduğu gerçeği, sekülerizmin bu yasal dayanağını anlamada şüphesiz önemlidir. Ancak şuna dikkat edilmelidir ki, Kemalizm'in 1980'lerin başlarında çok açık olan sol karşıtı yönü, savunulan şeyin, bizatihi sekülerizm olmayıp, potansiyel olarak hem sol (seküler) tehditlere hem de canlanmakta olan İslam'a karşı mukavemetsiz olan sosyal bir düzen olduğu izlenimini verir.

Türkiye'deki İslami siyasi hareket, Kemalist çerçeveye zahiren saygı göstermeye özen göstermiştir. Atatürk'ün, İslam'ın uzun Osmanlı yönetimi boyunca kamu sahasında sahip olduğu rolü reddetmedeki açık ısrarına rağmen, onun mirasına bizatihi tehdit yöneltilmez. Aynı zamanda İslami siyasi parti, Türkiye'de sağcı seküler yönetime bir alternatif de sunar. Bu alternatifte, fakirlerin ihtiyaçlarına daha fazla ilgi gösterilmesi, İslam ülkeleriyle daha yakın bağlar kurulması ve üniversiteler ve hükümet daireleri gibi kamu alanlarında kadınların başörtüsü örtmesi gibi İslami uygulamalara daha müsamahakâr davranılması da dâhildir. Merkezdeki Türk siyasi partilerinin malum beceriksizlik ve yolsuzlukları, Türkiye için hâlihazırda uygulanabilir seçenekleri ordunun dolaylı idaresi veya İslami idareden ibaret kılmaktadır. Bu çatışma, 1990'ların ortalarında Refah Partisi'nin kısa iktidarı esnasında açığa çıkmış ve Türk sivil toplumunda Kemalizm'in canlanmasıyla birleşen açık bir askeri baskının neticesi olarak, söz konusu partinin lideri Necmettin Erbakan'ın istifaya zorlanması, akabinde yetkisizleştirilmesi ve hakkında dava açılarak mahkûm edilmesi ile zirveye ulaşmıştır.

Sekülerizm Türkiye'de hâlihazırda esas itibarıyla toplumun siyasi hayatından İslam'ın tesirini uzaklaştırmak için kullanılan bir şifre kelime olarak iş görmektedir. Bu uzaklaştırma, dini eğilimli partilerin, düz bir oyun sahası üzerinde devlet iktidarını elde etmek üzere rekabet etmekten menedilmelerini de içerir. Böyle bir sürecin, İslamcı siyasi hareketi daha aşırı ve şiddet içeren yönlerle sevk etmek, aksine aşırı milliyetçi sağ kanadın siyasi yükselişine veya ordunun doğrudan bir müdahalesine yol açmak da dâhil olmak üzere, Türkiye için tehlikeleri bulunmaktadır. Cezayir'de, ordu gücüne dayanan devlet liderlerinin, İslami Kurtuluş Cephesi'nin (PİS), anayasa kurallarına uygun olarak oynanan oyunla elde ettiği 1992 seçim başarısının meyvelerini vermeyi reddetmeleri üzerine kanlı bir iç savaşın vuku bulduğu hatırdadır tutulmalıdır. Elbette Türkiye, Cezayir değildir. Şartlar hayli farklıdır; ancak bununla birlikte Cezayir vakası, baskıcı bir sekülerizm olarak tanımlanabilecek bir tavır benimser görünenlerce dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

Pehleviler Döneminde İran

İran örneği, sekülerizm konusundaki Türk yaklaşımının başarısızlığını açıklayıcıdır ve bu örneğe, İslami bir siyasi partinin devlet iktidarını ele geçirmesine izin vermeyi reddeden Cezayir yönetimini destekleyenlerce de başvurulabilir. Rıza Şah İran'da 1925'te iktidara geldiğinde Kemalist modelden etkilendi ve ülkeyi ve ülkenin servetini dış çıkartlara bırakmaksızın, eski ve büyük bir imparatorluk hanedanının kalıntıları üzerine modern bir devlet kurma konusunda benzer bir meydan okumayla karşı karşıya kaldı. Atatürk'ten farklı olarak Rıza Şah'ın mirası çok zayıftı; nitekim ikinci Pehlevi şahı Muhammed Rıza Şah'ın uzun hükümdarlığı döneminde sarayın idaresine tabi kılınan ordunun rolü de aynı şekilde zayıftı. Bir bakıma, İran'daki seküler işleyişin neticeleri, Türkiye'dekinden çok daha başarılı göründü: Yüksek petrol gelirlerine bağlı olarak hızlı modernleşme, komşu devletlerle dostça ilişkiler, hırslı bir reform programı (Beyaz İnkılâp), muazzam bir modern ordu, iyi eğitilmiş bir devlet güvenlik aygıtı (Şavak) ve Birleşik Devletler ile yakın bir ilişki.

Ancak İran sekülerizminin dâhili tehdide karşı çok daha mukavemetsiz olduğu ortaya çıktı. Türkiye'den farklı olarak devlet, hanedan yönetiminde kalmaya devam etmişti ve dolayısıyla siyasi demokrasi yolunda ilerleyerek modernist meşruiyeti elde etmeye teşebbüs dahi etmedi. Şu hususa da dikkat edilmelidir ki, Pehlevi hanedanı, Osmanlıların sahip olduğu, asırların getirdiği geleneğe dayalı bir meşruiyete sahip olmayan türedi bir hanedandı. Fas, Kral II. Hasan'ın yetenekli liderliği altında başarılı olmuşsa da, anayasacılığı benimsemeksizin modern bir kimlik elde etme ihtimallerinin oldukça uzak olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca, İran'daki siyasi İslam'ın Şii karakteri, dini liderlere daha doğrudan bir rol ve zalim bir devletin islah edilmesine dair bir misyon yüklemiştir. Bu his, Şah'ın din adamlarının sahip olduğu mülklere ve iktisadi ayrıcalıklara karşı girişmiş olduğu hareketler, yabancı iş faaliyetlerinin rolünü sınırlandırmada hükümetin başarısızlıkları ve Amerika'nın askeri varlığı tarafından tahrik edilmiştir. 1970'lerin sonlarında Ayetullah Humeyni'nin, Şah'ın hanedan yönetimine karşı başlıca rakip olarak zuhuru, başka bir yerde ortaya çıkan hareketlerden çok daha açık bir şekilde dini yönelişli idi ve söz konusu hareket, inkılabi bir mücadele şeklini aldı. Cezayir'den farklı olarak İran devrimci hareketi, rejimin uyguladığı yaygın şiddete rağmen, 1979 başlarında devleti tam olarak kontrol altına alıncaya kadar genel olarak şiddet dışında kaldı.

İran Devrimi'nin ideolojisi, Şah tarafından ülkeye getirilen Batılı seküler ve modernist fikirlere, Şahin uluslararası sermayeye dayanmasına ve Washington'a tabi olmasına karşı yöneltilmişti. Bu fikirler, özellikle Şahin Birleşik Devletler ve İsrail ile olan ilişkisi, "şeytani" diye nitelenerek hücumu uğradı. Dolayısıyla sekülerizm, dini etkiyi sınırlayan liberal bir siyasi nizamla özdeşleştirildiği gibi, "yabancı" "yozlaşmış" ve "modern" ile de özdeşleştirildi. Humeyni, dinin kamu sahasında hâkim bir role geri dönüşünün yanı sıra İran'ın istiklal ve geleneğine yeniden kavuşmasının da güçlü bir sembolüydü.

Kargaşa döneminde devrimin hedefleri müphemdi ve İran devletine halef olacak olan yöneticilerin liberal seküler bir anayasa benimseyeceğine, ama aynı zamanda İslam'ın toplumda sahip olduğu etkili rolünü de iade edeceğine dair yaygın bir kanaat vardı. ... Dini liderler, hükümetin tüm şubelerinde hâkimiyetlerini sürdürmektedirler ve dini kıyafetle ilgili kaideler yürürlüktedir; Şer'i hukuk hâkimdir.

Jeopolitik, devletler arasında dost ve düşman ittifakları kurulması bakımından ve Batı açısından sekülerizmin yadsınmasından daha önemli görünmektedir.

Hindistan

Sekülerizmin çağdaş Hindistan'daki rolü de Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanmasından beri bir evrim geçirmiştir. Hindistan'daki sekülerizmin başlıca rolü, nüfusu ağırlıklı olarak Hindu olan bir ülkede büyük Müslüman azınlığın haklarının korunmasını teminat altına almaktır. Başka bir ifadeyle, sekülerizmin, devlet içinde dini bir yönelişten sakınmaktan ziyade, son derece çoğulcu ve patlamaya hazır bir toplumda sosyal barışı temin etmek gibi bir meselesi vardır.

Hinduizmin Batılı anlamda bir ruhban sınıfı geleneği yoktur ve Hindistan'da dini yönetim geçmişi söz konusu değildir. Şüphesiz bu durumun sebebi kısmen kast sisteminin kasıtlı olarak iktidar ve serveti dini rehberlikten kesin bir tarzda ayırmasıdır. Aynı zamanda Hindu milliyetçiliği, Hindistan'daki Müslümanlara ve diğer dini azınlıklara bir tehdit yöneltmektedir.

Hindistan'daki derin gerilim, Jawaharlal Nehru'nun Batı modelini takliden kurduğu, esas itibarıyla modernleş(tir)en devlet yoluyla çözüme kavuşturulmuştur. Bu model, içeriye ve geriye doğru bakan ve Gandhi tarafından yeğlenen ananevi bir Hindistan'ın dirilişine karşı tercih edilip benimsenmişti. Gandhi "ruhani" olarak görülürken Nehru "seküler" olarak görülmüştü. Ancak manidar bir şekilde Nehru dahi, Batılı devlet idaresi üsluplarına hayli yabancı olan bir tavırla, ahlaken duyarlı bir Hindistan tasavvur etmişti. Belli bakımlardan vurgulanan Nehru'nun sekülerizmi, bağlantısız, nükleer-karşıtı ve Üçüncü Dünya ile dayanışma içinde bir ülke olarak Hindistan'ın güçlü bir normatif kimlik hissi edinmesine engel olmadı.

Bir Mukayese

Türkiye'de sekülerizm, en saf ve şümüllü haliyle İslam'da tecessüm eden geleneğin anti-tezidir. Basitleştirerek ifade edilirse modern Türk, Türk olmanın ayırıcı vasfı olan hususlardan hiçbirini istemez. Bu, taklitte ve yerli kimliğin inkârıyla da ilgilidir. İran'da geleneğe karşı bu saldırı, elit tabakanın ideolojik desteğini asla kazanamadığı gibi, devlet iktidarının uygulanabilirliği ile de irtibatlı hale gelmemiştir. Haddi zatında Batılılaşma en azından geçici olarak yadsınmış ve ona meydan okunmuştur; gelenek de bir din devletinin himayesinde katı bir şekilde tekrar empoze edilmiştir. Son aşamada, Hatemi döneminde, katı gelenekçilerle moderniteden istifade etmeye çalışan reformcular arasında bir gerilim bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iki grup da, Batı tarzı sekülerizmi ve onunla bağlantılı olan dini tesirin kamu yönetimi sahasından uzaklaştırılması anlayışını kesin olarak reddetme noktasında müşterek bir zemin bulmuşlardır. Hindistan'a gelince, burada hikâye farklıdır; sekülerizm güçlü yerli kültürü gerçek anlamda asla tehdit etmemiştir, Hindu milliyetçiliği de asla moderniteye meydan okumamıştır.

Çin Vakası

Bir cemiyet bir kere bir kült olarak görüldü mü, kolayca "siyasi", "aşırn" ve "terörist" olarak damgalanabilir. Haklarına riayet edilmesi gerekmez ve o grubun mensupları, kurtarıma ihtiyacında olan kandırılmış piyonlar olarak resmedilir.

Fulan Gong hareketi, devlet memurları da dahil olmak üzere Çin toplumunun tüm tabakaları arasında hızla yayılmaktadır. Bu çifte bir tarihi/kültürel arka plana binaen vuku bulmaktadır. Çizgilerden biri, Çin'de, muayyen bir siyasi nizama karşı kuvvetli tehditler ortaya koyan uzun bir militan gizli cemiyetler tarihidir. Fulan Gong, Çin hükümeti tarafından açıkça böyle bir militanlığın tehlikeli bir tezahürü olarak görülmektedir. Bir başka çizgi, Fulan Gong'un, her ikisi de gerçekliği yaşanan tecrübenin maddi şartlarıyla sınırlandıran komünist ideoloji geleneğinin ve hala yaygın olan Konfüçyüs'çü bakış açısının metafizik karşıtı yönelişlerinden uzaklaşmış olmasıdır. Köklü bir anlamda, Konfüçyüs'çülük, 'sekülerizm'i Batı'dan uzun süre önce icat etmiştir. Özellikle, onun en esaslı unsurunun, ebedi hayat, cennet ve cehennem ve bunlarla ilişkili aslı günah, lanetlenme ve kurtuluşa dair fikirler hakkındaki hipotezleri reddeden bir dünyevilik olduğu kabul edilirse durum böyledir.

Fulan Gong hareketi devam etmeyebilir veya Pekin hükümetine karşı kıymete değer bir tehdit oluşturmayabilir; ancak milyonlarca Çinli taraftar toplamadaki büyük başarısı ve rejimin tepkisindeki şiddet, Çin sekülerizminin kırılma anı olarak ortaya koymaktadır.

Bu açıdan Fulan Gong, son yirmi yılda giderek dünya sahnesinin daha fazla önemli bir unsuru haline gelen bu çok yönlü dini dirilişin bir boyutu olarak anlaşılmalıdır.

Küreselleşme Meselesi

Başörtüsü, Hıristiyanların haçları ve Yahudilerin yıldızları gibi dini kimliği ifade eden diğer sembollerden farklı olarak mı değerlendirilmelidir?

Muayyen bir devlet içinde, edebi ifade hürriyeti hakkındaki Batılı fikirlerle dini cemaatin hakim duyguları ve militanlığına saygı duyulması hakkındaki İslami fikirlerin uzlaştırılmasının hiçbir yolu yoktur. İslam'ın bağlılarının Batı'ya gelmekle, Batılı sekülerizm biçimi de dahil olmak üzere yaygın kültürel değerleri kendi iradeleriyle kabullenmek zorunda olduklarını ileri sürmek mümkündür; ancak çoğu kere ulus ötesi göçün sebebinin oluşturduğu ve göçü esas olarak gayri iradi bir zorunluluk haline getiren iktisadi ve siyasi baskılar göz önünde bulundurulduğunda bu zayıf bir görüştür. İntibak meselesi oldukça derindir. Küreselleşen bir dünyanın baskılarına rağmen, teritoryal devlet, sosyal ve kültürel siyasetle ilgili meselelerde neredeyse kayıtsız şartsız bir dahili otoriteyi sürdürmektedir. İnsan hakları kaidelerine bağlılık, farklılık konusundaki meydan okumayı karşılamının bir yoludur, ancak bu kaideler dengesiz bir şekilde tatbik edilir ve çok farklı yorumlamalara tabidir. Hatta açık görüşlü İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, teritoryal olarak dışlayıcı bu tür bir bakış açısını destekler: "Her halkın kendi kültürü ve kendi tarihine dayalı kendi insan hakları anlayışını oluşturma hakkı vardır". Böyle bir görüş (hatalı olarak) dünyanın, farklı çok etnikli devletlerden oluşmaktan ziyade etnik/kültürel çizgilere göre bölündüğünü ima eder. Elbette bu gerilim, hakiki bir anayasalı demokrasi çerçevesi içinde azınlık haklarına saygı yoluyla yumuşatılabilir. Ama bir devletin bir halkı, bir "kültür"ü ve hususi bir "tarih"i temsil ettiği fikri, tehlikeli bir efsanedir. Bu, aynı zamanda Batı'nın kendi değerlerinin evrensel bir geçerliliğe ve onun yorumlama usulleriyle uyum içinde olan bir uygulanabilirliğe sahip olduğu şeklindeki iddiaya ilişkin Batılı iddialara direnen bir karşı efsanedir.

Seküler devlet üzerinde küreselleşmenin parçalayıcı etkilerinden ve dini ve etnik ifrat biçimini alan kimlik siyasetinin yeniden zuhurundan kaynaklanan baskılar da bulunmaktadır.

Dini dirilişe doğru olan bu yaygın eğilimler, mikro-milliyetçilik ve self-determinasyon için uğraşan etnik hareketler, devletin bir "ulus-devlet" olarak iş görme, yani sadakat ve vatanseverlik için temel sunma yeteneğinin düşüşüyle topyekûn bir bağlantı içinde görünür. ... Modern devlette tecessüm eden, arabulucu bir yöneliş olarak sekülerizm, bir bakıma, bir dizi hususi probleme yönelik Batılı bir uyarılma durumundaydı. Sekülerizmi, Katolikler ve Protestanlar arasındaki derin bölünmenin, klasik Yunan'ın problem çözümü konusundaki ikici yaklaşımının ve bilimin dini dogmadan kurtarılmasına (çağlar boyu Galileo'nun Roma kilisesi ile olan tarihi yüzleşmesi ile dramatize edilen bir dinamik) yönelik örtüşen baskıların birleşik etkisi ortaya çıkarmıştı. Batı olmayan muhitlerin çoğunda ise, kamu ahlakının temeli olarak kabul gören tek bir hakim din bulunmaktadır; ya/yahut ikircikliği fikri, kültürel olarak yabancı ve kabul edilemez durumdadır; bilim ile dinin uyumu konusu, bir problem arz etmemektedir ve geçmişte çoğu durumda da hiç problem çıkarmamıştır. Elbette bu tür Batılı-olmayan toplumların başka çarpıcı meseleleri vardır: Azınlık hakları, etnik saldırganlık, dini aşırılık ve bilimsel eğitim sunma konusunda yeterli donanımı olmayan bir eğitim sistemi.

Dolayısıyla, küreselleşen bir dünyada sekülerizmin geçerliliği sınırlı görünmektedir. Onun hedeflerinden çoğuna, uluslararası insan hakları ve bu hakların -vatandaşların kendileri için dini bir kimliği reddetme özgürlüğü de dahil olmak üzere- dini özgürlükle ilgili problemlere tatbiki yoluyla daha doğrudan ve etkin olarak ulaşılabilir. Bir din devletinin bir dizi dünyevi meseleyi ele alma tarzı konusunda hususi kaygılar bulunmaktadır, ancak seküler katı ayırım mantığının faydalı bir yaklaşım olduğu da çok şüpheli görünmektedir. Batı'da bile, birçok ülkede Hıristiyanlığın ötesine geçen medeniyet çeşitliliği ve Protestan/Katolik ihtiraslarının nispeten uzak bir tarihi hatıra halini alması ile birlikte, sekülerizmin, dini ve dünyevi kaygıları uzlaştırmanın sosyal olarak en kabul edilebilir yolu olmaya devam edip etmeyeceği kuşkuludur.

Kapitalist devletler son iki yüz yıldır, sırf piyasa kuvvetlerine dayalı başlangıçtaki işbirlikçi kapitalizmin merhametsizliğinden, tüm ülkelerin saadetini öngören İskandinav sosyal demokrasisinin merhametli girişimine kadar bir dizi uyarılma ortaya koymuşlardır. Özelleştirmeye olan tarafsızlığı, sosyal devlet siyasetlerini ve yüksek vergilendirme oranlarını yadsıması, uluslararası rekabete mukavemetsizliği, mali disiplin üzerindeki vurgusu ve savunma haricindeki kamu yararına yönelik harcamaların azaltılması anlayışı ile neo liberal devlet, açıkça, "zalim devlet" in aşığı ruhlu bir canlandırılışına doğru ilerlemektedir. Seçimlerde hesaba çekilme ve çeşitli siyasi tepki tezahürleri gibi gerçekliklerden dolayı sosyal refahla ilgili kaygılar hala siyasi gündemin üst sıralarında yer alsa da, devletin rolünün, pazara etkin katılımın kolaylaştırılması şeklindeki sınırlı tanımıyla birlikte sosyal refahla ilgili meseleler geri plana itilmektedir. Bu bağlamda sekülerizmin kendisi, beşeri ıstırapların ve yabancılaşmanın çağdaş biçimlerinin sebeplerini tedavi yollarını da yeterince doğrudan bir şekilde ele almamaktadır; devlet de, hâlihazırdaki ortamda kendisini "müşfik devlet" olarak yenileme kabiliyetine sahip görünmemektedir. İktisadi ve sosyal haklar da dahil olmak üzere insan haklarının tam olarak tatbikine adanmış olan ve ekolojik olarak duyarlı, kültürel olarak kapsayıcı yeni bir post modern dindarlık atmosferi doğuracak "merhametli bir alan" veya bir tür "küresel sosyal mukavele" oluşturulması daha ümitvar görünmektedir. ... Devleti ve devletler sistemini icat eden Avrupa'nın aynı şekilde ilk devlet-sonrası alternatifin ardındaki yaratıcı enerji olabileceğini düşünmek ilgi çekicidir. Bu esaslı bakış açısından, Avrupa bölgeciliği, Birleşmiş Milletlerden çok daha ciddi bir dünya düzeni tecrübesidir. Birleşmiş Milletler, hiçbir zaman, bir "devletler klübü"nden, jeopolitik bir konsensüsü yürürlüğe koymanın uygun bir aracından öte bir şey olmamıştır.

Batılı Seküler Devletin Bir Geleceği Var mı?

Eğer seküler devlet, bu değişen iktisadi ve kültürel küreselleşme şartlarında rolünü yenileyecekse, o halde, farklılıklar ve ortak noktaları anlamayı; uzlaşma, aykırılık ve üzerinde anlaşılacak evrensellik sahalarına götüren yolları aramayı amaçlayan bir diyalogla işe başlayarak (temel) vurgusunu medeniyetler arası ilişkiler yönünde değiştirmelidir. Tabii ki medeniyetlerin kendileri dahili gerilimler yaşamaktadırlar; çok sayıda farklı ve hatta zıt eğilimlerle karşı karşıyadırlar ve bu durum, medeniyet-içi tefekkürün ve kendine yönelik tenkidin de önemini ortaya koymaktadır. Böyle bir hareket tarzı, bilhassa, tarihi boyunca gücünü sıkça diğer medeniyetleri kontrol altına alma, sömürme ve hatta yok etmede kullanan Batı'ya uygundur. Bu girişimler, hem saldırgan dini, hem de saldırgan seküler tavırlarca ve özellikle de Batılı inanç ve uygulamaların evrensel geçerliliğe sahip olduğu kanaati tarafından kuvvetlendirilmiştir. İnsan haklarının Batıdaki evrimlerine rağmen, evrensellikleriyle ilgili ihtilaf, bu tür fikirler için önemli bir şekillendirici mücadele sahasıdır.

Sekülerizm gelecekte hayati bir rol oynayacaksa, o halde, teritoryal ve ulusalcı olarak algılandığı şekliyle devletin özerkliğini azaltan yeni şartları hesaba katarak odak noktasını bu doğrultularda değiştirmesi gerekecektir. Bu şekilde yeniden formüle edilen ve medeniyet ve biyolojik tür esaslı bir kimlik harmanına dayalı olacak olan bir sekülerizm, dini ve ahlaki/insani bir haklar temeli gerektirecektir. Dolayısıyla, 21. yüzyılda yeniden formüle edilmiş bir sekülerizm, ananevi din ve siyaset ayırımını bir kenara bırakmaya ve bunun yerine din ve siyaset arasında yaratıcı bir yeniden birleşmeye dair imkânları araştırmaya başlayabilir. Böyle bir reform aynı zamanda, modern çağda bilgi arayışına öncülük eden rasyonaliteyle açıklanamayacak olan bilim ufuklarındaki gelişmeler de dahil olmak üzere, çağın ontolojik eğilimlerine tekabül edecektir.

Yeniden İnşa Edilmiş Bir Sekülerizm?

Sekülerizm, Ortaçağ Avrupa'sının gerçekliklerinden modern Avrupa'ya nispeten yumuşak bir geçiş yapmada yaratıcı ve esaslı bir rol oynamıştı. Onun en dikkate değer katkısı, Hıristiyanlık içinde, Protestan ve Katolik yöneticiler arasındaki çatışmayı büyük oranda yatıştıran ve ilim ve sanayide hızlı bir büyüme yolunu açan bir hoşgörü ethosunu geliştirip müesseseleştirmekti. Bu seküler başarı sicili, küresel düzeyde hakim siyasi aktör olarak egemen devletin önceliği ve kimliği ile bağlantılıydı. Ama sekülerizm, Batı'da dahi bir dizi çözümü zor sorun doğurdu: Dini özelleştirmek suretiyle, hükümet politikalarının tatbikinde, bilhassa vatandaşlara karşı sorumluluğun bulunmadığı harici alanlarda (yani dış siyasette), ahlaki kaygıyı ortadan kaldıran (ve yanıltıcı ve cahilce bir bilim-din kutuplaşmasını yansıtan) bir tür teknokratik akılçılığa imtiyaz tanıdı. Dini kimlik yerine "seküler" temele dayalı olarak devlete sadakat sunan, harekete geçirici bir milliyetçiliğin ve vatanseverlik kültürünün benimsenmesi de bu eğilime yardım ve yataklık etti. Bu tür bir Avrupalı modern ve rasyonel devlet bakış açısından, harpleri ve sömürgeciliği üstün bir medeniyetin yayılması olarak meşrulaştırmak ve tahrip edici teknolojiler üzerindeki hâkimiyeti ve güç gösterisi yoluyla bu meşrulaştırmayı etkin ve ideolojik olarak mağrur kılmak kolay olmuştu. Bu modeller sömürgecilik sonrası dünyada dahi devam etmekte ve Batılı sekülerleşmiş devletin uluslararası mirasının dünya halklarına pek fayda sağlamadığı yolunda kuşkuyla yol açmaktadır.

Sekülerizm aynı zamanda, Avrupa dışında benimsendiğinde, bilhassa ABD ve Kanada'da olduğu üzere, kültürel manzaranın ağırlıklı olarak Hıristiyan olup Katolikler ve Protestanlar arasında bölünmüş olması hallerinde istikrarlı bir anayasal düzene katkıda bulunmuştur. Ancak bu elverişli ortamlarda dahi Hıristiyan olmayan dinlerle, özellikle yerli halklarla ilişkiler, her zaman bir hoşgörü *ethosuyla* yönlendirilmemiş, aksine esas olarak tahrip ve yok etmeye yönelik soykırımcı bir zihniyeti harekete geçirmiştir. Hıristiyanı çerçevede dahi kadınların ve azınlıkların bir derece ferdi ve kolektif saygınlık kazanabilmesi muazzam bir mücadele gerektirmiştir ve mücadele devam etmektedir.

Batılı-olmayan toplumlarca seküler yönelimlerin iktibas edilmesi, sekülerizmin Hıristiyanlığın yaygın olduğu toplumlardaki uyarlamalarından farklı bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu, tür ortamlarda saikler farklıydı; modernlik lehine dini inkâr veya azınlıktaki dinlere devletin himayesi altında zulme uğramayacakları teminatı sağlamak hedefini güdüyordu. Sekülerizm bu ülkelerde hususi bir dinin inançlarına dair farklı akidevi yorumların şiddet ve çatışmaya yol açmamasını temin ederken, söz konusu dinin değerlerini tasdik etmeye çalışmıyordu. Sekülerizm hakkında böyle bir rol, Sünni/Şii ihtilafının önem arz ettiği belli bazı İslam ülkelerinde benimsenebilirdi; ancak söz konusu ihtilafın, mühim bir faktör durumunda olmadığı görünmektedir. Bunun yerine seküler devletin, din karşıtı ve modernlik taraftan olduğu varsayıldı; bu varsayım, iki projenin karşılıklı olarak birbirlerini dışlayıcı olduğu yönündeydi. Dolayısıyla Türkiye ve İran'da olduğu üzere, ilgili ülkelerin liderlerince, modern bir devleti kuvvetlendirmek için, dini, sosyal ve siyasi açıdan savunma konumunda bırakacak şekilde özel alanda dahi dindarlığa karşı şüpheyle yaklaşmak ve Batılı hayat tarzının ve değerlerinin taklidine yönelik sağlıksız bir atmosfer oluşturmak gerekli görüldü. Böyle bir atmosfer, yerli geleneklere yönelik baskıcı yaklaşımlara karşı da, gelenekçiler tarafından gelecek aşırı bir tepkiye karşı da mukavemetsizdir.

Ayrıca birçok Batılı-olmayan ülke için, modernliğe giden yol, Yunan düşüncesinin Batı'ya bahşettiği açık ikiciliğe dayanmayan kültürel bir mirasa dayalıdır. Bu miraslar, zıtların birliğini ve din ile siyaseti ayırmanın suni oluşunu vurgular. Batı'da uygulandığı şekliyle sekülerizm, güçlü bir ikici epistemolojik düşünce temeline dayanır. O aynı zamanda bilgi ve akla yaklaşımında, gerçeklik ve hakikate ancak akıl ve tecrübî gözlemin ulaşabileceği varsayımına dair kendine has, bir dogmatizm vaaz eden bir tavır da içerir. Stephen Toulmin ve diğerleri, modern Batı düşüncesinin bu Kartezyen çizgisinin kısmen, "Tanrı'nın ölümü"nden kaynaklanan dini kesinlik kaybına yönelik bir telafi olduğunu göstermişlerdir.

Özellikle yoğunlaşan küreselleşme ve onun ikizi olan parçalanıp bölünme tarafından ortaya konulan hususi sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, sekülerizmin Batı'da artık ömrünü doldurup doldurmadığı şeklinde tedirgin edici bir soru da bulunmaktadır: Devletin, yaratıcı bir sosyal aktör olarak geçici tutulmasıyla birlikte, o artık nispeten daha homojen ve özerk olduğu dönemde olduğu gibi, siyasi kimlik için tatminkâr bir temel sunamaz. Ulus ötesi etnik, dini, medeniyet esaslı ve ideolojik kimliklerin önemi giderek artmaktadır ve teritoryal bağlılıklar genellikle daha az önemli görünmektedir. Başta etnik ve dini devlet modelleri olmak üzere diğer devlet modellerinin seküler devlete meydan okumasının yanı sıra, insan hakları ve demokrasi kabul edildiğinde devletin hususi kültürel şartları yansıtacak şekilde uyarlanması gerektiği şeklindeki iddialar da ona meydan okumaktadır.

Son olarak, devletin normatif potansiyeli, Soğuk Savaşın sona ermesinden beri hükümet politikalarına hakim olan neo liberal düşünce atmosferi tarafından ciddi olarak aşındırılmıştır. Seküler devletin bu şartlar altında tekrar zayıflara ve marjinal gruplara karşı şefkat vasıtası olabilmesi şüpheli görünmektedir. Muhtemelen devlet, birçok sebebe binaen ve böyle bir ihtimal mevcut olduğu ölçüde, daha geniş siyasi kimliklere ve yönetim çerçevelerine dayanacaktır; bunun en ümit verici örneği Avrupa Birliği'dir. Bu bakış açısından, en ümit vaat eden geleceğin, marjinal ve ezilen kesimlerin de içinde bulunduğu halkın karşı insan haklarına riayet edecek 'merhametli bir bölge' tasavvurunda yattığı görülmektedir. ... Genel olarak paylaşılan müşterek hatıralar, değerler ve metafizik varsayımlara dayalı bir medeniyet esaslı birlik duygusu çok daha makuldür. Medeniyet esaslı böyle bir siyaset, Batılı hâkimiyet modellerinin devam ettiği coğrafi alanlar haricinde Huntington'ın "çatışma" senaryosunu zorunlu olarak doğurmaz. En şiddetli

medeniyetler çatışmasının, dünya petrol kaynaklarının büyük bir kısmını içeren ve ruhani başkent olan Kudüs'ün kimliği bakımından çatışma mahalli olarak bir İslam bölgesinde vuku bulması şaşırtıcı değildir.

Netice itibarıyla, belirli Batılı devletlerden oluşan hususi ortamda "sekülerizmi tekrar düşünme" imkânı bulunmaktadır. Burada en azından miras nispeten açıktır ve onun katkıları, Batının tarihi gelişim sürecindeki büyük önemini sürdürmektedir. Sekülerizmin devlet düzeyinde hiç de zaruri olmayarak teknokratik akılcılık ve siyasi realizm ile kaynaştığı ve bu özelliklerin muhtelif eleştirel düşünceler tarafından yeniden "inşa" edilebileceği ve edildiği de bir hakikattir. Böyle bir temele binaen, yeniden inşa edilmiş bir sekülerizm tasavvur edilebilir. Böyle bir sekülerizm, sivil toplumda yeni bir müşfik devlet türüne yönelik desteğin canlanmasını kolaylaştırıcı olacaktır; bu, sosyal demokrasinin veya hatta İngiltere başbakanı Tony Blair'in ya da London School of Economics'in başkanı Anthony Giddens'in "Üçüncü Yol"unun piyasaya tekrar dönüşünden ibaret olmayan, fakat küreselleşmenin yol açtığı derin değişimleri hesaba katarak, devletin sosyal refaha dönük samimi bir yeniden yönelişi olacaktır. Dolayısıyla, bu yeniden inşa edilmiş sekülerizm girişimi, bir dayanışma *ethosuna* dayalı olan insan haklarının açılımını da içerecektir; bu da, din ile siyaset ve kilise ile devlet arasında bir tür *işbirliğini* ve bunları *birbirinden ayırma* geleneğinin muhtemel bir iptalini de işaret eder.

Hâlihazırda fertler ve gruplar, birçok farklı ortamda, kurumsal dinin sunduğu ortamların içinde ve dışında kendi esas ruhaniliklerini tekrar keşfediyorlar. Bu yeniden keşif kısmen, küreselleşmenin ülke sınırlarını belirsizleştirici, ülkesizleştirici baskıları tarafından kışkırtılmaktadır ve giderek daha fazla sayıda insan, köksüz göçebeler olmak ile daha iyi bir geleceğe doğru yolculuğa kararlı, kutlu vatandaşlar olmak arasında keskin bir seçim yapmaya zorlanmaktadır. Bu daha iyi gelecek, gezegen için "insani bir yönetim" ile irtibatlandırılabilir; bu, insanoğlunun dayanışmasını onaylarken, siyasi şiddet ve kültürel sömürü mirasını sorgulamaya davet eden ve farklılığı kutsayan bir müstakbel topluluk tahayyül eden bir süreçtir.

Tektanlı Dinler ve Küreselleşme

Binyılın sonundaki çağdaş beşeri durumun bir özeti olarak küreselleşme aynı zamanda, muhtelif medeniyet havzalarında siyasi bir güç olarak dinin beklenmedik dirilişinin anlamını ve bağlamını değerlendirmek için gerekli arka planı ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin en temel veçhesi belki de, zaman ve mekânın her yere sirayet edici olan yoğunlaşmasıdır. ... Yani, bilgi teknolojisinin karakteristiği olan olağanüstü icat hızının örneklendirdiği üzere tarih adeta hızlanmaktadır. Aynı şekilde, harpler de dahil olmak üzere dünyanın her yerinden gelen haberlerin ekranda gösterilmesi, uzaklık hissimizi iptal etmekte ve sanal olan ile gerçek olanı birbirine karıştırırken mekânı da sıkıştırılmaktadır. Ayrıca, muhtelif göç kategorileri, çok-etnikli melez kültürel çevreler meydana getirmektedir.

Hal böyle olunca gerçeklik bilincimiz, küreselleşme tarafından ancak yeni yeni anlamaya başladığımız çeşitli şekillerde radikal olarak biçimlendirilmektedir.

Birincisiyle yakından bağlantılı olan, ikinci bir düzeyde, bilgi teknolojisinin dünyanın örgütlenmesine ve işleyişine yaptığı şaşırtıcı etki bulunmaktadır, bu etki yeni bir çağı özetleyen güç ve servet kaynakları olarak bilgisayar ve internete merkezlik kazandırmaktadır.

Aynı şekilde fakat daha az açık olmak üzere, yukarıdakilerle bağlantılı olan üçüncü bir düzeyde, yönetim tarzındaki değişimi, devletten piyasaya bir sorumluluk ve yetki naklini geçerli hale getiren ve devleti pazarın hizmetine veren bir dizi fikrin benimsenmesi yer almaktadır. Bu fikirler, azami büyümeyi ve karı elde etmek için sermayenin etkin kullanımına verilen önceliğe dikkat çekmek üzere "neo liberalizm ve "Wall Street kapitalizmi" olarak yaftalanmıştır. Vergi indirimi, özelleştirme, liberalleşme, hükümet yetkisini aşgariye indirme, sosyal hizmetleri azaltma, şirket ve finans liderliğini büyük bir nüfuzla donatma da dahil olmak üzere bu bakış açısının tabii neticesi olan bir dizi siyasi tedbir bulunmaktadır. Buradaki temel fikir, hükümetin icraatlarını, mümkün olan en üst derecede, küresel sermaye disiplinine tabi kılmaktır. Bu, seçmen iradesi veya anayasal demokrasinin öncülleriyle bağdaşması da bağdaşmaması da mümkün olan bir mantıktır. Eğer ekonomik etkinlik, iyi hükümet hakkındaki en iyi ölçüyü teşkil ediyorsa, o zaman "sosyal demokrasi"yi ve kamu menfaatine (çevre, eğitim, sağlık) yönelik daha yüksek bir bütçeyi benimseyen bir vatandaş kitlesi giderek daha fazla "aksaklık" olarak görünecektir. Bu tür gelişmelerin, hâlihazırda tek "meşru" hükümet biçimi olarak görülen demokrasinin tabiatı hakkında derin imaları vardır. İnternetle irtibatlı teknolojik devrim ile bu fikirler arasındaki mühim bir bağlantı, "kendi kendini örgütleyen sistemler" e yönelik liberteryan önyargıdır. Bu tür düzenlemeler, kendi icraatları için herhangi bir merkezi rehberliğe ihtiyaç duymazlar ve gerçekte, değer yüklü gayeleri müdahale yoluyla geliştirmek üzere yapılan iyi niyet çabaları, onların işleyişini aksatır. Gerçekte *şimdiki haliyle* küreselleşme güçlü bir şekilde denetim karşıtı, müessese karşıtı ve hükümet karşıtı bir dizi tavır ifade etmektedir. Bu arka plana binaen, dinin rolü, karakteristik olarak karmaşık ve tutarsız görünür. Batıdaki cumhur dini, modernitenin evriminin ve kapitalizme dönüşün pasif bir destekleyicisi olmaya meyillidir. Ancak din aynı zamanda insan tabiatı hakkında indirgemeci görüşlere, bilhassa maddecilikle ilişkili olanlara karşı canlı direnç kaynağıdır. Din, hayatın kutsi karakteri ve insan tabiatı hakkında ruhi bir görüş üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla din, küreselleşmenin hakim motifleri ve onun radikal, icatlarıyla çok yakından irtibatlı olan teknolojiler tarafından tehdit edilmektedir. Bu tehdit karşısında din ya yok olacaktır veya neo liberal küreselleşmeye karşı bir direniş ortaya koyan ve gerçeklik

hakkında alternatif yorumlar sunan bir tecdit gücü olarak ortaya çıkacaktır. Tektanlı dinler özellikle tehdit altındadırlar, çünkü onlar bizim küreselleşme olarak tanıdığımız teknolojik dinamizmin zirveye vurduğu Batı'da yer almaktadırlar.

Dini Dirilişin Karmaşıklıkları

Özellikle Batı'da yüzyıllardır, kendisinde modern devletin biçimlendirildiği üslubun neticesi olarak, kamu sahasındaki en temel eğilim, sekülerleşmenin ve maddeciliğin yükselip dinin hususi ibadet sahasıyla sınırlanması olmuştur. Aydınlanma ve ona eşlik eden bilim devrimiyle birlikte, sekülerleşmeyle bağlantılı olan şu fikir ortaya çıktı: Beşeri ilerleme, aklın, esas olarak teknolojik icatlarla elde edilen başarılar yoluyla, mümkün olan en üst seviyede beşeri işlerin yönetimine tatbik edilmese dayanır. Bu bakış açısından din, modern dönem öncesinin mirası olarak görülür; beşeri durumun evrimiyle ilişkili olarak tedricen lüzumsuz olmaya başlamıştır ve bilimsel tahayyül zamanla onun yerini alacaktır. Burada bilimsel tahayyülün (hatalı bir şekilde) doğası gereği rasyonel ve din-karşı olduğu farz edilmektedir. Friedrich Nietzsche'nin kışkırtıcı ifadesiyle "*Tanrı ölmüştür*".

Dinin zayıfladığı hakkındaki bu anlayış, 19. yüzyılda Karl Marx'ın "*Din, halkın afyonudur*" şeklindeki etkili ve tamamlayıcı görüşüyle de pekiştirilmiştir. Marksist bir bakış açısıyla din, hukuk egemenliği ile birlikte, sınıf yönetiminin felç edici ideolojisinin merkezi bir özelliğini oluşturmaktaydı ve söz konusu ideoloji, toplumları sömürü ve zulüm yapılarından özgürleştirme kabiliyetine sahip tek hareket tarzı olan devrimci harekete engel olmaktaydı. Gerçekten de komünizmin muzaffer olduğu oranda din, baştan, mümkün olan en sert şekilde bastırıldı ya da en iyi halde kısıtlı bir müsamaha gördü. Bunun ötesinde kapitalizmin canlılığı da, her yıl reklâma sarf edilen milyarlarca dolarlık harcama tarafından suni olarak artırılan ve beşeri ihtiyaçların çok ötesinde olan tüketimciliğe ve gizli bir maddeciliğe bağlıydı.

Bu açılardan, Soğuk Savaş dönemindeki Doğu/Batı çatışmasının kalbinde yer alan rakip modernleşme stratejileri de dahil olmak üzere modernite, dinin gerilemesi ve marjinalleşmesiyle doğrudan irtibatlıydı. Toplum ne kadar fazla modernleşmiş ise tersine o kadar daha az dindar olmalıydı, en azından yönetim düzeyinde böyle olmalıydı. Böyle bir kültürel evrim modeli, aynı zamanda yaygın olarak Batı hâkimiyetiyle de ilişkilendirildi ve sanayileşmeye ve onun harp teknolojilerine dayandı. 1. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk, kasıtlı bir şekilde, tercih edilen siyasi bir yol olarak bu Batılı modernleşme modelini taklit ederek Batılılaşmanın tabii bir neticesi olarak dinin hususi alana hapsedilmesi konusunda ısrarlı oldu. Aynı model kısa bir süre sonra, İran'daki Pehlevi hanedanı tarafından da benimsendi; eğitim ve kültürel hayatın sekülerleşmesi konusundaki odaklanma da dahil olmak üzere, Batılı modernleşme tarzını taklit ederek milli güç ve refah meydana getirme yolundaki başarısız teşebbüslerde uygulandı. Elbette din adına modernitenin reddi, ciddi bir jeopolitik tecrit, iktisadi hayatıyet ve sivil kargaşa sorunlarına yol açar. Humeyni sonrası reform hareketi, bu tür bir düşman modele karşı bir tepkiyi ifade eder.

Modernite ile ilişkili olarak üç tektanrılı dinin, hâlihazırdaki etkileşimlerini belirleyecek genel olarak farklı tecrübeleri bulunmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da hakim olan Hıristiyanlık, moderniteye giden yolu açtı ve onun gücünü küresel düzeyde yansıttı; başlangıçta din, müstemelele yönetiminin bir vasıtası meşrulaştırma aracı olarak hizmet etti. Cemaat dayanışması ve dini fedakârlık pahasına da olsa kişisel teşebbüsü ve iş ahlakını teşvik eden kapitalizmin şekillenmesi Hıristiyan Avrupa'da vuku buldu. Burada ayrıca, toplumun bütünlüğü, devlet destekli bir ulusçuluk tarafından beslendi; devlete olan sadakati güçlendirmek ve etnik ve dini farklılıkları aşmak ya da en azından etkisiz hale getirmek amacıyla siyasi bir efsane, ulus-devlet kurgusu icat edildi. Gerçekten ulusçuluk büyük oranda, siyasi yöneticilere birleştirici bir ideoloji sunarak, böyle bir birleştirici rol oynayan dinden bu rolü devraldı ve en başta harp olmak üzere birçok teşebbüste toplumun harekete geçirilmesini sağladı.

Sonradan anayasal demokrasilerin bir köşe taşı haline gelecek olan kilise ve devletin birbirinden ayrılmasıyla ilgili reçetelerin açık bir şekilde ifade edilmesi yine Hıristiyan Avrupa'da vuku buldu. Böyle bir ayırım, başlangıçta, din savaşları tehlikesini azaltmanın ve dini azınlıkları ayrımcılıktan koruyarak ortamı oluşturmanın bir yolu olarak görülmüştü. Müteakiben, dinin toplumun idaresinden dışlanması, seküler evrim sürecinin bir parçası olarak algılandı; bu süreçte, eskimiş geleneklere ve modern dönem öncesine ait -ve çoğu kere modernite karşıtı- otorite yapılarına artık bağlı olmayan, daha akli ve etkin bir devlet meydana getirilecekti.

Yahudiler, çevrelerindeki modernleşmekte olan dünyaya uyum sağlamaya çalışırken kendi geleneklerini de yaşatıp muhafaza etmeye çabalamışlardır. Yahudiler, Avrupa'nın yüzyıllar boyu toprak sahibi olmalarını engelleyen belli bazı ayrımcı uygulamaları sebebiyle, kasıtlı olarak şehirlenmişler ve bu durum, onları, ortaya çıkmakta olan kapitalist *ethos*tan tam istifade etmelerini sağlayacak şekilde stratejik bir konuma getirilmiştir. Bankacılık ve finans hayatındaki Yahudi varlığı ve ayrıca Yahudilerin eğitime verdikleri önem, onlara nüfuslarıyla ters orantılı etki gücü kazandırmıştır. Ancak anti-semitizmin devamlılığı, Siyonist hareketi doğurmuş ve ona hız kazandırmıştır. Bu hareket, II. Dünya Savaşı'nın ardından, bir nesil önce yapılmış olan ve Filistin'de bir Yahudi vatani vaat eden muğlak İngiliz bildirisini (Balfour Bildirisi) modern, seküler, Batılı, ama bununla birlikte etnik olarak tasarlanmış bir İsrail devletine dönüştürmeye muvaffak olmuştur. 1948'de bağımsız bir İsrail'in ortaya çıkışı, Ortadoğu'da bir dizi harbe sebep olan ve hala çözümsüz olarak devam eden bölgesel düzeydeki bir İslam/Yahudi çatışmasının temelini atmıştır. Bu moderniteye rağmen, etnik olarak farklı bir "Yahudi devleti" kurma konusundaki temel arzu, modern Avrupa devletlerinin

tanımlayıcı bir vasfı olan, etnik ve dini tarafsızlık şeklindeki meşrulaştırıcı anlayışa karşı dolaylı bir meydan okumaydı. Bu ayrıca, yerli Filistin halkının kimliğine ve saadetine karşı daha cepheden, doğrudan bir tehditti. Bu dinler arası çatışmanın, toprak, malların gasp edilmesi ve self-determinasyon bakımlarından Filistinlilerle ilgili maddi bir boyutu vardır; ancak çatışmanın, mukaddes Kudüs kentini denetiminde bulundurma konusunda odaklanan sembolik bir dini boyutu da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İsrail, bir yandan iktisadi ve askeri yetenekleri bakımından sürekli daha fazla modernleşirken, öte yandan süreç içinde, mutaassıp Yahudilerin ve dini partilerin artan etkisine bağlı olarak bir dereceye kadar sekülerlikten uzaklaşmıştır.

Bu tarihi dinamik içerisinde İslam, hem uykuda gibi hareketsiz hem de mağdur durumdadır. Haçlı seferleri, Hıristiyan Avrupa'nın Müslüman tehdidini nihai olarak durdurma yolundaki çabasına işaret eder. Sömürgecilik İslam alemine yayıldıkça, özellikle 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra, din sık sık kimliği ve geleneği muhafaza etme, iltica ve direnme mekânı haline gelmiştir. Bununla birlikte böyle bir rol, aynı zamanda modernleşme yolunu takip konusundaki bir isteksizlik anlamına da gelmektedir. Kemal Atatürk'ün İslam'a yönelik tehdidinin ortaya koyduğu ve Türkiye tecrübesinin örneklediği üzere, İslam ve modernite arasında daimi bir gerilim mevcuttur. Bu vaziyet, bu yüzyılda İslam ülkelerinde muazzam petrol yataklarının keşfedilmesi ve müstemlekeci güçlerin iktisadi büyümeyi devam ettirmelerinde petrolün oynadığı rol ile daha da belirginleşmiştir. İsrail'in kurulması da bir dönüm noktası olmuştur ve mağduriyet konusundaki İslami hassasiyeti güçlendirmiştir; Siyonist emellere ve Batılı jeopolitik konumlanmaya karşı şiddetli bir karşı koyma meydana getirmiştir. Dolayısıyla bu durum, asırlarca süren ve Yahudi/Hıristiyan etkileşimiyle karşılaştırıldığında oldukça olumlu olan nispi bir uyumlu birlikte yaşamayı tersine çevirmiştir.

Tarihi arka plan hakkındaki bu seçici inceleme, tektanrılı dinler arasındaki ilişkilerin problemleri yönlerini ve din ile siyasetin ne dereceye kadar iç içe geçtikleri ya da ayrıldıklarını vurgulamaktadır. Temel belirleyici amiller şu şekilde özetlenebilir:

- Hıristiyan Batı, sosyal barışı sağlamak amacıyla dini siyasetten ayırdı ve bunun bir yan ürünü olarak iktisadi ve askeri üstünlük elde etti.
- İslam alemi, kimliğini muhafaza etmek amacıyla din ve siyaseti birleştirdi ama gerileme ve tahakküme katlanmak durumunda kaldı; ancak son zamanlarda kendi medeniyetinin farklılığını yeniden vurgulamaya başladı.
- Yahudi halkı, travmatik tarihi baskılar İsrail'in kuruluşunu kolaylaştırıncaya kadar, aşağılandığı veya asimile edildiği muhitlerde diasporaya maruz kaldı.

Elbette bu tür genellemeler, kaba tahminlerdir ve bu dünya dinlerinin her birinin içindeki önemli dahili gerilimleri ve daha ayrıntılı iktisadi ve ameli ihtilafları gözden geçirir. Gözden kaçırılan birçok ayrıntı bulunmaktadır. İslam alemi, daha az çatışma yaşayan Arap-olmayan Güney Asya ülkelerinden daha farklı kolonyal deneyime sahiptir. Avrupa, erken bir safhada İslam fetihleri ve yayılmacılığının tehdidinde maruz kalmıştır ve bu, Arap alemine karşı "savunmacı" ve "tepkici" olarak görünen saldırganlığa yol açmıştır. Tektanrılı dinler arasında, özellikle Akdeniz bölgesinde gelişen kapsamlı siyasi ilişkileri yorumlamanın birçok farklı yolu bulunmaktadır.

Ortaya çıkan bu "post modern" ortama iki amil hükmetmektedir: 1-Batı kontrolündeki küresel bir medyanın kendisine hizmet ettiği küresel bir pazar alanı; 2-Sekülerleşmenin muhtelif veçhelerini tehdit eden ve esas olarak Batılı olmayan, beklenmedik ve karmaşık bir dini canlanış. Dünyanın çoğu kısmındaki beklentilerin tersine dönmesine yol açan bu dini canlanış, bağlamlarına göre farklılıklar arz eden eğilimleri ifade etmektedir. Bazı ortamlarda dini mücadele, esas olarak küreselleşmenin homojenleştirici etkilerine karşı bir tepki durumundadır. Diğer bazıları, Marksist/Leninist radikalizmin başarısızlığa uğramasının meydana getirdiği normatif boşluğu dolduran dini bir radikalizm durumundadır. Dinin dirilişi, birçok ferdî maddecilikten kurtarmaktadır. Küresel düzeydeki ciddi çevre tahribatına dair ifşaatlar da bu dirilişi kamçulamıştır. Bilimsel bilgi, gerçekliği kavramadaki kendi sınırlılığının farkına vardıkça, din, fikri açıdan daha saygın hale gelmektedir. Bu açılardan, insanlığın bekasına dair kıyametle ilgili korkular ile tabiatın ve gerçekliğin esrarlı derinliklerinin yeniden keşfinin bileşimi, dinin yeniden mevcut yapıya ithali için gerekli kültürel temelleri sunmaktadır. Bu durum, iktisadi gelişmenin terki veya teknolojik kapasitenin iyileştirilmesine karşı ilgisizlik şeklinde herhangi bir ima da içermemektedir.

Dini diriliş, çok farklı biçimler alabilir. Dinin dirilişi Batılı halkın zihninde çoğu kere, fanatizm ve "köktencilik" gibi telaşlandırıcı, uyarıcı kelimeler içinde algılanır. Bu duyarlılık, İran Devrimi'nin ilk safhalarında, özellikle 1970'lerin sonlarında vuku bulan Tahran'daki rehine krizi esnasında tam ifadesini bulmuştur. Bu hadise, o dönemde yaygın olarak, İslam'ın Batı'ya karşı ölümüne bir mücadeleye giriştiği şeklinde yorumlandı ve Batı'da, açıkça uluslararası terörizme başvurma esasına dayalı suç içeren bir meydan okuma olarak görüldü. Tektanrılı dinlerin her birinin taraftarlarının hakikate yalnızca ve öncelikle kendilerinin sahip oldukları şekilde bir iddiada bulunmalarına imkân veren, hatta teşvik eden dışlayıcı potansiyellere sahip olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu özellik, üç dini geleneği belirgin bir şekilde diğerlerinden ayırır ve kendisiyle beşerî dayanışma ahlaki ve siyaseti arasında medeniyet-içi bir gerilim meydana getirir. Söz konusu dayanışma ahlak ve siyaseti, dini hoşgörü konusunda ve daha genelde, evrensel davranış ölçülerini ayrıntılı olarak ortaya koyan insan hakları konusundaki seküler kapsayıcılığın temelini oluşturur.

Devlet, küresel sermaye mantığına tabi hale geldikçe birçok halk, dini kimlik de dahil olmak üzere kendi ananevi kimliklerini tekrar vurgulamak suretiyle tepki gösterdi. Böyle bir duruş, çoğu kere, küresel vaziyet hakkında hegemonya karşıtı muhtelif yorumlara yol açmıştır. Samuel Huntington'ın meşhur "medeniyetler çatışması" değerlendirmesi, bu gelişmelere Batılı ve hegemonik bir bakış açısından determinist bir döngü vermektedir ve medeniyetler arası çatışma ve harbi, geleceğin kaçınılmaz dalgası olarak vaaz' etmektedir. Buna göre söz konusu çatışma, Müslüman ve diğer Batılı-olmayan halklarca yöneltilen tehditlere karşı koymak üzere elinden geleni yapan, savaş durumu almış bir Batı'nın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu senaryoda Batı ve İslam, ancak taraflardan birinin mağlubiyetiyle çözüme kavuşturulabilecek olan amansız bir savaş içinde kiliflenmiş olarak resmedilmektedir. Huntington'ın tezinin yankısı, anlamlı bir şekilde, egemen devletler çağıının sona erdiği ve geleceğin, mekân bakımından farklı bölgelerle irtibatlandığı bu dini dirilişin siyasi neticelerine bağlı olduğu yolundaki kavrayışından kaynaklanmaktadır. Bu kavrayış, medeniyetleri coğrafi bütünlükler olarak ele alması ve küreselleşmenin başlıca yan ürünlerinden olan mühim bir meseleyi medeniyetlerin birbirine karışması hadisesini göz ardı etmesi sebebiyle azalmaktadır. Huntington ayrıca, dünya ölçeğinde yaygın olan çevre ve kültüre yönelik tehditlerin birleştirici etkisini ve medeniyetler arası göç şekilleriyle bağlantılı melezleşen çok-kültürel gerçeklikler de dahil olmak üzere uzlaşma ihtimallerini göz ardı etmektedir. Küreselleşmenin etkisi çelişkilidir; bir yandan her bir medeniyete ait özelliklere önem vermeyen mütecanis bir dünya medeniyeti doğurmaktadır, öte yandan da medeniyet kategorilerine taze bir güç katan ananevi etnik ve dini kimlikleri yeniden canlandırmaktadır. Söz konusu homojenleştirici etki, küresel Güney'in temsilcileri ve gelenekçileri tarafından, küresel hegemonya için hafifçe kılık değiştirmiş Batılı (veya Amerikalı) bir proje olarak kısmen mahkûm edilmiştir. Bu tepki, küreselciler tarafından da, hâlihazırda iktisaden en mahrum durumda olanları yaralayan ve kendi kendini mahkûm eden bir iptidailiğe düşüş olarak suçlanmıştır.

Ancak aynı şekilde mühim olan bir konu, dine olan yeni ilginin tam anlamıyla, sadece *dışlayıcı* eğilimlerden kaynaklanan tehlikelerle irtibatlı olmadığıdır. Dini dirilişin, medeniyetler arası çatışmaya dair algılanan tehdide yönelik tepki de dahil olmak üzere, muhtelif şekillerde *kapsayıcı* olan önemli ifadeleri de bulunmaktadır. Bugünlerde diyalogu savunan ve diyalog arayışında olan birçok dini çağrı da duyulabilir. Muhtelif geleneklerde, İnsan Hakları Evrensel Bildirisini kendi hususi inanç nizamları ile uyusabilir olarak gören ve diğer inanç gelenekleriyle bir dizi müşterek taahhütlere giren dini liderlere ilişkin giderek artan işaretler bulunmaktadır. Farklı kültürel yorumlara tabi tutulmakla birlikte bu insan hakları ölçüleri, kabul edilebilir ve meşru bir küresel söylemin temelini sunmaktadır. Bu şekilde tatbik edildiğinde insan hakları, dinler arası dayanışma için müsait bir ortamın şekillendirilmesine yardım edebilir. 1990'ların başlarında kurulan Dünya Dinleri Meclisi, 'dünya dinlerini birleştiren ve onlara hem dini ifrada hem de boş sekülerizme karşı koymada bir rol veren müşterek bir değerler nüvesi bulunduğu' şeklindeki ana fikir üzerine temellendirilmiştir. Özellikle Hans Küng, herkese insanca davranma şeklindeki altın kaide ve buyrukla sınırlı olan ve açıkça minimum bir düzeyde ama bununla birlikte evrenselci olan ince bir ahlakiliğe dayalı bir "küresel ahlak" etrafında siyasi, sosyal ve iktisadi hayatı yönlendirme çerçevesinde dinin önemli rolleri bulunduğunu savunmada faal ve etkili olmuştu. Bir bakıma bu yumuşak dini cevabın kendisi, beşeri durum hakkında daha manevi ve ahlaki bir anlayış temelinde, sermaye-güdümlü küreselleşmeye meydan okuyan bir küreselleşme biçimi teşkil etmektedir. Bu açıdan dünya dinleri, kapitalizme karşı, Soğuk Savaşın sona ermesiyle sosyalist alternatifin siyaset sahnesinden çekilmesinin meydana getirdiği eksikliği telafi edecek dengeleyici bir potansiyel güç sunmaktadır. Tarihi olarak modern devlet kapitalizmi döneminde, erken dönem kapitalizmin pazar mantığına meydan okuyan ve iş dünyası ile toplum arasında sosyal bir pazarlık üretmenin yolunu bulan hareket, -bir endüstriyel işçi hareketinin ortaya çıkışıyla siyasileştiği şekliyle- sosyalizmdi. Bu pazarlık, kapitalizme "refah devleti" ve bu devletin sosyal demokrat yönetim kaideleri şeklinde insani bir veçhe vermek suretiyle işçilerin devrimci tehdidini etkisiz hale getirmişti.

Yani, küreselleşmeye karşı, muhtelif türleriyle birlikte, esas olarak iki farklı dini cevap tipi bulunmaktadır: İlk cevap esas olarak tepkicidir; fakirlere ve unutulmuşlara yardım etmek üzere toplumun kaynaklarını yeniden paylaşımını ve kimliği muhafaza etme amacını gözeten bir tepki olgusudur. Bu usul çerçevesinde din, diğer inançların bilhassa Batı ile irtibatlı olan inançların bağlılarını ve dinsiz olanları düşman olarak, düşmanca bir tehdit olarak görmeye meyillidir. Dolayısıyla dünya, tek hak inancın hâkimiyeti altında birleşeceği güne kadar ümitsizce ve tehlikeli bir şekilde parçalara ayrılmış durumdadır. İkinci cevap esas olarak uzlaşmacı ve kapsayıcıdır; dini, ahlaki olarak uygulanabilir bir küreselleşmenin bir veçhesi olarak görür. Söz konusu küreselleşme, dini, etnik veya kültürel nitelikli her türlü "farklılık" ile bir arada yaşamayı içeren ve hakkaniyet ve onaylanabilirliği tatbik sahasına koyan bir küreselleşmedir. Din, fikr-i sabit halinde etkinlik, kar, büyüme ve aşırı ferdiyetçiliğe adanmış ekonomist bir düşünce tarzının sunduğundan daha merhametli ve empatik bir yaklaşımın temelini sağlayabilir. Bu bakış açısına göre din ayrıca, çevrenin fesadından ve bir noktada ekolojik felaketten ve muhtemelen psikolojik felaketten sakınmada kendisine ihtiyaç duyulan, gezegenin uzun dönemli idaresi için tek temeli de içermektedir.

Küreselleşmenin bu döneminde, tektanrılı dinlerin tarihi rolleri bakımından gerçekten diğer dünya dinlerinden farklı olup olmadıkları ucu açık bir sorudur. Elbette onların müşterek tarihleri, birbirine karışmış halkları ve coğrafi yakınlıkları, belli bir müşterek anlayış duygusunu mümkün kılan gerilimler ve bağlar meydana getirir. Aynı şekilde, onların, anlam ve kurtuluşun kaynağı olarak tek bir ilah üzerine yaptıkları ortak teolojik vurgu, teolojik olarak yönlendirilmiş bir iletişim için tutarlı ve müşterek bir çerçeve tesis eder ve bazı hallerde, örgütlü dinin, çatışmanın bir kısım keskin uçlarını yumuşatma çabasına katılmasına yardımcı olabilir. Aynı zamanda, kötü muamelelere dair birçok hatıra canlıdır ve

belli korkulan ve kızgınlıkları doğurmaktadır. Bu üç dinin tarihi olarak birbirleriyle ilişkili oluşları, bir tarafta sapkın hareketlerin bastırılması, diğer yanda çeşitli ayrılıkçı hareketler olmak üzere bölücü çatışmalara yol açmıştır. Geçmişte üç tektanrılı din arasında akidevi ihtilaflar, mezhepçilik ve yanlış anlamalar, sık sık çatışmaları doğurmuş ve alevlendirmiştir. Tektanrıcılığın müşterek dini duyarlılığının, küreselleşmenin karanlık yönlerine karşı tek tanrılı olmayan dinlerden daha birleşik veya daha güçlü bir muhalefet sunabileceğini gösterecek pek az delil vardır. Sınıflar, ülkeler ve bölgeler arasındaki vahim iktisadi eşitsizliğin yol açtığı kutuplaştırıcı gerçeklik, uzlaşmaya doğru herhangi bir hareketi karmaşıklaştırır. Aynı zamanda, İslam'ın Güney Asya'da yayılmasına rağmen, tektanrılı dinlerin köken olarak, özellikle hakikat iddiaları, şiddetle ilişkileri ve fetih yörüngeleri bakımından esas itibarıyla Batılı oldukları ileri sürülebilir. Dünya dinlerinin daha geniş bir yörüngesi, daha az ortak bir mirasa sahip olabilir. Aynı zamanda onların bakış açılan, küreselleşmenin tehditlerini karşılama noktasında daha kolay uyumlu hale getirilebilir; tam olarak şu sebepten dolayı ki, onların etkileşimi, anlamlı olmak için, tüm insanlara tatbik edilebilecek ve beşeri dayanışma için organik bir temel sunacak ahlaki ve ruhani özelliklere atıf yoluyla şekillendirilmek zorundadır. Maalesef, tektanrıcılığın samimi taraftarları için farklı bir dini kimlik üzerinde ısrar, dini yönelişi, küreselleşmeye karşı şümulü bir normatif cevap sunma kabiliyetinden mahrum bırakır ve dolayısıyla küreselleşmenin bu karanlık yönlerine karşı koyma çabalarını zayıflatır.

Küreselleşme ve Dünya Düzeni

"Küreselleşme" olarak anlaşılan şey, esas itibarıyla, bu zamana kadar dünyayı resmetmede hareket noktamızı oluşturan tasavvurlarımızı değiştirecek büyüklükteki küresel düzeyde kümülâtif değişimler dizisi için kullanılan kısa bir adlandırma. Bu standart tasvirler, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan devletlerin tek önemli siyasi aktör olarak önceliği anlayışı çevresinde inşa edilmişti. Devletler, kümelendiklerinde bir topluluk olarak dünya düzenini oluştururlar; önde gelen devletler, "kuvvetler dengesi", "nüfuz sahaları" ve "caydırıcılık" gibi anlayışlar temelinde, bir yönetim türü sunmak suretiyle tartışmalı bir rol oynarlar. Bu devletçi dünya düzeni, iki farklı örgütleyici kaideyi birleştirmiştir. Söz konusu düzen, egemen devletlerin eşitliği fikrine dayalı *hukuki* bir boyuta ve eşitsizliğin operatif etkisine ve hususi bir tarihi dönemde bir ya da birden fazla devletin hakim gücü teşkil ettiği gerçeğine dayalı *jeopolitik* bir boyuta sahiptir.

Küreselleşme, bu iki-parçalı dünya resmini birçok açıdan karmaşıklaştırmaktadır. Öncelikle o, dünyayı bir bütün olarak etkileyen bütünleştirici bir sürecin vuku bulmakta olduğunu ve bu sürecin dolayısıyla uluslararası toplumun, birbirinden ayrı egemen unsurların basitçe bir yekünundan ibaret olduğu şeklindeki bir anlayışı geride bıraktığını ortaya koymaktadır. İkincisi, küreselleşme esas olarak, ülke sınırları içindeki denetime tabi olmayan, dolayısıyla ülke esaslı olmayan ve "off-shore" siyaset ve karar alanlarına önem kazandıran mali piyasaların, mali ve ticari akışların yükselişle irfibatıdır. Bu sahalar, devletlerin doğrudan denetimi altında değildir ve bu durum, devletlerden müteşekkil bir dünya tasavvurunun artık doğru olmadığını ortaya koyar. ... Üçüncüsü, hem sivil toplum hem de özel sektör, son yıllarda giderek artan bir şekilde ulus ötesi hale gelmektedir ve bu, uluslararası siyasetin ve normların oluşmasında devletler dışındaki bir dizi aktörün şimdiden rol üstlendiği iddiayı güçlendirmektedir. ... Dördüncüsü, dünya çapında para, uyuşturucu, silah ve daha az oranda insan hareketleri, ülke sınırlarının önemini, kritik bakımlardan azaltmıştır. Beşincisi, en önde gelen uluslararası kurumlar, Birleşmiş Milletler Sistemi kapsamındaki, devletlerin sorgusuz bir hâkimiyetinin bulunduğu bir zamanda, 1945'te kurulmuşlardır. Ancak şimdi küresel sivil toplumun ve ulus ötesi özel sektörün Birleşmiş Milletlerde herhangi bir resmi temsil veya katılım haklarının bulunmaması bakımından bu kurumlar, bir miktar anakronik görünmektedirler. Altıncısı, sömürge yönetimlerinin bitmesinin sonuçları devletler sistemini küreselleştirmiştir, ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra inşa edilen küresel yapılar Avrupa-merkezlidir; Avrupa-Atlantik bölgesinde bulunan ülkelere ve halklara orantısız roller ve mevkiler verilmiştir.

Gerçekte küreselleşme, her ne kadar zaruri olarak devletler sisteminin sonunu haber vermese de, onun sürekliliği hakkında önemli şüphelere dikkat çekmektedir. Bu durum elbette, bir siyasi aktör olarak devletin, özellikle güvenlik alanında marjinalleşmesi anlamına gelmemektedir. Birçok bakımdan devletin rolünün ve bakış açısının, küreselleşmenin etkisiyle nasıl değişikliğe uğradığını ve kayıtlı olduğunu düşünmek, devletler çağının mazide kaldığını ileri sürmekten daha uygundur. Milliyetçilik, gezegendeki en popüler güç olarak kalmaya devam etmektedir. Bir devleti olmayan halklar genellikle temsil edilmemiş veya en azından yetersiz temsil edilmiş hissindedirler. Bu tür halklar sık sık, kendi bağımsız devletlerini kurma hakkı da dahil olmak üzere self-determinasyon hakkı talep ederler. İmparatorlukların çöküşünün ardından teritoryal devlet, küresel düzeyde tam bir kabul görececek tarzda iktidar sahibi olan tek siyasi biçimdir. Devletler, karasularında nüfuz sahalarını 200 millik bir Özel Ekonomik Bölgeyi de içerecek şekilde genişletmek ve bilimsel ve askeri faaliyetleri yoluyla nüfuz alanlarını uzaya yaymak suretiyle, fiilen, kendi egemenlik sahalarını küresel topluma nispetle genişletmişlerdir.

Devletin alışageldik önceliğinin bir miktar şüphe arz ettiği tek alan, ironik bir şekilde, devletin ve devletler sisteminin doğum yeri olan Avrupa'dır. Özellikle ortak bir para birimi ve nihayetinde bir Avrupa mali yapısı kurma amacındaki Maastricht Sözleşmesi'nin Haziran 1999'da yürürlüğe konmasından beri Avrupa bölgeciliği beşeri işleri örgütleyen başlıca birim olarak devlete karşı en azından bölge esaslı bir alternatif imkânı sunmaktadır. Eğer Avrupa tecrübesi, bir Avrupa siyasi teşkilatı kurma yolunda ilerleme kaydederse, bunun diğer bölgelere de yayılması ve devletler, bölgeler ve küresel müesseselerden oluşan melez bu dünya düzeni sunması mümkündür. Yukarıda serdedilen küreselleş(tir)en gelişmeler ışığında, devletin eşsizliğinin azalmasıyla birlikte, gelecek on yıllarda başka yeni siyasi biçimlerin ortaya

çıkması daha kolay olabilir. Bu dinamik, birçok uluslararası ilişkiler uzmanı tarafından "yeni bir ortaçağçılık" ihtimali olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme gerçekliği, siyasi yapılara nispetle mevcut olan *akışkanlık*, genel bağlama nispetle *karmaşıklık* ve istikrarsızlaştırıcı gelişmelere nispetle *kırılganlık* içerisinde, bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmenin bu özelliklerinin bir yansıması, 1997'deki Asya mali krizi ve ardından Japonya, Rusya ve Brezilya'yı etkileyen dalgasında kendini göstermiştir. Küreselleşme hakkındaki tartışmaların çoğu, sermaye hareketleri, düzensiz mali piyasalar, şirketler ve bankalar arasında ulus ötesi büyük birleşmeler ile IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve diğerleri tarafından sağlanan kurumsal desteklerin etkileri çevresinde dönmektedir. Bu gelişmeler, sermaye-güdümlü ve ideolojik bakış açıları bakımından ekonomistik olmaları sebebiyle kullanışlı bir şekilde "tepeden inme küreselleşme" olarak anlaşılabilir.

Ancak yine mühim olan ikinci bir küreselleşme türü daha bulunmaktadır. Bu, çevre, insan hakları ve gelişme gibi hususi alanlarda siyaseti etkilemeye çalışan ulus ötesi sosyal güçlerin faaliyetlerinin bir ürünüdür. Bu aynı zamanda "küresel sivil toplum" terimini bir bütün olarak meşrulaştıran bir ilişkiler ağı dizisini makul bir biçimde oluşturma projesini ilerletmek için yapılan bir teşebbüsü de temsil eder. Dini aktivistlerin küresel bir ahlak geliştirme yolundaki yapıcı çabaları da bu diğer küreselleşme türü içinde uygun bir yer bulur. Küresel karar verme sürecine ve liderleri devletler veya diğer uluslararası aktörler lehine yaptıkları işlerden sorumlu tutma çabalarına katılım hakkına dayalı, uygulanabilir bir küresel demokrasi biçimi kurma seferberliğinden bahsetmek de yine burada bir anlam kazanır. Böyle bir seferberlik, çok partili serbest seçimler ve anayasacılık yoluyla devletin/toplumun demokratikleşmesinde ilerleme kaydetmeye yönelik çabalarla irtibatlıdır. Bu iki demokratikleşme tipi çoğu kere gerilim içindedir. Mesela Birleşik Devletler hükümeti, aynı anda, hem devletler için demokratikleşmenin şampiyonu durumundadır, hem de Birleşmiş Milletlerin belli başlı organlarında alınan kararlarda olduğu gibi devletlerarası karar sahalarını demokratikleştirme çabalarının önde gelen muhalifidir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve sosyalist bir alternatifi itibarını kaybetmesi, 1990'larda liberal demokratik devleti sosyal olarak güçsüzleştirdiği ölçüde, tabandan gelen küreselleşmenin yükselişi, hükümetleri ve uluslararası müesseseleri dünya çapında fakirlikle mücadele ve borçların silinmesi konusunda daha merhametli bir tavır izlemeye teşvik edebilir. Küresel bir ahlak ve küresel bir demokrasi için desteğin, dünya dinleri ve ulus ötesi sosyal hareketler tarafından başvurulacak tasarımlar olarak zuhuru, sıradan konuşmalarda 'küreselleşme' denince kendisi kastedilen tepeden inme küreselleşmenin hâlihazırdaki aşamasıyla ilişkili olan ekonomist vurguya karşı ideolojik direnişin alameti olabilir. Liberteryen piyasa-güdümlü bir bakış açısının yumuşatılmasına dair aynı görüş, bugünlerde özel sektörün önde gelen savunucuları tarafından da dile getirilmektedir. Bunların içinde belki de en dikkat çekici olanı, "piyasa köktenciliği"nin tehdidine karşı bir dizi uyarıda bulunan döviz taciri ve mali piyasa gurusu George Soros'tur. 1999'daki Dünya Ekonomi Forumu, küreselleşmeye olan şartsız onayını geri çekip kendi konusu olarak bir miktar hatalı tanımlanmış bir anlayış olan "sorumlu küresellik" fikrini benimsediğinde benzer bir mesaj vermeye çalışmıştır. Tony Blair ve Gerhard Schröder gibi liderler tarafından "üçüncü yol"u yansıtan bir hatt-ı hareket için yapılan çağrılar ile Bill Clinton'ın "insani bir yüzü olan küreselleşme" çağrısı da aynı yöndedir. Bu teşebbüslerin sembolik mi yoksa hakiki mi olduğu bu aşamada belirsizdir; ancak neo liberal küreselleşmenin eksiklikleri ve onun alternatifleri hakkındaki tartışmalar, geçmiş yıllardakilerin aksine şimdi kesinlikle moda olmuştur.

Son Bir Gözlem

Küreselleşmenin geleceği oldukça belirsizdir ve kendisini dünyanın muhtelif kısımlarında yeknesak olmayan muhtelif şekillerde ortaya koyacaktır. Aynı şekilde, onun getirdiği yüklere ve faydalara karşı tepkiler de muhtelif olacaktır. Dinin -en aşırı tezahürlerinde olduğu üzere- küreselleşmeye karşı çıkmanın veya küresel bir ahlakı savunmak yoluyla küreselleşmeyi insanileştirmenin bir yolu olarak oynayacağı rol, tahmin edilebilir bir gelecekte de önemli kalmaya devam edecek görünmektedir. Acılar ve çarpık imtiyazlar üreterek, muhtelif sosyal güçleri, küresel sivil toplumu ahlaken ve ruhen duyarlı bir çizgi üzerinde inşa etmek üzere birleşmeye teşvik edecek gibi görünen küreselleşmenin yansımalarına karşı direnmede dindar aktivistler de muhtemelen önemli bir rol oynayacaklardır. Öyle görünüyor ki, 21. Yüzyılda insani bir küresel yönetim oluşturma ihtimali, dini dirilişin, sosyal ve siyasi olarak halen mevcut olandan daha sorumlu bir küreselleşme tarzı için bir temel sunup sunamayacağı meselesine dayanmaktadır.

Din ve Siyaset: Post modernitenin Eşiğinde

Başlıca iddia, modernizmin akıl, ilim ve stratejik siyasi örgütlenme biçimlerinin yükselişle irtibatlı olduğu şeklindedir. Söz konusu hususlar, 13.yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa'da ortaya çıkıp gelişmiş ve sonunda dünyaya devlet sosyalizmini getiren Rusya'daki Ekim Devrimi ile tamamlanmıştır. Modernizm dinamiğinin özünde, sömürgeci yayılma ve kapitalist genişleme yoluyla Avrupa-merkezli bir küreselleşme süreci vardı. Modernizmin güçlü bir özelliği, onun temelindeki sekülerizmdi; bu, anlamı, maddeci ve bilimsel gelişmeler bileşiminde bulan, bilgiye ve yaşanmış tecrübeye, bir önceki çağın inanç ve kurtuluş olarak gördüğü şeyin muadili bir değer veren bir dünya görüşüdür.

Aksine modern-öncesi, akıl, bilimsel teknolojiye devlet iktidarının başlaşık hâkimiyetleri öncesindeki bilinç ve toplumların haliydi. Tabii modern-öncesi motif üzerinde birçok çeşitleme mevcuttu; buna cemaati, hiyerarşiyi,

geleneği ve pagan inançları çeşitlemesiyle bağlantılı daha yüksek tabiat güçlerine beşeri bağlılığı vurgulayan birçok şey de dahildir. Modern-öncesi toplumlar için din, tabiatın kaprisine keyfi bir bağımlılık duygusundan sakınmak ve kısa ömrün beklentilerini aşan hayatı anlamlı kılmak için kaçınılmazdı. Siyasi liderlik, meşruiyetini, mukaddes geleneği desteklediğine dair bir iddiayı benimseyerek ve dış düşmanlara karşı güvenlik ve bir derece maddi kaynakların dahili örgütlenmesi işlevi sunarak destekleyebilirdi. İmparatorluk yönetimi şartları dışında din ve siyasetin birbirinden ayrılması, modern-öncesi tecrübeye neredeyse tasavvur olunamaz bir şeydi. Dini hoşgörüyü elde etmek üzere yapılan mücadele, bu tecrübenin ilk özelliklerinden biriydi ve söz konusu hoşgörünün izafi olarak kazanılması, modernizm için mühim bir gerekçe teşkil etti. İsa "Sezar'ın hakkı Sezar'a" dediğinde temel talep, seküler iktidara itaat yoluyla satın alınmış dini bir özerklik talebiydi. Önemli bir açıdan, İspanyol Engizisyonu, Batı için, çeşitlilik, özgürlük ve öte dünyacı yönelişlerin reddine yönelik modernist dürtülere karşı, totaliter iddiaları olan bir devlet dinine yönelik modern-öncesi eğilimlerin can çekişme hırıltılarını temsil etmekteydi.

Modernizm zemin kazanmaya başladıkça dinin mevkii marjinalleşmeye başladı. Din, muayyen modernist ortamlarda yardımına müracaat edilmek üzere siyasi liderler için faydalı olmaya devam etti; ancak artık iktidarın veya beşeri icraatın merkezinde yer almıyordu. Siyasi modernizmin merkezinde bulunan şey, iktisadi kuvvetleri harekete geçirme ve savaş gayeleri için yıkıcı kabiliyetleri kullanma yeteneğiydi.

21. Yüzyılın başlarında her ne kadar artan sayıda istisnalar varsa da modernizm ananevi siyaset alanlarını denetimi altında bulundurmaya devam etmektedir. Ama modernizme içeriden ve dışarıdan meydan okuyan yeni bir açılım söz konusudur; modernizmin yetersizliklerini aşmak üzere, ortaya çıkmakta olan siyasetin tabiatına yönelik bazı yeni yönelişleri tanımlamanın bir yolu olarak bunu, "post modern" diye adlandıracağız. Bu post modern hareketler, modernizmin artık insan hayatının anlamı ve canlı türlerin idamesi için inanılır bir temel sunmadığı hissiyle bağlantılıdır. Post modernizmin bir türü, duygu bakımından iştiaklı bir şekilde anti modernisttir ve yeniden, beşeri tecrübeye dair dini yorumların lâfzi ve dogmatik okumalarının merkeziliğini ileri sürmektedir. ... Bu tür post modern vurgular, kutsal olanı tasdik etmek ve insanın kaderini esas olarak onun gayri maddi ve ruhi veçhelerine atfı yoluyla değerlendirmek suretiyle dini duygulara gömülmüş olmakla birlikte, kendi ifadeleri ve inançları itibarıyla çoğunlukla kilise karşıtı ve gayri dinidirler. Çevrecilik, feminizm ve ruhi olarak kendini gerçekleştirme ile irtibatlı olan ve birbiriyle örtüşen hareketler, bakış açıları ve öncelikleri bakımından post modernlerdir.

Çağdaş vaziyet, bu kültürel hadiseler tarafından karmaşıklaştırılmıştır. Dünya toplumunun bazı kesimleri, kararlı bir şekilde modernist olarak kalmaktadır. Birçok dini siyaset biçiminin başarısı, modernizmin başlıca öncülerinden birine meydan okumaktadır ve bu zaruri olarak özgürleştirici bir istikamette olmamaktadır. Özellikle Asya ve Afrika'daki Batılı-olmayan toplumlarda, kamu yönetimi üzerindeki dini nüfuzun sosyal etkileri ağırlıklı olarak tepkici olmuştur; çoğunlukla baskıcı devlet iktidarının yürütme merkezleriyle ittifak halindedir ve özellikle kadınlara karşı adaletsiz ve sömürücü sosyal düzenlemeleri meşrulaştırmaktadır. Zaman zaman, aşırı dini hareketler, self-determinasyon ve yabancı yönetime direnme çabasında kuvvetli bir vasıta sunmuşlardır. Modernizmin ahlaki ve ekolojik yetersizliklerine meydan okuyan, tutarlı bir anti modernist dini bakış açıları modeli, sadece Avrupa'da ve Latin Amerika'nın bazı bölümlerinde görülür. Bu anti modernizm birçok biçim alabilir, ama ikisi en geçerli olanıdır: 1) Ana dini gelenek, fertleri ve grupları sömürgeci düzenlemelerden kurtarma emrini vurgulayacak şekilde yeniden yorumlanabilir (mesela özgürleşme teolojisi yoluyla), 2) Resmi dini geleneklerin dışında, hayatın mahiyetinin ne olduğu konusunda akılcı araştırmanın ötesine geçen, tabiat ile kâinat arasındaki bağlantılardan ve onların işleyişlerinden anlam çıkaran yeni bir kuşatıcı yorum olabilir (mesela, "yeşil siyaset" "derin ekoloji" ve post modern metafizik gibi çeşitli biçimlerde ifade edildiği üzere).

Dolayısıyla modernizme bir tehdit olarak post modern dinin yükselişi, normatif bir bakış açısından bakıldığında zaruri olarak müspet olmayabilir. Niteliği itibarıyla köktenci veya kültüçü, beşeri potansiyeli yıkıcı olan post modern bir "çözüm" sunuyor olabilir. Yahut sadece, devleti ve piyasayı kontrol edenlerce baskıcı bir şekilde kullanılmak üzere modern-öncesi bakış açılarına izin veriyor olabilir.

Ama kaçınılmaz ve makro tarih içinde önemli olan husus, siyasi tahayyül üzerindeki modernist kısılcının dünya çapında gevşemesidir. Bu gevşeme, tarihin tek bir doğrultuda hareket ettiği şeklindeki çizgisel anlayışa meydan okumaktadır ve bir dizi yeni siyaset biçimine kültürel alan açmaktadır. Bu yeni siyaset biçimleri, modernizmin yıkıcılığına ve manevi kuruluşuna karşı koyma dürtüsünü paylaşırlar ve ben'e ve topluma, ferdi ve kolektif varoluşun hakiki hedeflerine dair daha tatminkâr değerlendirmeler sunmaya çalışırlar. Bu tür çabalar, aynı zamanda insan türünün saygınlığını ve hatta kimliğini, şaşırtıcı noktalardan tehlikeye atan tehditkâr teknolojik icatların meydan okuyuşuna karşı da bir cevap teşkil eder.

Siyaset ve Dinin Değişen Rolü

Gerçekte Batılı liberal demokrasilerde kilise ve devletin birbirinden ayrılması, büyük oranda modern dünyanın kurulmasına yaptığı katkıdan dolayı övülmüştür. Bu ayrılma, dinin sırf özel alana hapsedilişini resmileştirmiştir. Böyle bir sınırlama ile eğitimin ve hükümetin etkin çalışmasının kolaylaştırılması, aynı zamanda dini çoğulculuğa karşı birleşik ve rasyonel bir devlet ve toplum siyaseti için bir temel sunulması ve böylece özellikle Batı'da onun yol açtığı yıkıcı din savaşları mirasının üstesinden gelinmesi amaçlanmıştı. Modern dünyada dini kimliğin, yeni yetmeleri eğitme,

toplumun siyasi hayatını yönetme ve piyasa kuvvetlerini serbest bırakma yolundaki rasyonel girişimle alakasız olduğu ilan edilmiştir.

Marksist-Leninist toplumlarda bu süreç daha da ileri gitti; devlet özel alana da hâkimiyet kurma yolunda birçok adımlar attı. Bu, yerinde bir şekilde "totaliter" olarak adlandırılan denetime yönelik kapsamlı bir yaklaşımdı. Sovyet döneminin başta gelen Marksist rejimleri, dini "hurafe" sahasına göndermiş ve onu, ümit için hakiki temel olan maddi ilerleme, proletarya diktatörlüğü, sınıf çatışmasının ortadan kaldırılması, üretim araçlarının müşterek sahipliği, bilim ve teknolojinin beşeri işlere faydalı bir şekilde tatbikine karşı duran modern-öncesi bir engel olarak nitelmiştir. Tabii, komünist ideolojinin katılıkları, en dogmatik dini taassuba benzer bir tavırla araştırma özgürlüğünü ihlal etmiştir; iktisadi ve sosyal girişimleri kötürüm bırakıcı etkileri olmuştur. Bunun ötesinde Lenin'e gösterilen saygı, dini bir havaya bürünmüş; müteveffa lidere ibadet için ayrılmış mabetçikler ve mumlar gibi dini ayınlar yoluyla beslenmiştir.

Batı, Doğu'ya ateizminden dolayı sataşsa da, kendisi kamu işlerinin yürütülmesinde ruhani bakış açılarının geçerliliğini inkâr yoluyla Tanrı'yı "öldürmüştü". Batı'nın tükefimci ruhu, kendi yolunda en azından, Doğu'nun komünist ideolojinin taşıyıcılarını ve devleti tek meşru ibadet objeleri olarak ilahlaştırmadaki ısrarı kadar maddecidir. Hem Doğu hem de Batı, modern projenin metafizik karşıtı ifadeleridir: Bu dünyada beşeri ümitleri, üretken çabaların yaygınlaştırılmasına dayandırmak ve beşeriyetin giderek daha fazla bir kısmı için hayat şartlarını iyileştirmek üzere daimi bir teknolojik icatlar akıntısına dayanmak. Bu açıdan devlet planlaması ve kaynakların piyasa yoluyla dağıtımı arasında cereyan eden geçmişteki tartışma, modernist faraziyeler çerçevesi içinde yürütülen taktik bir aile-içi ihtilaftı. Soğuk Savaşın sona ermesi, Sovyet Bloğunun çöküşü ve Çin'in kapitalist dünya düzenine asimilasyonundan beri, -iktisadi büyüme ve etkinlik aracı olarak- piyasa, devlete üstünlüğünü kesin bir şekilde ispat etmiş gibi gösterildi, öyle ki "tarihin sonu" mecazı, geçici bir ün kazandı. Dahası, jeopolitik ufukta herhangi bir ideolojik rakibin bulunmamasıyla birlikte Batı maddeciliğini boşluğu daha da açık hale geldi ve medeniyet esaslı bir tashih sürecine yol açtı. Bu süreçte maddi refah dışındaki değerler, daha büyük bir ilgi görürle din ve inanç, kamu kesiminde özellikle ABD'de daha fazla saygı kazanır, daha fazla göze çarpar.

Son yıllardaki bu geri dönüşe gelinceye kadar, önemli bazı istisnalarla birlikte örgütlü din, nispeten ürkek bir şekilde azalan etkisine kendisini uyarladı; bu özellikle dinin kurumsal yetkilerinin büyük oranda özel alanla sınırlandığı Batı'da böyledi. Komünist alemde, örgütlü din, ya razı olup devlet iktidarının zayıflatılmış bir hizmetkârı oldu veya aşırı baskı altında idame-i hayat için elinden geleni yaptı. Söz konusu baskı, dinin "halkın afyonu" olduğu ve -özellikle modern projenin acımasız sekülerizmi göz önünde bulundurulduğunda- devrimci sosyalist bir toplumda yeri olmadığı şeklindeki Marksist-Leninist dogmayı yansıtır. Din, bu düşünce tarzına göre, modern-öncesinden kalma davetsiz bir misafirdir; gerçek beşeri özgürleşme yolunu tıkamaktadır ve zaten sömürülenler için bir teselli verici olarak kapitalist sınıfın da kendisine ihtiyacı kalmamıştır. ... Yarının aşırı modernist toplumunda, fütürizm ve bilimkurgunun ortak sathındaki bazı cephelerde, siyasi liderlerin karar verecekleri meselelerin neredeyse münhasıran teknik işlerden ibaret olacağı; esas olarak, etkin kullanımı için kaynakların dağıtımıyla ilgili meseleler olacağı ümit edildi.

Bir yönden, dini alan içinde, baskıcı iktisadi, siyasi ve kültürel şartlardan özgürleşme mücadelelerine aktif katılım için samimi Katoliklerin çağında bulunduğu bir dizi değişim bulunmaktadır. Özellikle Latin Amerika'da rahipler ve teologlar, müesses sosyal nizamın savunucuları olma şeklindeki rollerini terk etmişler ve etkileyici bir şekilde, kilisenin misyonunu fakirlerin ızdırabını aşmak üzere aktif bir girişim ile irtibatlandırmışlardır. Özgürleştirici bakış açısı, dindarlığın özünün kiliseye devam veya mali katkılar yoluyla dini bağlılık gösterisinden ziyade fakara ile dayanışma olduğunu ileri sürer. Bu özgürleşmecî görüşe taraftar olan ama inancını açık etmeyen bir Katolik, inancını açık etse de kurtuluş konusunda, gücünü veya kaynaklarını zalim bir siyasi düzene adanmış bir Katolik'ten daha iyi bir ticaret yapmıştır. Kilise bakımından sarsıcı böyle bir iddianın Vatikan'dan tepki görmesi gerekirdi ve gerçekten de gördü. "Özgürleşme teolojisi", özellikle Latin Amerika'da 1970'lerde meşhur olan ve dinin dünyadaki rolünü vurgulayan bu eğilimlere verilen addır. Söz konusu rol, ironik olarak, sosyal ve siyasi radikalizmin başlıca gayri dini kaynağından yani Marksizm'den alınmıştı ve devrimci siyaset uygulamasına uygun bir yöneliş kazanmıştı.

Başlıca seküler radikallerin rahip ve teologlarla birlikte siyasi girişimde bulunmaları, geleneksel devrimciler ve radikal reformcular katında, mücadelelerini doğasına ilişkin kesin bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu işbirlikleri aynı zamanda, adil toplum tasavvurunda da bir değişikliği ima etmektedir. Dinin önceleri amansız bir düşman, devrimci sosyalizme engel ve aynı zamanda ona bir direnç kaynağı olarak görülmüş olduğunun farkına varmak, bu çifte hareketin büyüklüğünü takdir etmede yardımcı olur. Hıristiyanlık şimdi aniden, saygıdeğer bir müttefik ve dönüştürücü siyasete gayretli bir katılımcı olarak ortaya çıkmıştır.

1970'lerin ortalarında Nikaragua'da Sandinistaların zaferi, Marksizm ve Hıristiyanlığın en önemli meczini temsil etmiştir; bu birleşme, o dönemde devlet iktidarını ele geçirmiş ve tarihte müphem bir iz bırakmıştır.

Sadece Vatikan değil ABD de ideolojik sebeplerle, içinde Marksizm ve Hıristiyanlığın mana ve suret bakımından ittifak etmiş görüldüğü bir dünya ile uğraşmak istemedi ve standart bir Soğuk Savaş girişimiyle Sandinista'lara karşı askerî müdahaleyi akileştirmenin bir yolu olarak bildik hayır/şer kutuplaşmasını tercih etti.

Soğuk Savaşın son safhalarında birçok Üçüncü Dünya ülkesinde, radikal siyasi muhalefetin merkezinde bir Hıristiyan varlığı zuhur etti. Güney Afrika kasabalarında ırk ayrımı karşıtı hareketi yönlendiren ve ona aşkın bir tutku verenler, genellikle dini liderlerdi. Nitekim siyasi kariyerinin başlangıcında bir Marksist olmasına rağmen Nelson Mandela; Güney Afrika zindanlarındaki 27 yıllık haptisten, uzlaşma ve affedicilik fikirlerini vurgulayan açık dini bir siyasi üslupla çıktı.

Manidar bir şekilde, bu dönemde ideolojik yakınlıklar, normatif yakınlıklara yol açmıştır: Hıristiyanlığına bağlılık, bazı istisnalarla birlikte, küresel düzeydeki ideolojik yansımalarını fazla düşünmeksizin, fakirlerin yanında giderek daha fazla yer almıştır. Siyasi radikaller de buna, kendi mücadelelerine katılan Hıristiyan liderler genellikle hoş karşılamak ve saygı göstermek suretiyle mukabelede bulunmuşlardır ve kendi mücadelelerinin böyle bir onay ile meşrulaştırdığını hissederek kendi taraflarından, özgürleştirici bir siyasi tasavvur ile dini geleneğin ilerici yönü arasındaki boşluğu kapamaya çalışmışlardır. Dini ve devrimci bakış açıları, kendiliğinden, milliyetçi bir inanca öncelik tanıma noktasında örtüşmüştür; söz konusu inanç, her şeyden önce kaynaklar kültür ve devlet üzerindeki denetimin yabancı ve zalim ellerden alınıp halkın sahipsiz temsilcilerine devredilmesini amaçlamıştı.

Bu noktada özgürleşme teolojisinin ve devrimci siyasetin küreselleşmenin yaydığı koyu gölgelerin ardında yeniden gruplaşım gruplaşmadıkları açık değildir; ancak açık olan husus, dini yöneliş ile siyasi radikalizm arasındaki görünürdeki ortaklığın, bu yeni yüzyılın başlarında gözden kaybolduğudur.

Hem Polonya'da hem de Afganistan'da -ikincisinde aşırı bir biçim alarak- komünizme karşı kazanılan zaferi, dini liderlik tarafında sosyal olarak gerici yönelişlerin yeniden kuvvetlenmesi takip etmiştir.

Rainbow Warrior hadisesi ... Bu hadisede Fransız istihbarat ajanları, 10 Temmuz 1985'te Yeni Zelanda'da Auckland'da demir atmış olan bir Greenpeace gemisinde iki bomba patlatmışlar ve bir aktivistin ölümüne yol açmışlardı. Gemi ve onun çokuluslu tayfası, yeryüzü ve onun tüm sakinleri lehine, Fransızların Pasifik Okyanusu'ndaki nükleer denemelerini kınamaya ve engellemeye çalışıyordu. Fransa'nın siyasi şiddete başvurusu, Greenpeace'in sivil toplum lehine ortaya koyduğu post modernist ulus ötesi tehdidi ortadan kaldırmak için modernist bir çabayı temsil ediyordu.

Post modernizm, zaruri olarak meydan okuyucu karakteri yoluyla teşhis edilebilir. Onun aradığı ötekilik, modern ile kaba bir tezat yoluyla anlaşılabilir; post modern, tabiata hürmet eder ve beşerin kozmosla ilişkisini yeniden yorumlar, mukaddes ve esrarlı enerjileri hayatın tüm biçimleri içine yerleştirilmiş olarak bulur.

Post modern Dini Revizyon

Modernist medeniyetin sekülerizmi çağdaş dünyadaki nükleercilik, ekolojik tahribat, yaygın sefalet ve yaklaşmakta olan biyoteknik kopuşlar gibi kökten meydan okumalara cevap verme kabiliyeti bakımından güven telkin etmemektedir. Gerçekte bu meydan okumalar, teknoloji, savaş ve tabiata ilgisizlik konusundaki modernist tecrübenin bir neticesi olarak şiddetli bir durumdur. Bu durumun bir sonucu olarak, modernizm kültürel tahayyül üzerindeki hâkimiyetini kaybetmektedir. Tepki olarak, medeniyetler arasında ve siyaset ile din arasında bir çapraz-nüfuz dinamiği hareket halindedir ve yapıcı (özgürleştirici) veya yıkıcı (ekstremist) olabilecek bir gelişmeler dizisi üretmektedir. Din, şu veya bu müesses nizamına karşı silahlı seferberliklere katılması da dahil olmak üzere, popüler mücadele yöntemlerine çekilirken, siyaset de dini semboller ve iddialarla yeniden aşılacaktır.

Küresel Bir Sivil Toplumda Siyaset ve Kutsallık

Kuşatma altında olsa da modernite, "dünya durumu"nun temel yapısını belirlemeye devam ediyor. Bununla birlikte uçlarda yer değişimine, davranış ve algılamayı yeniden şekillendiren yeni kalıp ve paradigmalara dair cesaret verici işaretler bulunmaktadır.

Tarihi şekillenmesi içinde yeniden inşacı post modernizm tam olarak "küresel bir sivil toplum" diye adlandırılabilir şeyin -tahrip edilmiş ve tehlikeye atılmış bir gezegen yararına insani dayanışmayı gerçekleştirmeye yönelik ulus ötesi çabalar topluluğunun- ortaya çıkışıyla ilişkilendirmektedirim. Bu yeni toplum, egemen devletlerin sınırlarını esas olarak önemsemeyen hareketlerden, vatandaş derneklerinden ve bilgi ağlarından oluşur. "Küresel sivil toplum" adının, siyasi bir ifade olması amaçlanmıştır; mefhum olarak tanınmaya kadar tam olarak mevcut olmayan kamuoyunun duygu ve enerjisine yeni bir yer tayini amaçlanmıştır. Fertlerin küresel sivil toplumu güçlendirme ve inşa etmeye yönelik bağlılıkları da bizim vatandaşlık anlayışımızı yeniliyor; sadakatleri, mekânın önceliğinden (devletimize ve bayrağımıza sadakat fikri) zamanın önceliğine (yeniden inşacı enerjilerimizi harekete geçiren müstakbel bir normatif düzene sadakat) doğru yeniden yönlendiriyor. Elbette burada küresel sivil toplum olarak tanımlanan mekân mevcuttur ve gerici nitelikte olanlar da dahil olmak üzere bir dizi siyasi girişim için kullanılmaktadır. Bu bölüm, bu başlangıç noktalarından yola çıkmaktadır ve bilhassa, burada "siyaseten faal ruhanilik" olarak adlandırılan şeyin temel ilişkisini ortaya koymaktadır.

Siyaseten faal ruhaniliğin ayrıntılı bir izahı, çelişkili olmaya mahkûmdur; bu durum, -müşterek bir efsanevi düzen

biçimindeki, hatta bilginin mahiyeti üzerinde bir ittifak şeklindeki- medeniyet birliğinden mahrum olan küresel bir sosyal sahnede inanca (bilimsel doğrulamaya duyarlı bir şekilde ispat edilemeyecek inançlara) dayalı yorumlara dayanmaktan kaynaklanır. Ortaya çıkmakta olan bir insan hakları kültürü konusunda sınırlı ve gönülsüz bir konsensüs derecesi ve bununla ilişkili olarak, meşru hükümetin temeli olarak anayasal demokrasinin onaylanması söz konusudur. Gönülsüzlük kısmen, birçok ülkede yürürlükte olan baskıcı yapı ve uygulamalardan ve bunun yanı sıra bu tür girişimlerin Batılı kaynaklarca desteklenmesine duyulan kuşkulardan kaynaklanmaktadır. Bu kuşku, zulüm ve sömürüye dair sömürge hatıralarından doğmaktadır; ama aynı zamanda müdahaleci diplomasinin sömürü sonrası dönemde bir dizi insani kisve altında yenilenişinden de kaynaklanmaktadır.

Son zamanlara kadar Batı, bilimsel akılcılığın birleştirici efsanevi düzenine tutunmuştu ve Nietzsche'nin "Tanrı öldü" diye haykırmasının, resmen inkâr edildiği zamanlar bile, özellikle yönetici siyasi ve iktisadi elitler arasında yankılanmasına izin vermişti. Batı, kendi yükselme yolunun kısa süre sonra Batılı-olmayanlarca da minnettarlıkla benimseneceğinde ısrar eden bir tarih görüşünü teşvik etmişti. Din, tüm siyasi inançların en modernisti olan -ve öbür türlü "bilimsel sosyalizm" olarak bilinen, gerçekliği kavrama ve denetleme konusunda dogmatik ve kapsamlı bir iddia olan Marksizm-Leninizm dışında, Batı'daki siyasi hayatın sosyal bir görüntüsü olarak muhafaza edildi. Gariptir ki, Sovyetler Birliği'nde Lenin kültü, önce örgütlü dini ortadan kaldırdı; ama hemen ardından, katı bir şekilde kaçındığı dini tapınmayı en iptidai biçimi olan putperestlik şeklinde yeniden üretti.

Girişimde Bulunmak

Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyeliğin Japonya ve Almanya'yı da ekleyerek yediye çıkarılması için enerjik bir diplomatik kampanya yürütüldü; böylece onlara da hem mali güç hem de önemli devlet niteliği verilecekti. ... Bu tür reform yönelişleri, modern dünyanın işleyişini yansıtmakta ve öncelikle askeri ve mali kabiliyet, ikinci olarak da toprak genişliği ve nüfus büyüklüğü yoluyla ölçülen devlet gücüne vurguda bulunmaktadır.

Dinin beşeri durum konusundaki geçerliliğine dair çok daha sempatik ve ciddi bir görüş edinmelerini sağlayacak ve muhtemelen dinin ruhanilikle daha genel bir yeniden birleşmesini önceleyecekti. Bu, hem siyaseten faal dini bir bilincin hem de ruhani olarak daha duyarlı bir siyasetin yeniden canlanışına katkıda bulunabilecekti.

Yenilenmeye yönelik ... Çabalara cevap olarak dini müesseseler içinde iki tür tepki ortaya çıkar: Siyaseten faal ruhaniliği gösteren kendi papazlarını disiplin altına alma yolunda kilise yetkililerinin tepkici bir refleks göstermeleri ile siyasi ve iktisadi elitlerin adaletsiz bir sosyal nizamı istikrarı iade etme şeklindeki kendi daha kapsamlı projelerinin bir parçası olarak evangelist ve fundamentalist dine kasıtlı olarak destek vermeleri.

Dini liderler sık sık, adaletsiz sosyal ve siyasi hâkimiyet projelerinde iktisadi ve siyasi çıkar gruplarının yüksek kademeleriyle yakından ittifaklar kurmuşlardır. Tarih boyunca, fakirlerin ve mahrum konumda olanların mücadelelerine veya ruhani önceliklerin seküler otoritelerin oyun sahalalarına doğru genişletilmesine teşebbüs edilmiştir; ama bu genellikle sadece örgütlü dinin uçlarında olmuştur.

Yeniden İnşacı Bir Hamle?

Yaygın bir beklenti, modern projenin bilgi iddialarını zayıflatır ve sanat ve din kaynaklı rakip iddiaları yeniden geçerli kılar. Gerçekte bilim, sanat ve din arasında birleşme ihtimali, yeniden inşa post modern bir projenin özüdür. Söz konusu projeye, hem modernizmin yerine geçmesi, hem de yapı-bozumcu Post modernizmin şimdi ve geleceğe dair yorumuna bir alternatif sunulması hedeflenmektedir.

Önde gelen modern fikirlerden biri, vatandaşlıkla ilişkilendirilmiştir; söz konusu fikir, özellikle siyasi bir topluma mensubiyetle irtibatlı haklar ve vazifelerden tam olarak faydalanmak için toplumda bir ferde bahşedilen hususi statü ile ilişkilendirilmiştir. Vatandaş, geleneksel olarak, egemen bir devletin teritoryal sınırlarına atfı yoluyla belirlenen mekâna yerleştirilmiştir ve devletin hükümetine sadakat içinde olması, vergilerini ödemesi ve dışarıdan saldıran düşmanlarına karşı devleti gerekirse ölümü göze alarak savunması beklenir. Böyle bir siyasi kimlik anlayışı, milliyetçilikle ve onunla ilişkili bir sadakat siyasetiyle bağlantılıdır ki şüphesiz bu, tüm modern ihtirasların en sürekli olanıdır. Bununla birlikte, fertler kendi etnik kimliklerine müdahale eden devletler içinde kapana kısıldıklarında, siyasi kimliğin bu şekilde tahsisi kendiliğinden işlemez. Devlet kendi sınırları içerisinde baskıcı iktidarını icra ederken çoğu kere muhalif kimlikleri -en azından geçici olarak- bastırır veya kontrol altına alır. Aynı zamanda, devleti rakip bir milliyetçilikle irtibatlı olarak görenlerden de samimi bir bağlılık elde edemez.

Şimdilerde dünya çapında birçok durumda en katı türden etnik politikaların patlamalarına şahit oluyoruz; bunlar çoğu kere, devletlerin sınırlarını hususi bir milliyetçi talepler dizisinin siyasi arzularıyla uyumlu olacak şekilde yeniden yapılandırmayı hedeflerler. Hususi hadiselerde ürkütücü şekilde ortaya çıksa da böyle bir süreç, genellikle self-determinasyon hakkının uygulanmasına ilişkin demokratikleşme baskılarını yansıtır. Bu hakkın boyutu, ihtilafli bir meseledir; hem hukuk öğretisinin acııcılığını hem de yayılmacı diploması modellerini yansıtır. Soğuk Sava bütünlüğü döneminde muhafaza edilen eski konsensüs, sömürge idaresinin bir reddi olarak self-determinasyon hakkının uygulanabilir olduğu görüşünü destekledi. Fakat şayet mevcut bir egemen devlet süreci içinde ortadan kaldırılsaydı bu görüş asla geçerli bir şekilde uygulanamazdı. BM kararlarında ve iki insan hakları mukavelesinde ortaya

konulduğu şekliyle self-determinasyon, böyle bir sınırlayıcı yoruma tekabül etmemiştir ve 1990'ların jeopolitik atmosferi, bir dizi ortamda ayrılıkçı talepleri oldukça kabul edici bir havaya bürünmüştü. Bu tür siyasi şiddet bir anlamda, modern siyasi hassasiyetin dışlayıcı karakterinin bir ifadesidir. Yani, kolektif bir ben ile kolektif öteki arasında kesin çizgiler çizer; önceki müspet olarak ikincisi menfi olarak görülür ve çatışma, hiçbir uzlaşmanın uygun olmadığı ve hiçbir gayretin de gereksiz görülmediği bir ölüm- kalım meselesi olarak ele alınır. 1990'larda Sahra güneyindeki Afrika ülkelerinin çoğunda ve eski Yugoslavya'da düzenin çöküşü, en kanlı etnik savaşlara yol açmıştır.

Ancak Yugoslavya'da meydana gelen hadiselerdeki hususi anlaşmazlık dinamiği, aynı zamanda dış güçlerin hırslarını da yansıtır. Almanya ve Avusturya tarihi olarak Hırvat güçleriyle ittifak ederken, Fransa ve İngiltere öncelikle Avrupa'da Alman yayılmasını engelleme ve Balkanlarda kendi nüfuzlarını icra etme kaygısı taşıyor görünmektedirler. Silahlar, yasadışı yollarla çarpışmakta olan uluslara akıyor ve medya haberleri, yetersiz bilgi ve etnik tarafgirlik sebebiyle tahrif ediliyordu; küresel hareket, esas olarak Sırp canavarlıklarına dair insanın kanını dondurucu haberlere karşılık muhtelif yönlerde gecikmeli olarak harekete geçirildi. Bu tür çabalar her ne kadar insani gerekçelerle meşrulaştırılsalar da çoğunlukla gizli jeopolitik maksatları ifade ederler. Bununla birlikte bu karmaşık meseleler kavranabilir, çerçeve moderndir; öncelikle teritoryal sınırlar ve sadakatlerle ve belirli sınırlara atıf yoluyla siyasi hayatı düzenlemekle ilişkilidir. Gerçekte insanlığın parçalanışını soykırım sınırlarına vardırın "etnik temizlik" tabiri ve uygulamaları yoluyla son zamanlarda Bosna ve Kosova'da korkunç bir yankı bulan bu sınırlar, "onlar" ve "biz" arasında yapılan farazi öldürücü ayrımlara dayanır.

Yeniden inşacı post modernizm, kimliğin mahallini, birleştirici dokuyu yok etmeksizin hususi olandan evrensel olana değiştirir. Yönlendirici temeli, birliktir; ancak bu özellikle iktidar ve servetten mahrum olanların farklılığı temelinde anlaşıldığı şekliyle bir birliktir. ... Kümülatif netice, tepeden inme bir küreselleşme türüdür; gezegeni bir bütün olarak örgütlemeye yönelik cari teknolojik ve idari imkânların sonucudur. Ticaret, yatırım ve finanstan oluşan piyasa kuvvetleri, esas olarak sermaye etkinliği askeri hâkimiyet kriterlerince yönlendirilip şekillendirilen sınırsız bir dünya gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu tür bir kişiselleşme, böyle bir çerçeveye katılmayanları marjinalleştirir; zengin ve fakir arasında -mevcut devletler içinde ve önemli farklılıklar bulunsada kabaca kuzey/güney kelimeleriyle adlandırılan devletler arasında- büyük ve gittikçe genişleyen uçurumlar meydana getirir. Küreselleşmeye rağmen hiçbir küresel toplum hissi ortaya çıkmaz; hususi siyasi arzular, piyasanın gayri şahsi oyununa tabi olur ve ardından da bir dizi münasebetsiz manipülasyonlar tarafından çarpıtılır. Böyle bir dünyada vatandaşlık, açıkça karmaşık ve zayıflatılmış bir hale gelir; duygu ve bağlılık bakımından sulandırılır; umursamazlık ve profesyonellik temelinde -yani, kendi devletinin çıkarlarını geleneksel olarak olduğu gibi sadakat ve sevgi temelinde değil de profesyonel veya askeri bir girişim olarak koruma iradesi temelinde yabancılaşmış tavırlar doğurur.

Burada dikkat edilmesi gereken esas nokta, Körfez Savaşı'nın küreselleşmiş bir iktisadi düzenin, iradesini ve yıkıcı kabiliyetlerini muhalif bir teritoryal tehdidi disiplin altına almak ve cezalandırmak üzere harekete geçirmesinin bir ifadesi olarak anlaşılmasıdır. Bu, kuzeyin güneydeki kaynak zengini bölge üzerindeki denetiminin yeniden kurulmasıyla, Hıristiyan Batı'nın İslami Doğu'nun daha iddialı yönüyle ilişkilerindeki haçlı yaklaşımını yenileme kararlılığıyla ve dini dirilişin genel etkisiyle de bağlantılı bir modeldir. En son jeopolitik oyunların mahiyeti böylesine karmaşıktır.

Ancak Körfez Savaşı'nın post modern veçheleri de vardı. İlk olarak, CNN yoluyla süzgeçten geçirilen hadisenin medya tarafında nakli, tüm dünyaya son derece sansürlenmiş tek bir görüntüler dizisi dağıttı. İkincisi bu görüntüler, elektronik bir video oyununa benzeyen bir savaş nakletti ve ölümü ve ölmeyi, harbin bir cehennem olduğu hissini verecek şekilde resmetmedi. Aksine, yıkıcı gerçeklik bir pilotun ilk bombalama sırasında "Bağdat bir Noel ağacı gibi yandı" sözü nakledildiğinde olduğu üzere hiszleştirilip uyuşturuldu. Üçüncüsü, Kuveyt petrol yataklarının yanışı ve petrolün Körfez'e akışı, hem Irak tarafında müthiş bir direniş silahı, hem de çatışmanın bir boyutu olarak yeni çevreci kaygıların geçerliliğini gündeme getirdi.

Küreselleştirici etkiler (çevreci kaygılar, AIDS'in yayılışı ve popüler kültürün zaferiyle ilişkili olanlar da dahil) karşısında teritoryal düzenin yıkılışını ele almanın başka yolları da vardır. İdealist bir yol, kişinin kendisini bir "dünya vatandaşı" olarak ilan etmek suretiyle dışarıya mekân bakımından bir uyarılama yapmaktır. Sadakat, önyargıları ve çıkarları bulunan hususi bir devlete değil bir bütün olarak insanlığa sunulur. Hemen insanlığın kurumsal temsilcisinin kim olduğunu sormamız gerekir. Yeni sadakati celbeden BM midir? Böyle bir duygu nakli, türün müşterek kaderi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir olsa da kuşku ve kafa karıştırıcı görünmektedir. Küresel bir siyasi teşkilatın yokluğunda vatandaşlığı bir bütün olarak dünya ile irtibatlandırmak safca olabilir. Küresel bir vatandaş olma iddiası, çoğu kere kafa karıştırıcıdır; çünkü hayatın çoğu boyutu hala bölge, devlet ve devlet-altı düzeyde denetim altındadır ve sadakatler, daha kapsayıcı kimliklere doğru gitmekten ziyade esas olarak bu doğrudanlıklar etrafında yeniden kümelenmektedir. Küresel vatandaşlık kuşkuludur, çünkü küresel karakterli müesseseleri varlıklardan her ne mevcutsa, onlar devletlerin, özellikle önde gelen devletlerin hâkimiyetindedirler. BM, yapıcı girişimlere kabiliyetliyse de, küresel bir toplumun koza hali olmaktan ziyade jeopolitiğin (BM Güvenlik Konseyi) ve piyasa kuvvetlerinin (IMF ve Dünya Bankası) bir aracı olarak anlaşılması daha uygundur. BM, en iyi haliyle, daha hayalperest bakış açılarına, özellikle sözde "karşı konferanslar" esnasında (mesela 1990'ların başlarındaki BM küresel konferanslarında) küresel düzeyde görünür olma imkânı veren bir mücadele zemindir.

Vatandaşlığın teritoryal menşei noktasının ötesine uzanması, ağırlıklı olarak zaman içinde gerçekleştirilecek, şimdilik *mekân* içinde gerçekleştirilemeyecek bir meydan okumadır. Sadakatler ve enerjiler o zaman, yaratılmış nizama koruyup kutsayacak ve bozucu sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel uygulama ve yapıların yol açtığı ızdırap biçimlerini ortadan kaldırma mücadelesine girişecek bir gelecek inşasına doğru yönlendirilebilirler. ... Benim kanaatim şudur: Hem farklılığın ortadan kaldırılması şeklinde, piyasa güçlerince geliştirilmekte olan küreselleşmeye direnmek hem de demokrasi ve insan haklarına adanmış ulus ötesi sosyal kuvvetleri canlandıran dayanışma *ethosu* şeklindeki küreselleşmeyi kuvvetlendirmek üzere mücadeleye girişmemiz gerekir. Çevrecilik, feminizm veya kozmopolitan demokrasi yollarından hangisiyle olursa olsun, askeri silahlara, mali servete veya elit statüsüne dayanmayan ve bununla birlikte, adalete ve insan saygınlığıyla ilgili değerlere dair tasavvurlar temelinde küresel bir toplum inşa etmeyi hedefleyen bir dizi ulus ötesi sosyal kuvvet ortaya çıkmaktadır. Normatif gayelerle harekete geçirilen ve henüz kendini gerçekleştirmede ilk aşamada bulunan bu ulus ötesi sosyal kuvvetler, "küresel bir sivil toplum" inşa etme sürecindedirler.

Tarihi vaziyetle ilgili kavrayışımıza göre, bu iki eğilimler dizisi arasında, tepeden inme küreselleşme (piyasa, devletler, kurumlar, teknosermaye momentumu) ile tabandan gelen küreselleşme (sosyal hareketler, vatandaş dernekleri, gayri resmi ağlar, normatif ve ruhani enerjiler momentumu) arasında yaratıcı bir gerilim mevcuttur. Tepeden inme küreselleşme, modernist bilincin en son safhasıdır; küresel refaha katkıda bulunmak üzere teknolojiye ve iktisadi büyüme dayanır; söz konusu refah da, esas olarak beşeri tatmine dair maddeci ve elitist yorumlar çerçevesinde anlaşılır. Tabandan gelen küreselleşme, yeniden inşacı post modernizmin keşif safhasıdır; popüler girişimi, ahlaki kaygıları ve insan kaderine dair ruhani yorumları vurgular. Bizzat böyle bir şematik sunuş, aldatıcı bir şekilde ikicidir. Fiili şartlarda bu ayrımlar ortadan kalkar. ... Genel olarak hükümetler, şirketler ve uluslararası müesseseler, kendi yüksek teknoloji medeniyetlerini gezegen çapında yayacak şartları oluşturmaya çalışmakta ve beşeri ve ekolojik neticelere dair hiçbir ciddi soru sormamaktadırlar. Öte yandan taşralı normatif girişimler, esas itibarıyla yaratılmış nizamın hayrına adanış ve sosyal ve iktisadi hayat için maddecilik sonrası imkânlar üretmeye ve dolayısıyla ruhani olarak faal bir siyaset için bir ağı kurmaya dair bir bağlılık tarafından harekete geçirilmektedir.

Küresel sivil toplum, bağımsız servet kaynaklarından mahrum olup henüz askeri kabiliyetlere dayanmazken, hayatta kalmak için (yerli halklar, çevreci gündem) verilen yoğun siyasi mücadelelerin sahnesidir; siyasete dair yeni bir yönelişler dizisi şekillenmektedir ve hem şiddet karşıtlığı *ethosu* ve uygulaması, mevcut şartlar tarafından en çok harcananlarla merhametli bir özdeşleşme, hem de ekolojik dengeyle esaslı meşguliyet şeklindeki ruhani olarak faal siyasetin geleceğine dair beslediğimiz esas ümidimiz işte bu yönelişlere dayanmaktadır. ... Bu durum, bizzat, dünyadaki çeşitliliklerin ve idrak, kültürel bakış açısı, arzu, tarihi fırsat ve maddi şartların dengesizliğinin ifadesidir.

Hans Küng'ün Mücadelesi: Küresel Bir Ahlak Oluşturmak

Meşhur Alman teolog Hans Küng Son on yıldır, sahip olduğu müthiş fikri ve siyasi enerjisinin büyük kısmını, giderek küreselleşen dünyada müşterek insani topluluk hissinin ve barışın anahtarı olarak "küresel bir ahlak" geliştirmeye sarf etti.

Küresel bir ahlak projesi aynı zamanda, Samuel Huntington'ın yaygın bir şekilde tartışma yaratan, dünya medeniyetlerinin kaçınılmaz bir çatışma cihetinde ilerledikleri yolundaki iddiasına da doğrudan ve açıkça meydan okumaktadır. Böyle ünlü bir teologdan beklenebileceği üzere Küng, ayrıca, küresel bir ahlak ümidini, beşer nevi'ni kuşatıcı ahlaki taleplerin dini açıdan temellendirilmesinin aynı anda hem mümkün hem de kaçınılmaz olduğu şeklindeki kanaatıyla de irtibatlandırır. Buna rağmen, yine Küng'ün önceki eserleri temelinde beklenebileceği üzere o, küresel bir ahlakın benimsenmesini ancak, Hıristiyanlık dışındaki diğer dünya dinlerinin mensupları ile hiçbir dine inanmayanların ve seküler hümanist bakış açılarının katılımlarını sağlayacak bir tarzda formüle edilirse destekler. Küng güçlü bir şekilde, teklif edilen küresel bir ahlakın şekil ve muhtevası bakımından azami kapsayıcı olmasını tercih eder.

Özü itibarıyla "küresel bir ahlak"ın arkasındaki fikir, insani ıslah için bir siyasi proje başlatmaktır; bu proje, tüm dünya çapında dini ve siyasi liderlerin iştirakini talep edecektir ve ardından medeniyetler arası ıslah edilmiş bir iletişim ve anlayışı geliştirecek bir ortam tesis edecektir.

Görünüşte esas itibarıyla hükümet, dini çevreler ve sivil toplumdaki liderlik çevrelerine yöneltmiş olan Küng'ün küresel bir ahlak için yaptığı seferberliği düşünürken, ahlaki argümanın, uyarlayıcı küresel değişim için yeterli *aracılığı* sağlayıp sağlayamayacağı şeklindeki karmaşık soruyu göz önünde tutmak zorundayız. Bir başka ifadeyle, böyle bir aracılığın, -sık sık 'küreselleşme' ile özdeşleştirilen bütünleşme eğilimlerinin, kendiliklerinden birleşmiş bir dünya toplumuna doğru ilerlemeleri ve bu toplum için küresel bir ahlakın da bir *netice* olarak kendiliğinden ortaya çıkma ihtimali bulunması sebebiyle- lüzumsuz olup olmadığıdır. "Küresel bir ahlak"ın evrimini, geçen birkaç asır içerisinde, - vatandaşların "hakları"nın desteklenmesi mücadelesi ve sonunda bunların taahhüdü de dahil olmak üzere- modern egemen devletin demokratikleşmesiyle irtibatlı olan "ulusal ahlak"ın evrimiyle mukayese etmek faydalı olabilir.

Hans Küng'ün "Küresel Ahlak" Anlayışı

Başlangıç Noktaları

Küng için daha iyi bir geleceğe dair sadece ahlak dersi vermenin ve hiçbir gerçekleşme şansı bulunmayan ütopyalar vaaz' etmenin negatif çağrışımlarından sakınmak önem arz etmektedir.

Küng, dünyada ortaya çıkan şer tehditlerine karşı koymada iktidarın rolü hakkında bir kıymet takdiri bulunmaksızın, siyasi etki mevkilerini elinde bulunduranlara hitap etme şeklindeki "siyasi saflık" tuzağına da, kayıtsız şartsız bir kendini haklı görme duygusu ile irtibatlı 'ahlaki kibir' tuzağına da düşmekten sakınmaya çalışır.

O kendisini "tutkulu bir akıl taraftarı ve yılmaz bir hayalperest" olarak tanımlar ve Immanuel Kant'ın *Ebedi Barış* geleneğine yerleştirir. ... Küng'e göre asıl talep, din, siyaset ve iktisadın müspet potansiyellerini, dengelenmedikleri takdirde kanlı bir "kültür savaşları" ve "din savaşları" çağı ortaya çıkarabilecek olan yıkıcı eğilimlere karşı normatif dengeleyiciler olarak harekete geçirmektir.

İblis'in Hakkını Teslim Etmek ve Ötesi

Küng'ün küresel bir etik taraftarlığının en belirgin özelliklerinden biri, dünya görüşü olarak politik gerçekçilikle olan mücadelesidir. ... Örnek realistlerin bakış açılarını ve kariyerlerini yakından bir incelemeye tabi tutmasıdır. Bunlar, beşeri dayanışmayı inkâr eden, devleti uluslararası alanda tek geçerli beşeri topluluk şekli olarak gören bir tavır takınan ve kendi ülkelerinin dış siyasetlerini yönlendirmedeki yetenekleri dolayısıyla yaygın olarak kendilerine hayranlık duyulan (ve nefret edilen) kişilerdir.

Küng'ün görüşünün ana fikri, realistler tarafından iddia edilen realizmin bir yanılsama olduğu, tarihin halkların değer tercihlerine daha uyumlu olarak hareket ettiği ve bir hükümet için, ahlaki kayıtları ile maddi menfaatlerini birleştirmenin sağduyulu yollarını keşfetmenin esas olduğu şeklindedir.

Küng, Hitler ve Nazizmin tehdidini ele aldığı bağlamda dengeleyici gücü harekete geçirmenin önemini kabul eder ve Sovyet yayılmacı tehditleri karşısında Batılı kararlılığı tasvip eder. Küng, benzer şekilde ve muhtemelen daha hususi bir kavrayışla, kendi savunmasını herhangi bir şekilde dini fanatizmin müdafaasından keskin bir şekilde ayırt eden Müfrit dinin ahlaki mutlakiyetçiliği, dışlayıcı olmaya ve küresel bir ahlakla irtibatlı karşılıklı saygı ve dayanışma ruhu ve kapsayıcılığı ile uyumsuz olmaya meyleder. Küng'e göre müsamahalı bir sekülerizm de aynı şekilde kabul edilemez bir tutumdur; hayatın anlamını kaba bir maddeciliğe indirger; çoğunlukla saplantı haline gelmiş bir tüketimcilik biçimini, ekonomik küreselcilerin hâkimiyeti altında gezegen çapında bir kültürel kuvvet halini alır.

Küng, ahlaki bir duruş olarak, kendi bakış açısını Aristo'nun "orta yol" mefhumuyla birleştirir ve bu, Kissinger'ın güç-güdümlü ve "ahlak dışı realizm"i ile -ister sağ ve soldan isterse örgütlü dinin aşırı tezahürlerinden olsun- "ideolojik fanatizm" in şu veya bu biçimi arasına yerleştirilir. Küng, Avrupa'da tarihi bir süreç olarak egemen devletin yükselişini ve onun giderek artan şekilde milliyetçi akidesini göz önünde bulundurarak. Makyavelizm'in kaçınılmazlığını sorgular.

Küng'e göre, 1. Dünya Savaşı, Avrupa merkezli bir dünyanın yerle bir olmasına ve "yeni bir siyaset paradigması" da dahil olmak üzere post modernitenin başlamasına yol açan "çağ açıcı küresel bir devrim" dir. Bu dönüşüm süreci, daha sonra daha "çok- merkezli" ve aynı zamanda 'sömürgecilik sonrası ve emperyalizm sonrası" bir dünyanın zuhuruyla irtibatlandı. Küng, Woodrow Wilson'u bu şartlar dizisine verilen ahlaki olarak anlamlı bir cevapla ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme, gelecekte küresel güvenliğinin güç ayarlamaları dengesine istinat edemeyeceği, fakat örgütlü uluslararası toplum tarafından yönetilen kolektif bir güvenlik mekanizması gerektirdiği konusundaki ısrara dayanır. Bu fikir, başlangıçta Milletler Cemiyeti yoluyla müesseseseleştirilmiş ve BM tarafından şimdiye taşınmıştır. Wilson, meşhur self-determinasyon kaidelerinin uygulanmasına dayalı olan, zarar görmüş halklar için "adaletli bir barış" fikrini de desteklemiştir. Wilson'un self-determinasyona dair genişletici bir görüşe sahip olmadığı da hatırlatılmalıdır. O sadece, yıkılan Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının kapsadığı halklardan geriye kalanları düşünmekteydi. Avrupa sömürge idaresi altında yaşayan halkları isyana teşvik etme gibi bir niyeti yoktu ve hatta onların tedricen özgürleşmesinden bile kaçınmıştı.

Wilson'un "yeni bir dünya düzeni" için yaptığı seferberliğin reddine rağmen, Küng'e göre onun girişimi, uluslararası ilişkiler tarihinde geri çevrilemez ve makbul bir kopuşu teşkil eder ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra post modern bir paradigmanın oluşturulduğu iddiasını geçerli kılar. Küng'e göre, "post modern paradigmanda siyaset sanatı, siyasi hesaplamayı (ya da modern reel-politiği) ikna edici bir şekilde ahlaki hüküm (ideal politika) ile birleştirmeyi içerir". Küng; "yeni bir dünya ahlaki olmaksızın hiçbir yeni dünya düzeni olmayacak" şeklinde ısrar eder. ... Şu açıklamada bulunur: "Küresel ahlak, dogmatik farklılıklarına rağmen tüm dinler tarafından kabul edilen ve gerçekte inanmayanlar tarafından da iştirak edilebilecek bağlayıcı değerler, değiştirilemez ölçüler ve temel tavırlar üzerinde temel bir konsensüstür".

Küng bu temelde, belli bazı küresel gelişmelerin ortaya çıkması sebebiyle mümkün ve zaruri bir proje olduğuna inanılan "minimum ahlaki konsensüs"ü belirlemeye çalışır.

Küng, araştırma ve tefekkür temeline dayanarak, küresel ahlakın, her bir dünya dininin ayrılmaz bir parçası olan iki temel kaideden oluştuğunu ileri sürer:

Her insana insanca davranılmalıdır

Size ne yapılmasını istiyorsanız siz de başkalarına onu yapın; negatif olarak da şöyle formüle edilebilir: Size yapılmasını istemediğinizi şeyi siz de başkalarına yapmayın.

O halde bu iki normatif fikir ayrıntılı olarak işlenecek ve tüm dünya dinlerinde ifade edilen bir dizi evamire dayalı olarak muhafaza edilecektir. "Bir şiddetten uzaklık ve tüm hayatlar için saygı kültürü", "bir dayanışma ve adil iktisadi düzen kültürü", "bir hoşgörü kültürü ve bir doğruluk hayatı", "bir eşit haklar ve erkekler kadınlarda ortaklık kültürüne" bağlıdır.

Dinin küresel ahlaka etkisi karmaşık, fakat bununla birlikte hayattır. Her şeyden öte, sathi bir seviyede küresel ahlak, birçok sahada dine herhangi bir atıfta bulunmaksızın onaylanabilir -ve onaylanmıştır.

Tabii Küng, dinin kamu sahasında geçerliliğini marjinalleştirme yönündeki Aydınlanma eğilimlerinin son derece bilincindedir. Bu tür bir marjinalleşmeyi reddeder: "Dini uzaklaştıranlar bir boşluk meydana getirirler. Her ne olursa olsun, onlar, bu artan yönsüzlük ve sahte-dindarlık zamanında, özellikle değerler bakımından bir yöneliş ve anlam arayışında olan birçok genç insan için, onun yerine sunmak zorunda oldukları şeyi söylemelidirler." Dini bir kenara itmek yerine, "dinin neticede herhangi bir felsefe veya hatta herhangi bir ahlak tarafından doldurulamayacak olan bütünleştirici işlevi"ni takdir etmek önem arz eder. Küng, sadece dinin, -daha mücerret bir şekilde zımni bir küresel ahlak olarak arz ettiği- davranış düzeyinde köklü bir odak ayarlaması yapmak üzere kitle düzeyinde yeterli bir etkiye bulunabileceği kanaatinde. Küng bu anlamda, küresel bir ahlakın telaffuz edilmesini, özü itibarıyla elitlere ait entelektüel bir vazife olarak görür; öte yandan onun tatbiki, yaygın kamu kabulüne bağlı ve siyasi olacaktır.

Küng yine şaşırtıcı olmayan bir şekilde, moderniteyi atomlaştırıcı, tüketimci ve maddeci bir geleceğe doğru sürükleyen aşırı sekülerizm, ferdiyetçilik ve çoğulculuğun etkileri hakkında kuşkuludur. Bu ortamda "yamalı din" in yeterli bir ahlaki ve ruhani tutarlılık hissi vermeyeceği kanaatinde. Küng'ün ifadesiyle "sekülerleşme ve rasyonalite pek de kolayca gelenek, din ve gizemin yerini alamaz". İşte bu noktada Küng'ün tasavvurunun ayırıcı yönü öne çıkar. Küng, resmi Katolik yaklaşıma atfedilen dışlayıcılığın aksine, kapsayıcılık ve ötekilere karşı bir sorumluluk hissi kaidesi üzerine inşa edilmiş ahlaki bir Avrupa'yı benimser. Bu, aynı anda hem "özgürleştirici" hem de "bağlayıcı" olan ve kiliselerin ve genel olarak örgütlü dinin çabalarının merkezinde bulunan bir ahlaktır. Bu bölgesel yöneliş, dışarıya doğru kapsayıcı olmalı ve Avrupalı olmayanlarla ilişkileri aynı hoşgörü ve kabul edicilik çerçevesi içine girecek şekilde kavramalıdır.

Dinin vazgeçilmez rolü, -benzer bir içeriğe sahip hümanist bir ethos için mümkün olmayan- ahlaki bir bakış açısına derinlik ve birleştirici güç vermektir. ... Küng'ün buradaki konumu karmaşıktır ve anlaşılması güç bir konudur; çünkü o, din ile ahlak arasındaki birbirini tamamlayıcı ilişkiye güçlü bir şekilde inanır, ama ahlaki bir Avrupa'ya katılımcı olma niteliğine sahip olabilecek inanmayanlar için de yer açmak ister.

Küng ayrıca bu fikirleri küreselleşme olgusuna da taşır ve yine geç modernitenin temel momentumunu kabul eden, ama onu küresel bir ahlakın etkisi yoluyla hayırhah bir şekilde tadil etmeye çabalayan müşterek orta zemini bulmayı hedefler. Bölgesel ve küresel arasındaki farklılık, özellikle medeniyetler arası ilişkiler bakımından bir alan ve derece meselesidir. Küng, geleceği, aynı çifte indirgemeci sekülerizm ve köktenci din tehlikeleri tarafından kuşatılmış olarak görür. Küng'ün orta yolu geleneksel dini kimlikleri küresel bir ahlakla aşılacak şekilde onaylamayı içerir. Küng, mütecanis bir evrensel dini savunmadığını, daha ziyade her bir dünya dininin müşterek evrenselci unsurları çevresinde inşa edilen dini bir diriliş hedeflediğini açıkça ortaya koyar. Küng küresel bir düzeyde iş dünyasının liderlerine ve siyasetçilere hitap etme ihtiyacı duyar ve kar ve büyümeye yönelik acımasız takiplerinde piyasa kuvvetlerinin yeterince ciddi bir şekilde hesaba katmadığı iki sorumluluk vektörü olarak çevre tahribatını ve insan haklarına ilgiyi işaret eder. Küng, küresel bir ahlak olmaksızın sürdürülebilir ve hakkaniyete dayalı küresel bir gelecek ümidinin çok az olduğu kanaatinde; ancak dünya kapitalizminin Davos'ta ve başka yerlerde "piyasa köktenciligi"nden ayrılma ve "sorumlu küreselleşme"yi savunma yönündeki hareketlerinde bir teşvik bulur. Küng'ün savunmasına zengin bir doku kazandıran birçok politika ayrıntısı bulunmaktadır, ama küresel bir ahlakın uygulamaya konulması şeklindeki asli mesajı, anlayış ve tatbik bakımından hayranlık duyulacak kadar basit görünmektedir.

Küresel Ahlaka Seküler Alternatifler

Küng'ün bakış açısının ve onun ilham aldığı ve derin bir şekilde etkilendiği Dünya Dinleri Parlamentosu ve Etkileşim Konseyi Evrensel Sorumluluklar Beyannamesi gibi benzeri çabaların hususiyetini anlamak için, benzer normatif saiklerden yola çıkan bazı alternatif girişimleri kısaca ele almak faydalı görünmektedir. ... Buradaki önemli nokta, modernitenin, siyasi tahayyülü teritoryal devletin egemenliğine atıfla sınırlarken post modernitenin, genel olarak devletin devam eden önemini itirafıyla birlikte daha az açık bir şekilde kayıtlı olması ve medeniyetten bölgeye ve oradan dünyaya ve nihayet kozmosa ve evrene uzanan derecelerde kesinlikle daha çoğulcu olmasıdır.

Hans Jonas

Jonas, konuyu yeni bir beşeri sorumluluk anlayışı düzleminde ele alır. Söz konusu anlayış, öncelikle "tabiatın savunmasızlığı"nı ortaya koyan tehlikeli teknolojik icatlar tarafından yöneltilen tehditlere cevap teşkil edecektir. Küng'den farklı olarak Jonas, cevap ümidini "tanrıların ... öldüğü" din-sonrası bir temele dayandırır. Jonas, Küng'den çok daha fazla Aydınlanma çocuğudur; seküler aklın yükselişiyle dinin esas olarak aşıldığı ama hayırlı bir geleceğin, kamu alanlarındaki faaliyetleri insan tabiatı hakkında ahlaki bir görüş üzerine temellendirmeye dayandığı görüşündedir. Söz konusu görüş, "uzatılmış öngörü, yani bilimsel fütüroloji" olarak adlandırdığı şeyi de içerir. Jonas erken dönemdeki Aydınlanma iyimserliğini, onun ümit ve ilerleme fikrine dayalı bakış açısıyla birlikte reddeder ve bunun yerine gelecek felaketlerden kaçınmak üzere "yaratıcı bir korku yaklaşımı"na çağırır.

Bu iki şahsiyet karşılaştırıldığında, dinin geçerliliğine ilişkin görüşleri bir kenara bırakılırsa, en dikkat çekici husus, onların farklı ahlaki öncelikleridir. Jonas, aklın sahasının, tehlikeli gelecek beklentilerini çok geç olmadan hesaba katacak şekilde genişletilmesi ve dolayısıyla sorumlu kolektif beşeri faaliyetin mahallinin yeniden tanımlanması ihtiyacını vurgular. Küng aksine, sorumluluk problemini medeniyetler ve inanç sistemleri arasındaki gerilimlere ve bir taraftan tüketimciliğin öte yandan köktencililiğin beşeri kimliğe yönelttikleri saldırılara atıf yoluyla daha mekânsal bir çerçevede görür. Jonas, daha uzun dönemli değerlendirmeler yapılmazsa beşeri hayatın bekasının tehlikede olduğu endişesini taşır; öte yandan Küng, mevcut gerçekliğin beşeri hayatı idame ile ilgili boyutlarının farkında olmakla birlikte, esas olarak sorumsuz bir küreselliğin ideolojik tehlikeleriyle meşguldür.

Dünya Düzeni Modelleri Projesi (DDMP)

1960'ların sonlarından beri DDMP kültürel ve ideolojik farklılıkları kabul temeline dayalı adil ve hakkaniyetli bir dünya düzeni geliştirmek üzere, dünyanın farklı kesimlerinden araştırmacılar arasında işbirliğiyle hazırlanan bir projeye girişti. Bununla birlikte söz konusu farklılıklar, evrensel mesajı olan bir dizi dünya düzeni değerler sisteminin ortak noktalarına vurgu yapacaktı. Ayrıntıda değişken olmakla birlikte bu değerler mücerret olarak dört normatif fikir etrafında formüle edilmişlerdi: Siyasi şiddetin asgariye indirilmesi, ekonomik refahın azamiye çıkarılması, sosyal saadetin ve insan haklarının geliştirilmesi ve çevre korumacılığının geliştirilmesi. Bu değerler kısmen mevcut dünya düzeni sisteminin ciddi eksikliklerine cevap olarak tasarlanmıştı: Savaş sistemi, kitlesel fakirlik ve eşitsizlik, baskıcı yönetim biçimleri ve çevrenin tahribi. DDM geleceğe yönelik farklı tavsiyelerin formüle edilmesini teşvik etmekteydi ve öngörülen bir küreselleşme çağında dünya düzeninin reformunu kolaylaştırma kaygısındaydı. Genel olarak DDMP teşebbüsü, daha iyi bir gelecek imkânı konusunda dinin yeri hakkında müphemdi; bununla birlikte ittifak edilmiş bir küresel değerler çerçevesine güçlü bir bağlılık konusunda Küng ile aynı kanaati paylaşıyordu.

Küng'ün dini bilinç üzerine temellendirilmiş olan yaklaşımı, doğru hareket tarzına ilişkin en temel ahlaki kaideleri vurgularken DDMP'nin seküler temellendirmesi, küresel düzeyde belirgin problemlere cevap olarak tarihen geçerli olan ahlaki fikirlerin vurgulanmasına götürdü. Bu iki bakış açısı birbirini tamamlayıcı olarak görülebilir ve cesaret verici bir örtüşme söz konusudur. Küng son olarak kendi küresel ahlakını, -Balkanlardaki etnik çatışma ve dünya ekonomisinin yürütülüşü konularındaki bir yaklaşım da dahil olmak üzere- Avrupa'nın geleceğine dair esaslı tehditlerin tahlili üzerine temellendirmiştir. Aynı zamanda DDMP ise, dini geleneklerce şekillendirilen kültürün ve dini dirilişin, mahalli cemiyetten dünya düzeyine kadar tüm siyasi otorite tabakalarında "insani yönetim"nin gerçekleştirilmesi hedefine bağlanmış olan sosyal kuvvetleri harekete geçirmedeki geçerliliğinin kıymetini giderek daha fazla anlamaktadır.

Küresel Yönetişim Komisyonu

Çoğu, önemli hükümet mevkilerinde seçkin bir yere sahip olan veya geçmişte sahip olmuş bulunan meşhur şahsiyetlerden kurulu bu komisyon, 1995'te *Our Global Neighborhood* başlığıyla bir rapor yayınladı. Başlığın da gösterdiği üzere, normatif temel, dünyada, hem tanım hem de öneri olarak "komşuluk" mecazına giderek daha fazla geçerlilik kazandıran bütünleşen eğilimleri yansıtmıştır. Komisyon, dini bakış açıları veya terminolojiye doğrudan dayanmaktan kaçınma noktasında DDMP'den daha ilerdedi; ama küresel bir ahlakın mümkün ve zaruri olduğu şeklindeki Küng'ün kanaatini paylaştı. Komisyondakiler muhtemelen Küng'ün müdafaasına ve büyük bir ihtimalle Dünya Dinleri Parlamentosu'nun Beyannamesi'ne aşinaydı. Bakış açılarında açık bir benzerlik mevcuttur. Komisyon, altın kaidenin evrensel olduğunu varsaymıştır; "dünya çapında dini öğretiler"nin geçerliliğini ileri sürmüş ve BM'nin "insanlık ailesi üyelerinin fitri ve devrolunamaz hakları" konusundaki vurgusuna başvurmuştur. Komisyonun savunması, metafizik bir temelin yokluğundan dolayı, hakiki değerlendirmelerden ziyade pragmatik ve sonuç alıcı muhakemeye dayalıdır. Mesela, "*haklar uzun dönemde, ancak sorumlu bir tavırla ve ötekilerin müteakib haklarına gereken saygı ile uygulanırlarsa muhafaza edilebilirler*" şeklinde bir muhakeme yoluyla müşterek bir küresel ahlaki teşvik eder.

Komisyon'un vurgusu, yaygın olarak paylaşılan "ana değerler" (ortaya çıkmakta olan "hususî haklara ve sorumluluklara dair tüm aktörlerce paylaşılan küresel bir medeni ahlak" tarafından ve egemenlik haklarına ve self-determinasyon kaidesine dayalı talepleri tedricen değiştiren ve uluslararası hukuk normları külliyyatı tarafından tamamlanmış şekliyle) üzerine yapılmıştır. Buna hayata saygı, özgürlük, adalet ve hakkaniyet, karşılıklı saygı (hoşgörü), merhamet ve dürüstlük (yolsuzluğun karşıtı) de dahildir. Rapor, muhtelif kültürel arka planlardan kaynaklanan farklılıklara saygının önemine karşı çok duyarlıdır; öte yandan aynı zamanda, parçalayıcı milliyetçilik, devletçilik ve aşırı piyasalaştırma tasavvurlarını aşan, beşeriyetin birleşik çıkarlarına bağlılığı da teşvik eden siyasetin

gereklerinin, insan hakları, demokrasi, BM, uluslararası hukuk, insani müdahale ve küresel sivil toplumun rolünün geliştirilmesi ile bağlantılandırılması gerektiği fikrindedir.

"İnsanlar gerçekten yeni hayat tarzlarına yönelmeden önce yeni gözlerle görmek ve yeni zihinlerle düşünmek zorundadırlar. Küresel değerlerin, küresel yönetişimin köşe taşı olması zaruretinin nedeni budur." DDMP'de olduğu gibi Komisyon da kendi değerlerini, yaygın destek gören duygular harmanından ve dünya düzeninin genellikle ittifakla kabul edilen bir dizi kusuruna en iyi nasıl cevap verilebileceğine dair fikirlerden almış görünmektedir. Hatta Küng'ün kayıtları dahi olmaksızın Batı'nın acil gündemini de destekler: Demokrasinin yayılması ve piyasa-güdümlü küreselleşmenin faziletleri. Bu değerlerin metafizik temellerinin meşrulaştırılmasına herhangi bir ihtimam gösterilmez. Bu değerleri destekleme konusunda bir seküler rasyonalist konsensüsün bulunduğu varsayılmaktadır ve söz konusu değerler hem yeterli olarak görülmekte, hem de her halükarda din-sonrası zihnin çoğunu tasdiğe hazır olduğu sanılmaktadır.

Küng kendi müdafaasını teyit edecek bir küresel ahlak yönelişini hoş karşılamakla birlikte bu tür seküler memnuniyet duygusuna dolaylı olarak meydan okur. Küng'e göre, küresel bir ahlaka dair tarihi beklenti, esas olarak, dünya dinlerini harekete geçirici çaba ile doğrudan bağlantılıdır. Küng, böyle dini olarak yönlendirilmiş bir aktivizm olmaksızın, küresel bir ahlakın vaaz' edilmesinden veya ulus ötesi sivil toplumun aktivizminden önemli bir siyasi etkinin meydana gelebileceğini öngörmez. Bununla birlikte eğer dünyadaki kiliseler, camiler ve diğer mabetler söz konusu çabaya iştirak ederlerse, o zaman benzer düşünceye sahip muhtelif seküler girişimlerin ilave ve tamamlayıcı katılımları uygulama sürecini hızlandıracaktır. Komisyon'un vurgusu neredeyse bunun tam tersidir. O, küreselleşmiş bir dünyada rasyonalist müteakabiliyete başvuruya ve -daha küresel olarak yapılandırılmış bir BM ve özellikle insan hakları bakımından daha kapsayıcı, küresel bir hukukun egemenliği biçiminde tecessüm ettiği şekliyle- ulus ötesi sosyal kuvvetlerin demokratikleş(tir)en aktivizmine dayanır görünmektedir. Komisyonun esas olarak seküler hümanist olan tasavvuru, "küresel bir komşuluk" ile giderek aralarındaki eşitsizliğin arttığı bir egemen devletler dünyası arasındaki gerilime asla bir çözüm sunmaz; halen uygulandığı şekliyle iktisadi küreselleşmeye verdiği destek ile iktisadi eşitsizliğin azaltılmasına verdiği destek arasındaki apaçık çelişkiyi de çözmez.

Hans Küng'ün Çağımıza Yönelik Bir Tasavvuru Var mı?

Ihtimaller ve İkilimler

Normatif bir yeniden enerji ayarlaması, küresel bir siyasi kuvvet olarak sosyalizmin yıkılışının ve örgütlü işçilerin genel zayıflamasının hemen akabinde özellikle önemlidir. Kapitalist çevreler, Soğuk Savaşın neticesinden keyiflenmişlerdi. Kapitalist *ethos*, sosyalizm ve işçi tehditleri olmaksızın, zalim ve sosyal olarak kayıtsız bir yöneliş benimsemeye meyleder. Bu yöneliş, kapitalizme içkin değildir; daha ziyade, piyasa özerkliğinin azamiye çıkarılması için tarihi bir fırsat olarak algılanan duruma yönelik oportünist bir tepkidir. Böyle bir eğilim, çoğunlukla ağır işleyen bürokrasinin iş dünyasını denetlemesine duyulan bir tepkiyle irtibatlı olan yaygın düzenleme-karşıtı tavırlar ve ulus ötesi şirketler ve bankalar arası küresel pazar payını kapma mücadelelerinin yol açtığı ağır rekabetçiliğin doğurduğu baskılar tarafından kuvvetlendirilmişti. Bu gelişmeler kümülâtif olarak, "devletin sosyal bakımdan yetkisizleştirilmesi" şeklinde tanımlanabilecek bir süreç doğurmuştur ve bu, kapitalist anlayış çerçevesinde örgütlenmiş seküler bir toplumdaki hakkaniyet ve empati problemlerini daha da ağırlaştırmaktadır. Böyle bir ortamda ancak dini bilinç, siyasi gündemin arkasına dayanışma ve merhamet fikirlerini koyma kabiliyetine sahip görünen alternatif bir bakış açısı anlayışını yeterince yaygın olarak sunabilir. Yine sadece din, dünya çapında yankılanmaya yeterli bir evrenselliğe sahiptir.

Aynı zamanda, Küng'ün ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, dini dirilişin moderniteye duyulan tepkiye odaklanmış kısmı, esas itibarıyla negatif veya gerici bir kuvvet olarak iş görür. Bu tür direniş, milliyetçilik, etnik çatışma ve baskıcı devlet yönetiminin yıkıcı potansiyellerini derinleştirecek fanatik biçimler almaya meyillidir. Dini aşırılık, sekülerizmin kusurlarına karşı yapıcı bir panzehir değildir; zalimlik, kapitalizme içkin olmadığı gibi aşırılık da kesinlikle dine içkin değildir. Bu açıdan Küng'ün fikri, dinç dini mücadeleyi, -akıl ve makullük, hoşgörü ve ılımlılık üzerindeki vurgusu da dahil olmak üzere- Aydınlanma'nın müspet mirasıyla uzlaştırmıştır. Bu tür özellikler Küng'ün, küresel meseleleri ele almada tercih edilen yol olarak itidal müdafaasına benzerlik arz eder.

Küng, dünya dinlerinin sinkretik (telfikçi) bir karışımının benimsenmesi temeline dayanan ve küreselleşme çağının yeni evrensel dini olarak ilan edilen bir sahte dinler çeşitliliğinden oluşturulan, sulandırılmış bir dindarlığın saçmalığı konusunda aynı şekilde vazıhtır. Din, canlı bir tarihi kuvvet olabilmek için, özgün ayinler, kıssalar, efsanevi hikâyeler ve nebevî mesajlar şeklinde sınırları belirlenmiş olan hususi bir gelenekler ve inançlar dizisi içindeki köklülüğünü muhafaza etmeye muhtaçtır. Devlet müesseselerinde olduğu üzere dini müesseseler de çoğu kere zamanla kemikleşir; onların idarecileri, kendi en zayıf konumdaki mensuplarının ruhani ve sosyal saadetiyle ilgilenmekten ziyade bürokratik itibar ve imtiyaza ilgi duyarlar. Çoğu kere bir dini bakış açısının canlılığı, ana kitleden ziyade her bir dinin içindeki alt-geleneklere ve karşı-geleneklere daha fazla bağlıdır. Küng'ün dindarlık anlayışı, onun küresel bir ahlak tasavvurunu dünyanın Kutup Yıldızı olarak, küresel yönetişimden mesul olanlara rehberlik edip onları yönlendirecek yüksek bir hassasiyet derecesi gerektirir.

Küng'ün değerlendirmeleri ikna edici görünse de birtakım problemlerli boyutları da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Küng'ün dinler arasında asgari müşterek durumunda olan ana değerleri araştırmayı hedeflemesi ve bu esası, her bir

hususî dini bakış açısında bulunabilecek olan ayırt edici inanç ve öğretilerden arındırılmış ince bir ahlakilik ile irfibatlandırmasıdır. Daha önce tartışıldığı üzere bu, altın kaide üzerinde ve her bir ferde insanca davranmak üzerinde operasyonel bir vurguya götürür. Buradaki güçlük şudur: Bu tür yaygın bir şekilde paylaşılan ahlaki kaideler mücerret olarak ele alınırlarsa saçma görünebilirler; öte yandan eğer bir fiil hakkında hüküm vermenin temeli olarak görülürse davranış ve siyasetle ilgili imaları bakımından aşırı müphem görüneceklerdir. Kendi genelliği içinde küresel ahlak, çok kolay bir onaylamadır. Bununla birlikte bu tür kaideler davranışla ilgili hareket prensiplerine dönüştürülürse, o zaman da -dünyadaki güç ve imtiyaz dağılımı ve Küng'ün müesses seküler ve dini nizamların temsilcileriyle işbirliği yapma istekliliği göz önünde bulundurulduğunda- onların yansımaları aşırı radikal görünür. Bölgeler, sınıflar, ırklar ve cinsiyetler arasında halen mevcut olan ve giderek açılmaya devam eden servet ve fakirlik uçlarının kabul edilmesi, hoş görülemez bir durum olarak görünecektir. Özellikle yiyecek, su, sağlık, eğitim ve mesken gibi temel beşeri ihtiyaçları karşılanmaksızın yoksulluk içinde yaşayan mağdur insanların ihtiyaçlarını göz ardı etmek kabul edilemez görünmektedir. On milyonlarca mülteci ve yerinden yurdundan olmuş insanın ve ayrıca siyasi mahpusların mevcudiyeti de kabul edilebilir bir şey değildir.

Bu açıdan Küng'ün küresel bir ahlak konusundaki programcı memnuniyeti kusurlu görünecektir; ya alakasız bir dindarlık veya ütopyacı bir rüya gibi algılanacaktır. Daha önce ifade edildiği üzere, devlet ve piyasa otoritesi bakımından küresel ahlak uygulayabilecek sosyal kuvvetlerin aracılığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Doğrusu Küng, bu kaygıları ele alır; devletin hakim realist yönelişine güçlü bir saldırıda bulunur ve küresel ahlaki içeren Aydınlanmacı akılcılığı savunur. Küreselleşmeyi yerli yerine koyma ve Avrupa'nın geleceği bakımından neo liberalizme karşı benzer bir görüş ortaya koyar. Ancak görüşü, esas itibarıyla devletlerin ve iş dünyasının elitlerinin uzun dönemli çıkarlarına bir çağrıdır; ulus ötesi sosyal kuvvetler ve daha insani yönelişli hükümetler arasında bir işbirliğini teşvik etmez. Söz konusu işbirliği, anti personel kara mayınlarını yasaklayan ve 1997'de imzalanan Ottawa Anlaşması, Uluslararası bir Ceza Mahkemesi tesis eden 1998 Roma Anlaşması ve iklimdeki değişiklikler konusundaki Kyoto Protokolü gibi birtakım dikkat çekici başarıları olan son zamanlarda ortaya konulmuş bir yeniliktir.

Küng, realizm ve neo liberalizmin küresel bir ahlaki gerçekleştirme ihtimallerini tehdit etmesinin boyutlarına karşı etkileyici bir hassasiyet gösterse de, güçlüğün derinliklerini resmetmede tamamen başarılı değildir. Mesele, sadece devlet yönetiminin realist öncüllerini sorgulama meselesi değildir; devletin siyasetin icrasıyla ilgili kendi fonksiyonlarını küresel sermaye disiplinine tabi kılmasının neticelerini hesaba katmak da zaruridir. ... Buradaki önemli husus, hükümetlerin, eğer piyasa mantığına müdahale ediyor şeklinde algılanırlarsa küresel ahlaki şekillendirmekte "hür" olmadıklarıdır; kendi teritoryal toplulukları için hakkaniyete daha fazla riayet etmek suretiyle ılımlı biçimlerde dahi bunu yapamazlar. Mesele sadece küreselleşmenin devleti zayıflatması meselesi değildir; daha belirleyici olarak, bu iktisadi kuvvetlerin ve fikirlerin hükümetleri yeniden yönlendirmesi ve vatandaşlara karşı daha az, piyasaya karşı daha fazla sorumlu kılmasıdır.

Küngün görüşleri arasında, Batı'yı dünyanın geri kalan kısmıyla hegemonik bir ilişki içine yerleştiren veya ABD'yi, beşeri durumu yükseltmeye çalışan bir devlet olduğu şeklindeki sözde kimliğine rağmen, hegemonik jeopolitiğin bir uygulayıcısı kılan jeopolitik amillere dair yeterli bir inceleme yer verilmemiştir. Zayıf ve zayıflatılmış bir BM'nin varlığında, önde gelen devletlerin küresel güvenliği kendilerinin sağlamaya çalışmaları neredeyse kaçınılmazdır. Çift kutupluluğun sona ermesiyle ABD kendisini böyle bir rolü oynar halde bulacaktır; ancak bu, küresel bir ahlakın yansımalarıyla kolayca uyumlu olarak görülemeyecek olan son derece münakaşalı neticeler doğuracaktır. Ayrıca, hâlihazırdaki Amerikan küresel liderliği, neo liberal kapitalizmin en kayıtsız biçimlerini geliştirmektedir; piyasa faktörlerine sosyal faktörler üzerinde öncelik vermekte ve -IMF yapısal düzenleme programlarının uygulanması yoluyla olduğu üzere- çoğu kere insani felaketlere yol açmaktadır. ... Küng'ün bu çeşitli ve teknik meseleleri detaylı olarak ele alması beklenemezdi; ama küresel bir ahlaki gerçekleştirme projesini çatışan siyasi kuvvetler matrisi içine yerleştirmek için gerekli olduğu ölçüde onları tartışmalıydı.

Binyılımızın Tehdidi

Gezegen ölçeğinde ortaya çıkmakta olan bir imparatorlukta, medya lordlarının, finans sihirbazlarının ve dot-com milyarderlerinin hakim olduğu yeni bir tüketicilik krallığında, farkında olmayarak ve istemeyerek köksüz tebaa haline mi gelmekteyiz?

Mark Twain'in alaycı bir şekilde tavsiye ettiği üzere *"Yağmur duasından önce hava tahminini okumak en iyisi"*. Bununla birlikte, jeopolitik konusuna gelince uzmanlara özellikle güvenilmemelidir. Onlar, "iktidarın astrologları"ndan daha fazlası değildirler.

Herhangi bir verili dünya düzeni modeli bu anda makul görünüyor mu? Pek öyle görünmüyor. Mevcut modellerin devamı da dahil olmak üzere hiçbir hususî siyasi, küresel gelecek tasavvuru şimdilerde dikkatimizi çekmemektedir. Yeni binyılın, insan olmanın ne demek olduğunu keskin bir şekilde değişikliğe uğratacak baş döndürücü teknolojik yenilikler de dahil olmak üzere keskin bir değişim getireceğini biliyoruz. Ama ne tür bir tepki öngörülmesi gerektiğini bilmiyoruz. ... Anlama araçlarımız son derece kaba ve hamdır; öte yandan öngörme araçlarımız da köklü değişimin ortaya çıkışını ele alamayacak kadar zayıftır. Dünya tarihi durumunda bu cehaleti itiraf etme cesareti ve vakarına ve

kendisini "hakikat" olarak sunan hatalı bir kesinliğin vakitsiz bir kabulüne kapılmamaya ihtiyaç duymaktayız.

Ama geleceğin ihmali, hiç kimseyi, bir hareket yolu seçme veya kolayca sakınılabılır bir ızdırap karşısında gözlerini açma mesuliyetinden kurtarmaz. Aksine çok az şey öngörülüp engellenebildiğinden, daha fazla gayret gösterilebilir. ... Şimdiki durum, hatalı olarak, pasif veya cesareti kırılmış diye yorumlanmaktadır.

Hadiselerin yüzeyinde erişilebilir olan husus, tahlilin mevzuu, hemen daima geleceği açığa çıkarmakta başarısız kalır. Dolayısıyla imkânsız sürekli vuku bulur ve biz, önceden olduğu gibi akılcılığın ve gerçekliğe dair kavrayışımızın geleceğe dair rehberler olarak bize iyi bir hizmet göreceği vehmiyle aldanmaya devam ederiz. Yahut alternatif olarak, körü körüne, geleceğe dair peygamberane bir sezgiye sahip olduğunu iddia eden ahmakların ve şarlatanların peşinden gideriz.

Bununla birlikte, imkânsız tesadüfen meydana gelmez. O bizim kavradığımızdan daha derin baskılar icra eden ve böylece son derece beklenmedik neticeleri şekillendiren bir kuvvetler oyununu yansıtır. Müspet bir geleceği elde etmek üzere mücadele etmeliyiz; bunu, onun elde edilebileceğini hesapladığımız için değil, sadece diğerleri, iyi tasarlanmış projelerle örgütlenmiş ve yıkıcı bir gelecek versiyonunu geliştirmeye adanmış hale gelmekte oldukları için yapmalıyız. Kendi versiyonum lehine hareket etmezsem onlarınkinin vukuunu çok daha muhtemel kılarım. Sadece vakıanın ardındaki neticeyi doğru bir şekilde öngörebiliyoruz diye, sosyal ve siyasi mücadele meydanlarından geri çekilmenin ve düşman kuvvetlerin zaferini garantilemenin hiçbir sebebi yoktur.

Kanaatimce, bir vatandaşın birinci vazifesi, kendi nefsinde, aile üyeleri arasında, yakın çevrede, daha geniş sosyal düzende ve küresel köyde hayat kalitesini iyileştirmeye ilgi ve kaygı noktalarından harekete geçmektir.

Önceki asırda tüm cevaplara sahip olduklarını düşünen ve gerektiğinde şiddet kullanarak önlerini tıkayanları ortadan kaldırmaya çalışan aşırı ciddi ve nükteden nasibi olmayan fertler büyük zararlara yol açtılar. Pasifliğe ve gelecek konusunda bir kadercilik hissine batanlar da büyük zararlara yol açtılar. Gelecek versiyonumuza ne çok az ne de aşırı inanmalıyız!

Nükleer savaş ve son olarak biyolojik savaş tehditleri, hem toplumları muazzam daimi orduları desteklemeye yöneltten korkutmanın, hem de milli savunma adına toptan intiharçı güvenlik seçeneklerini kültürel olarak benimsetmenin vasıtalarıdır. Bu tür silahları kullanarak bir düşmanı imha etme iradesi, milli ve küresel güvenlik siyasetinin oluşumunda ahlaki bir temel eksikliğinin daimi bir ifadesidir. Bu eksiklik, piyasa kuvvetlerinin ve kamu politikaları konusunda ona eşlik eden ekonomist bir yaklaşımın yükselişiyle vurgulandığında, neo liberal küreselleşmenin bir yan ürünü olarak şekillenmekte olan daha geniş bir yönetim sürecinin meşruiyetinin daha da zayıflaması söz konusu olur. Bu gelişmeler, devlet/toplum ilişkilerinde siyasi demokrasinin yayılmasına rağmen ortaya çıkmıştır ve demokrasiyi, hızla değişmekte olan tarihi şartlara ve demokrasinin niteliğinin, anayasa biçimleri ve uygulamaları kadar siyasi kültürün yönelişlerine de dayalı olduğu şeklindeki bir kavrayışa cevaben hem yeniden icat etmeye hem de küreselleştirmeye ihtiyaç bulunduğunu ortaya koyar. Mesela siyasi kültür savaşçı ve emperyalist ise, o zaman onun demokratik baskılarda bulunması, kavgacı ve istismarcı liderler ve politikalar üretecektir. Bu şartlar altında halkın iradesi olarak anlaşılan demokrasinin sınırlanması küresel ahlak ve sorumluluk bakış açısından faydalı olacaktır.

Açıktır ki, demokrasinin yeniden icadı, tarihte emsali bulunmayan ve giderek büyüyen bir taleptir. Devletler, dünya sahnesinde bağımsız ve yaratıcı aktörler olarak rollerini kaybetmektedirler ve seçim ve siyasi parti araçları, milli bir gündem ortaya koymada vatandaşların katılım yolları olarak giderek daha az etkili ve anlamlı görünmektedirler.

Küresel piyasa kuvvetlerine ve enformatiğe bağlı yeni aktörler bulunmaktadır. Bunlar, neredeyse hiçbir otoriteye tabi olmaksızın serbest düşüş halinde faaliyet gösterirler; yapılan hatalar ve ortaya çıkan zararlar dolayısıyla sorumlu olmaksızın hareket ederler. Katılım ve iş dünyasının liderlerini sorumlu tutmak üzere çeşitli yolların keşfedilmesi, demokrasiyi uluslararası bir temelde yeniden inşa çabasının başarılı olup olmayacağını belirleyecektir. Kadınların, yerli halkların, insan hakları aktivistlerinin, çevrecilerin, nükleer karşıtlarının ve diğerlerinin bölgesel ve küresel ağlar kurma girişimleri, küresel sivil toplumu ve onunla birlikte yeni siyasi biçimleri şekillendirme çabalarını kuvvetlendirme imkânları içerir. Söz konusu siyasi biçimler, eğer başarılı olurlarsa, 21. yüzyılın ortalarında kozmopolitan bir demokrasi türü meydana getirebilirler.

Tabandan gelen bu tür bir küreselleşme, tepeden inme küreselleşmenin heybetli kurumsal gerçekliğini dengeleyecek mukabil baskılarda bulunma umudu sunar. Söz konusu tepeden inme küreselleşme, Bretton Woods müesseseleri ve sanayileşmiş ülkelerin zirve toplantıları yoluyla, ayrıca bir dizi bölgesel ve özel ulus ötesi iktisadi dernekler vasıtasıyla faaliyet göstermektedir.

Tabandan gelen küreselleşmeye duyduğum yakınlık hem kısmi hem de şahsidir. Kısmidir, çünkü piyasa kuvvetleri, beşeri dayanışma ve çevre korumaya dayalı düzenleyici bir *ethos* tarafından şekillendirilmeleri halinde, dünya halklarına tercih hakkı, nitelik, çarpıcı teknolojik yeniliklerin faydaları, yükselen bir hayat standardı ve iktisadi

sefaletten kurtuluş sunabilir. Söz konusu yakınlık, devletler ve siyasi liderler, nüfuzlarını tepeden inme küreselleşmenin yıkıcı veçhelerini durdurmak üzere kullanabilecekleri için de kısmidir. Onlar bunu, halkları saf sekilerlik ve maddecilikten uzaklaştırmak suretiyle veya küresel sermaye disiplinlerinin, bölgesel ve küresel düzeyde makul bir denge doğuracak etkin beşeri sorumluluk prensipleri yoluyla dengelenmesini sağlamak suretiyle yapabilirler.

ABD kadar zengin ve güçlü bir ülke, toplumun tüm katmanlarında bağımsız tenkitçilere ihtiyaç duyar. Akademi dünyasının imtiyazlı mahfillerinde bu kadar az samimi tenkitçi sesinin bulunmasına şaşırıyorum. Öyle görünmektedir ki bağımsız sesler dizisi ortaya koyabilecek bilgi ve üstün konum sahiplerinin çoğu, ya yükseklerle çağırılma hırsları beslemektedirler veya eğer konuşurlarsa kulüpten atılmaktan veya en azından daha az hoş karşılanacaklarından korkmaktadırlar.

Bugün başlıca tehdidin, egemen devletlerin bağımsızlığını aşındıran, topluluk bağları veya sorumluluğu olmaksızın faaliyet gösteren ve dolayısıyla insanlığın savunmasız kesimlerinin saadetini tehlikeye atıp, gezegenin hayat destek sistemlerini aşırı baskıya maruz bırakan küresel piyasa kuvvetlerinden gelmekte olduğunu hissediyorum. İktisadi küreselleşmenin tehlikeleriyle ilişkili olarak bir dizi radikal teknoloji de bulunmaktadır ve bu teknolojilerin kaderi, insan olmanın ne anlama geldiği hakkındaki anlayışımızı ortadan kaldırmak gibi görünmektedir.

Hâlihazırdaki bu gelişmelerin karşısında, harcananlar ile muhtelif ulus ötesi gruplar halinde küresel bir sivil toplum inşası yolunda çalışan ve gelecek nesiller için hayat umutlarını sürdürmek için gayret sarf edenler yer almaktadır. Bu ezilenler, nihayetle başarılı olabilirler. Bu arada onlar, tepeden inme küreselleşmenin en iğrenç etkilerine karşı önemli bir direniş sağlamaktadırlar. Söz konusu etkiler, ister zaman ayarlı nüfus bombasını kurmaya koyulmuş olma, ister Sahra-altı Afrika'nın dertlerinden yüz çevirme, ister Amerikan şehirlerinde caddelerde dolaşan evsizleri görmezden gelme, isterse akılsızca, teknolojik kabiliyetlerin özel sektör tahminlerinin özerk yaratıkları olarak kalması gerektiğini ileri sürme şeklinde olsun fark etmez. En önemli binyl iddiamız "insani küreselleşme" olarak adlandırılabilir bir çağrı ortaya çıkaracak bir hakkaniyet, sağduyu, yaratıcılık ve tevazu dengesi meydana getirmektir.

Böyle bir neticenin gerçekleştirilebilmesi için, dini dirilişin görünen tesaüfliği ve irtibatlılığı, yeryüzü çapında bir tür yakınlaşma gerçekleştirilmek zorundadır. Bu yakınlaşmanın mahiyeti, önceden tahayyül edilemez: ancak hâlihazırdaki *laissez-faire* küreselleşme biçiminin doğurduğu sorunların, insan hayatının kutsal ve ruhani karaktere sahip olduğu şeklindeki bakış açısından bakıldığında tehlikelerle dolu olduğuna dair yaygın olarak paylaşılan bir kavrayışı içerecektir. Sadece böyle yeniden keşfedilmiş dini bir bilinçle, cevap teşkil edici bir dizi siyasi girişim ortaya olacaktır. Böyle bir ortamda devlet, çoğu kimsenin hayatı için yol gösterici bir mekanizma olarak, insani küreselleşme davasına hizmet üzere kendini yeniden şekillendirecektir. Bu hayali gelecek her ne kadar şimdilik bir rüya kabilinden ise de, bunun alternatifi olarak varolan hakim eğilimlerin kabul edilmesi, fiilen geleceğimizi kâbusa çevirecek demektir. Böyle bir dönüm noktasında, yolun büyük oranda yapılmamış ve bununla ilgili planlar üzerinde de anlaşmaya varılmamış olduğunun farkında olmama rağmen, insani küreselleşmeyi gösteren işret levhasını takip edeceğim.